

ॐ

ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಸಂಗ್ರಹಃ

ಶ್ರೀಶ್ರೀ ರಂಗಪ್ರಿಯ ಶ್ರೀಶ್ರೀಭಿಃ ವಿರಚಿತಾತ್
'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷಮ್' ನಾಮ್ನಃ ಕಾವ್ಯಾತ್ ಸಂಗ್ರಹೀತಃ

(ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಪ್ರಥಮ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಎ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗಾಗಿ)
Gajendramokshasangraha

ಸಂಪಾದಕರು

ಡಾ. ಎನ್.ಎಸ್. ಸುರೇಶ್
ಡಾ. ಪದ್ಮಜಾ ಎಂ.ಆರ್.

ಪ್ರಕಾಶಕರು

ಪ್ರಸಾರಾಂಗ

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ
ಬೆಂಗಳೂರು

GAJENDRAMOKSHASANGRAHAHA

Extracted from GAJENDRA MOKSHA of

Sri Sri Rangapriya Sri Srih

March 2022

Pages : viii + 144

© with Publisher

Published by :

Bengaluru City University

Bengaluru

Printed by

Prasaranga

Bengaluru City University

Bengaluru

ಮುನ್ನುಡಿ

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವು 2021-22ನೇ ಸಾಲಿನ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಿಂದ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ 2020 (NEP 2020) ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಜಾಲಗೊಳಿಸುವ ಅಂಗವಾಲಿ ಹೊಸ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಲಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿ ಅದರಲ್ಲ (CBCS) ಮಾದಲಿಯಲ್ಲ ಮೊದಲನೆ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಎ. ಪದವಿ ತರಗತಿಗಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಲಿಗೆ ಅರ್ವಾಚೀನ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಪಲಚಯಸಬೇಕೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶ್ರೀಶ್ರೀರಂಗಪ್ರಿಯ ಶ್ರೀಶ್ರೀಗಲವಲಿಂದ ರಚಿತವಾಲರುವ 'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ'ವೆಂಬ ಪಂಚಸರ್ಗಾತ್ಮಕವಾದ ಕಾವ್ಯಲಿಂದ ಆಯ್ದು 'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಸಂಗ್ರಹ'ವೆಂಬ ಪಠ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದೆ.

ಀ ಕಾವ್ಯವು ಸರಲ ಮತ್ತು ಸುಲಭ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಯುವ ಪೀಠಗೆಗೆ ಪಲಚಯಸುವುದರಲ್ಲ ಸಹಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಸಂಗ್ರಹದ ಮೂಲ ಪಠ್ಯ, ಪೀಲಿಕೆ ವ್ಯಾಕರಣಾಂಲ ಸಹಿತ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಹಾಗೂ ಆಂಗ್ಲಅನುವಾದವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಲ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಡಾ|| ಶ್ರೀಮತಿ ಪದ್ಮಜಾಲವರು ಮತ್ತು ಡಾ|| ಎನ್.ಎಸ್. ಸುರೇಶ್, ಸಹಾಯಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗ, ಬಿ.ಎಂ.ಎಸ್. ಮಹಿಲಾ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಇವರು ಸಂಪಾಲಿಸಿರುವರು. ಇವಲಿಗೆ ನನ್ನ ಅಭಿನಂದನೆಗಲು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಡಾ|| ಶ್ರೀಮತಿ ಪದ್ಮಜಾಲ ಅವಲಿಗೆ ನನ್ನ ಹಾರ್ಲಿಕ ವಂದನೆಗಲು. ಀ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಸಲು ಶ್ರಮವಹಿಸಿದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗದ ನಿರ್ದೇಶಕರು ಹಾಗೂ ಸಿಬ್ಬಂಬಿ ವರ್ಗದವಲಿಗೆ ವಂದನೆಗಲು. ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಲು ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಇದರ ಪ್ರಯೋಜನ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಆಲಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಡಾ|| ಅಂಗರಾಜಗಾಂಧಿ

ಕುಲಪತಿಗಲು

ಬೆಂಗಳೂರು ನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ಸಂಪಾದಕರ ನುಡಿ

ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯ ಅಂತಃಸತ್ವವನ್ನು ಅಲಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವ 'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ' ಎಂಬ ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಆಯ್ದು ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷಸಂಗ್ರಹವು ಪ್ರಥಮ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಎ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕದ ಸಂಪಾದನಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಮಗೆ ವಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಮಾಡಿದ್ದೇವೆ.

ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಬಸವನಗುಡಿಯ ನ್ಯಾಷನಲ್ ಕಾಲೇಜಿನಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾರಸ್ವತ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅಮೋಘಸೇವೆ ನಡೆಸಿರುವ, ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ, ಜಜ್ಜಾಣುಗಳಿಗೆ ಮಹದುಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ, ಛಾತ್ರವೃಂದದಲ್ಲಿ ಲಬ್ಧಕೀರ್ತಿಗಳಾಗಿದ್ದ 'ಶ್ರೀವರದದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯರಂಗಪ್ರಿಯ'ರಿಂದ ರಚಿತವಾದದ್ದು ಈ ಪಂಚಸರ್ಗಾತ್ಮಕವಾದ 'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ'ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥ. ಶ್ರೀಯುತರು ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತರಾದ ಬಳಿಕ ಶ್ರೀವೈಷ್ಣವ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಮೈಸೂರಿನ ಪರಕಾಲ ಮಠದ ಜೀಯರ್ ಸ್ವಾಮಿಗಳಿಂದ ಸನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, 'ಶ್ರೀಶ್ರೀ ರಂಗಪ್ರಿಯ ಶ್ರೀಶ್ರೀ' ಎಂಬ ನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದರು. ಶ್ರೀಚರಣರು ಬೆಂಗಳೂರಿನ ಹನುಮಂತನಗರದಲ್ಲಿರುವ ಅಷ್ಟಾಂಗಯೋಗ ವಿಜ್ಞಾನಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ವಾಸ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ, ತಮ್ಮನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಬಂದ ಭಕ್ತರಿಗೆ ಸನ್ಮಾರ್ಗವನ್ನುಪದೇಶಿಸುತ್ತಾ, ಉಪನಿಷತ್, ಭಗವದ್ಗೀತಾ, ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಭಾಗವತವೇ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರವಚನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ಭಾರತೀಯಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ವಿವಿಧವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುವಿನಿಂದ ತಿಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಾ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕರಾಗಿದ್ದರು.

ಸರಳ ಸಜ್ಜನವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಶ್ರೀಯುತ ಎನ್.ಎಸ್. ಜನಾರ್ದನಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀಚರಣರ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು 'ಬಹುಜನಹಿತಾಯ ಬಹುಜನಸುಖಾಯ' ಎಂಬಂತೆ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಅನುವಾದಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರೀಯುತರ ಈ ಅನುವಾದವನ್ನೇ ಸಂಪಾದಿತ 'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ ಸಂಗ್ರಹ'ದಲ್ಲಿ ಬಳಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತೇವೆಂದು ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಣಾಮ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಸ್ಮರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವಾಗಿ ಅಚವಡಿಸಲು ನಮಗೆ ಅಷ್ಟಾಂಗಯೋಗ ವಿಜ್ಞಾನ ಮಂದಿರದ ಬೆಂಗಳೂರು ಶಾಖೆಯ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳಾದ ಡಾ|| ಸಿ.ಆರ್. ರಾಮಸ್ವಾಮಿಗಳ ಸಹಕಾರ ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯ. ಅಷ್ಟಾಂಗಯೋಗವಿಜ್ಞಾನಮಂದಿರದಿಂದ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಬೆಂಗಳೂರುನಗರ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಕ್ಕೆ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಕೋರಿದ್ದಲ್ಲದೆ, ಅದರ ಸಾಫ್ಟ್‌ಕಾಪಿ ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟರುತ್ತಾರೆ. ಶ್ರೀಯುತಲಗೆ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾದ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಸುತ್ತೇನೆ.

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಆಂಧ್ರಭಾಷೆಯ ಅನುವಾದಕ್ಕಾಗಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದ ಶ್ರೀಯುತ ಎನ್.ಎಸ್.ಎಮ್. ರಾಮಕುಮಾರ್, ಸಹಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಜಿ.ಎಮ್.ಎಸ್. ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜು ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಶ್ರೀಮತಿ ಡಾ|| ಪದ್ಮಜಾ ಎಂ.ಆರ್. ರವರು, ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು, ಎಂ.ಎಸ್. ರಾಮಯ್ಯ ಕಾಲೇಜು, ಸಹಾಯ ಒದಗಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವಲಗೂ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಪೀಠಿಕೆಯ ರಚನೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯ ಹಾಗೂ ಈ ಹಿಂದೆ ಪಠ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಮಹನೀಯಲಗೂ ನಾವು ಚಿರಋಣಿಗಳು.

ಸಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೆಲವು ಬರವಣಿಗೆಗಳ ಸಾಫ್ಟ್‌ಕಾಪಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಪೋಷಿಸಿದ ಫೈ|| ಎನ್.ಆರ್. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಸಿಂಧಿ ಕಾಲೇಜು, ಇವಲಗೂ ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಸದಸ್ಯಲಗೂ ನನ್ನ ಪ್ರಣಾಮಗಳು. ಮತ್ತು ಪಠ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಸೂಕ್ತ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದ ಡಾ. ಕೆ.ಆರ್. ಕುಮುದವಲ್ಲ, ಸಹಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಸಂಸ್ಕೃತವಿಭಾಗ, ವಿಜಯಕಾಲೇಜು, ಬೆಂಗಳೂರು ಇವಲಗೂ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾದ ಧನ್ಯವಾದಗಳು. ಹಾಗೂ ಅಕ್ಷರ ಜೋಡಣೆಯಲ್ಲಿ ನೆರವಾದ ಕೀರ್ತಿ ಪ್ರಿಂಟರ್ಸ್ ಮಾಲೀಕಲಗೂ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಭಾಷಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಸದಾ ಪೋಷಿಸುವ ನಮ್ಮ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪ್ರೊ. ಡಾ|| ಅಂಗರಾಜ ಗಾಂಧಿಯವಲಗೂ ನಮ್ಮ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ಪ್ರಣಾಮಗಳು.

ಈ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗದ ನಿರ್ದೇಶಕಲಗೂ, ಸಿಬ್ಬಂದಿಗಳಿಗೂ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ಡಾ|| ಪದ್ಮಜಾ ಎಂ.ಆರ್.

ಸಹಾಯಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು
ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗ, ಎಂ.ಎಸ್. ರಾಮಯ್ಯ ಕಾಲೇಜು

ಡಾ|| ಎನ್.ಎಸ್. ಸುರೇಶ್

ಸಹಾಯಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯಸ್ಥರು, ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿಭಾಗ
ಜಿ.ಎಂ.ಎಸ್. ಮಹಿಳಾ ಮಹಾವಿದ್ಯಾಲಯ, ಬೆಂಗಳೂರು

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

1. ಪೀಠಿಕೆ	-	ಕನ್ನಡ	01
2. ಪೀಠಿಕೆ	-	ಆಂಗ್ಲ	18
3. ಪ್ರಥಮಸರ್ಗ	-	ಮೂಲ, ಅನ್ವಯ, ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಆಂಗ್ಲ ಅನುವಾದ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಕರಣಾಂಶ	43
4. ದ್ವಿತೀಯ ಸರ್ಗ	-		51
5. ತೃತೀಯ ಸರ್ಗ	-		79
6. ಚತುರ್ಥ ಸರ್ಗ	-		99
7. ಪಂಚಮ ಸರ್ಗ	-		117
8. ಮಾದರಿ ಪ್ರಶ್ನಪತ್ರಿಕೆ	-		140

ಶ್ರೀಃ

॥ ಶ್ರೀರಂಗಸದ್ಗುರವೇ ನಮಃ | ಶ್ರಿಯೈ ಶ್ರೀವಿಜಯಾಂಬಿಕಾಯೈ ನಮಃ ॥

ಪೀಠಿಕೆ

ಕವಿ-ಕಾವ್ಯ

ಮಾತಿಗೆ ಸಿಂಗಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಳಸಿದರೆ ಅದೇ ಸಾಹಿತ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಹಿತಸ್ಯ ಭಾವಃ ಸಾಹಿತ್ಯಮ್. ಸಹಿತವೆಂದರೆ ಹಿತದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಹಿತವಾವುದು? ಎಂದರೆ ಮಾನವನಿಗೆ ಯಾವುದು ನಿತ್ಯನಿರಂತರವಾಗಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ, ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಮತ್ತು ಆತ್ಮನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ ಹೊರಜೀವನಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಒಳಬದುಕಿಗೂ ಒಳಿತನ್ನು ಮಾಡುವುದೋ ಅದೇ ಹಿತ. ಆ ರೀತಿಯ ಹಿತವಾದ ಆತ್ಮಧರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೇ ಸಾಹಿತ್ಯ.

ಸಾಹಿತ್ಯವು ದ್ವಿಪ್ರಕಾರವಾಗಿರುವುದು. ವೈದಿಕಸಾಹಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕಸಾಹಿತ್ಯ. ವೈದಿಕಸಾಹಿತ್ಯವೆಂದರೆ ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳು. ಅಂತಹ ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡವರೇ ಋಷಿಗಳು - ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತಧರ್ಮಾಣೋ ಋಷಯೋ ಬಭೂವುಃ | ಋಷಿಗಳು ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದಾಗ, ಸಮಾಧಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅವರ ಒಳಗಿವಿಗೆ ಕೇಳಿದ ನಾದದ ವಿಸ್ತಾರವೇ ಆಗಿವೆ ವೇದೋಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಎಂಬುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವ ವಿಷಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇವುಗಳಿಗೆ 'ಶ್ರುತಿ'ಗಳೆಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮ. ಇವುಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಗ್ರಥಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಇವುಗಳು ಅಪೌರುಷೇಯಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವ ವಿಷಯಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಮಾನವನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಃ ಪ್ರಾಪ್ತಿ.

ವೇದಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡ ಅಂತಹ ಋಷಿಗಳೇ ಲೌಕಿಕಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಇಳಿದುಬಂದು, ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಲೋಕಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ, ಮುಡಿಪುಸುಮ

ಬಾಡದಂತೆ, ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲದಂತೆ ರಚಿಸಿರುವ ಸಾಹಿತ್ಯವೇ ಲೌಕಿಕಸಾಹಿತ್ಯ. ಇದನ್ನೇ ಕಾವ್ಯವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಾನ್ಯಪಿಃ ಕುರುತೇ ಕಾವ್ಯಮ್- 'ಋಷಿಯಲ್ಲದವನು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಲಾರ' ಎಂಬ ಮಾತು ಇದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸಲು ಬೇಕಾಗುವ ಸಾಧನವೇ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಸಹಿತ ಕಾವ್ಯಮ್ 'ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೇ ಕಾವ್ಯ'ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿದವನನ್ನೇ ಕವಿ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕವಿ ಪದವು 'ವರ್ಣಿಸು' ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಕವ್ಯ-ವರ್ಣನೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಸ್ತುವೊಂದರ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಆವರಣ 'ಕವಚ' ಇದೆ. ಅದನ್ನು ತೆಗೆದು ಅಥವಾ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿ ಜನರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನಾಗಿ ಅವನನ್ನು 'ಕವಿ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಕವಿ ಪದಕ್ಕೆ ನೀರುಹಕ್ಕಿ, ಜ್ಞಾನಿ, ಋಷಿ, ಬ್ರಹ್ಮಾ, ಪರಮಾತ್ಮಾ ಎಂಬ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿವೆ.

ಕವಿಯು ಪರವಸ್ತುವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಒಳಬೆಳಕನ್ನು ಕಂಡವನಾಗಿರಬೇಕು. ಅಂತಹ ಕವಿಯು ತಾನು ಅನುಭವಿಸಿದ ಆನಂದವನ್ನು ತನ್ನ ವಾಗರ್ಥಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಓದುಗರ, ಸಹೃದಯರ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ತಂದು ಕೊಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಂತಹ ಕವಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಶ್ರೀಮಚ್ಚಂಕರಭಗವತ್ಪಾದರು ತಮ್ಮ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಾನಂದಲಹರಿಯಲ್ಲಿ -

ಇಮಾಂ ಮುಕ್ತಾವಸ್ಥಾಂ ಪರಮಶಿವಸಂಸ್ಥಾಂ ಗುರುಕೃಪಾ-

ಸುಧಾಪಾಂಗಾವಾಪ್ಯಾಂ ಸಹಜ-ಸುಖ-ವಾಪ್ಯಾಮನುದಿನಮ್ |

ಮುಹುರ್ಮಜ್ಜನ್ ಮಜ್ಜನ್ ಭಜತಿ ಸುಕೃತೀ ಚೇನ್ನರವರಃ

ತದಾ ಯೋಗೀ ತ್ಯಾಗೀ ಕವಿರಿತಿ ವದಂತೀಹ ಕವಯಃ ||

“ಯಾವನು ಗುರುಕೃಪಾಮೃತವೆಂಬ ನೋಟದಿಂದ ತನಗೆ ದೊರೆತ ಸಹಜ ಸುಖವೆಂಬ ಬಾವಿಯಲ್ಲಿ ದಿನದಿನವೂ ತನ್ನನ್ನು ಮುಳುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಬೆರೆತು ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವನೋ ಅವನನ್ನೇ ಕವಿಗಳು 'ತ್ಯಾಗೀ' 'ಯೋಗೀ' 'ಕವಿ'ಗಳೆಂದು ಬಣ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.” ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹವನಲ್ಲವೇ 'ಕವಿ' ಪದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು? ಏಲಕ್ಕಿ ತಿಂದವನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬರುವ ಮಾತುಗಳು ಆ ಏಲಕ್ಕಿಯ ಸುಗಂಧವನ್ನು ಹೊತ್ತು ತರುವಂತೆ ತಾನು ಒಳಗೆ

ಅನುಭವಿಸಿದ ಆನಂದವನ್ನು, ಒಳಬೆಳಕನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ವಾಗರ್ಥಗಳ ರೂಪವಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದ ಸಾಹಿತ್ಯವಲ್ಲವೇ 'ಕಾವ್ಯ' ಪದಕ್ಕೆ ಭಾಜನವಾಗುವುದು.

ಕಾವ್ಯ

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಕಾವ್ಯ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ವಿಶಾಲವಾದ ಅರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಬಳಸುತ್ತಾರೆ. 'ಕವೇಃ ಕರ್ಮ ಕಾವ್ಯಮ್' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಂತೆ ಕವಿ ಬರೆದದ್ದೆಲ್ಲವೂ ಕಾವ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಕೇಳಿ ಅಥವಾ ಓದಿ ಮಾತ್ರ ಆನಂದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ 'ಶ್ರವ್ಯಕಾವ್ಯ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೇಳುವುದು ಅಥವಾ ಓದುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ನೋಡಿ ಕೂಡ ಆನಂದಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಭೇದವು 'ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ'. ಶ್ರವ್ಯಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಗದ್ಯ, ಪದ್ಯ ಮತ್ತು ಚಂಪೂಗಳೆಂದು ಮತ್ತೆ ಮೂರು ವಿಧಗಳುಂಟು. **ವೃತ್ತಬಂಧೋಜ್ಜಿತಂ ಗದ್ಯಮ್**-ಅಂದರೆ ಅಕ್ಷರ ಪಾದ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಛಂದೋನಿಯಮವಿಲ್ಲದ ರಚನೆಯು ಗದ್ಯ. **ಪದ್ಯಂ ತತ್ರ ಚತುಷ್ಟದಮ್**-ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ರಚನೆಯು ಪದ್ಯ. ಗದ್ಯ-ಪದ್ಯಗಳೆರಡೂ ಹಿತ-ಮಿತವಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೇ ಚಂಪೂ-**ಗದ್ಯಪದ್ಯಮಯೀ ಕಾಚಿತ್ ಚಂಪೂರಿತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ**. ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರೂಪಕ ಮತ್ತು ಉಪರೂಪಕಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಭೇದಗಳಿವೆ.

ಪದ್ಯಕಾವ್ಯವನ್ನು ಮಹಾಕಾವ್ಯ, ಖಂಡಕಾವ್ಯ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಕಗಳೆಂದು ಪುನಃ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. ಹೆಸರಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದು ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಇದರ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಡೆದುಕೊಂಡಿರುವುದು ಖಂಡಕಾವ್ಯ. ಬಿಡಿ ಪದ್ಯವು ಮುಕ್ತಕ. ಅನೇಕ ಸುಭಾಷಿತಗಳು ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ.

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೇ ಆದಿಕವಿ, ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣವೇ ಆದಿಕಾವ್ಯ

ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿಸಿದ 'ಕವಿ'ಪದದ ವಿವರಣೆಗೆ ಭಾಜನರಾದವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಸ್ಥಾನ ಮಹರ್ಷಿವಾಲ್ಮೀಕಿಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪರಂಜ್ಯೋತೀರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಯಾವ ಶ್ರೀರಾಮನನ್ನು ನಾರದಾದಿಮುನಿಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ಸ್ವತಃ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಕಂಡುಕೊಂಡರೋ, ಅದೇ ಶ್ರೀರಾಮನ ಜೀವನತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯವಾದ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

‘ವೇದವೇದ್ಯೇ ಪರೇ ಪುಂಸಿ ಚಾತೇ ದಶರಥಾತ್ಮಜೇ |

ವೇದಃ ಪ್ರಾಚೀತಸಾದಾಸೀತ್ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ರಾಮಾಯಣಾತ್ಮನಾ’ ||

ಎಂದರೆ, ‘ವೇದವೇದ್ಯನಾದ ಪರಮಪುರುಷನಾದ ಶ್ರೀರಾಮನು ದಶರಥಪುತ್ರನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿರಲು, ವಾಲ್ಮೀಕಿಮುನಿಗಳಿಂದ ವೇದವು ರಾಮಾಯಣದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿತು’ ಎಂಬ ವರ್ಣನೆಯು ಆದಿಕವಿವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಮತ್ತು ಆದಿಕಾವ್ಯ ರಾಮಾಯಣದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸಾರುತ್ತದೆ. ಜನ್ಮ-ವ್ಯಾಧಿ-ಜರಾ-ವಿಪತ್ತಿ-ಮರಣಾದಿ ಅನೇಕ ತೊಂದರೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಸಂಸಾರವನ್ನು ದಾಟಿಸಿ ಸಹೃದಯಿಯಾದ ಓದುಗನನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪದದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ ಆದಿಕಾವ್ಯವಾದ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣ.

ಅಂತೆಯೇ, ವ್ಯಾಸ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಮಹಾಭಾರತ ಪಂಚಮವೇದವೆಂದೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿದೆ, ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಚ್ಛಯದ ಪಂಚಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಾದ ಕವಿಕುಲಗುರು-ಮಹರ್ಷಿ-ಕಾಳಿದಾಸನ ರಘುವಂಶ ಮತ್ತು ಕುಮಾರಸಂಭವ, ಭಾರವಿಯ ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯ, ಮಾಘಮಹಾಕವಿಯ ಶಿಶುಪಾಲವಧ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಹರ್ಷಕವಿಯ ನೈಷಧಚರಿತ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕೃತಿಗಳು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಆಲಂಕಾರಿಕರೂ ಇದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ನಮಗೆ ಇಂದು ದೊರಕುತ್ತಿರುವ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಪ್ರಖ್ಯಾತಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಸ್ವರೂಪ ವರ್ಣನೆಗಳು ಮಾತ್ರ. ಏಕೆಂದರೆ ಎಷ್ಟೋ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಅನೇಕ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಯಸುವವರು ಶ್ರೀ ಟಿ.ವಿ. ವೆಂಕಟಾಚಲಶಾಸ್ತ್ರಿಯವರ ಮಹಾಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಬಹುದು.

ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣ

ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದವರಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯದರ್ಪಣಕಾರನಾದ ವಿಶ್ವನಾಥನು ಮೊದಲಿಗನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಈತನು ತಿಳಿಸಿರುವ ಲಕ್ಷಣವು ಹೆಚ್ಚು ಸಮರ್ಪಕ ಅಥವಾ ಸ್ವಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಸರ್ಗಬಂಧೋ ಮಹಾಕಾವ್ಯಂ ತತ್ರೈಕೋ ನಾಯಕಃ ಸುರಃ |
 ಸದ್ವಂಶಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋ ವಾಪಿ ಧೀರೋದಾತ್ತಗುಣಾನ್ವಿತಃ ||
 ಏಕವಂಶಭವಾ ಭೂಪಾಃ ಕುಲಜಾ ಬಹವೋಽಪಿ ವಾ |
 ಶೃಂಗಾರವೀರಶಾನ್ತಾನಾಮೇಕೋಽಙ್ಗೀ ರಸ ಇಷ್ಯತೇ ||
 ಅಙ್ಗಾನಿ ಸರ್ವೇಽಪಿ ರಸಾಃ ಸರ್ವೇ ನಾಟಕಸಂಧಯಃ |
 ಇತಿಹಾಸೋದ್ಭವಂ ವೃತ್ತಮನ್ಯದ್ವಾ ಸಜ್ಜನಾಶ್ರಯಮ್ ||
 ಚತ್ವಾರಸ್ತಸ್ಯ ವರ್ಗಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತೇಷ್ವೇಕಂ ಚ ಫಲಂ ಭವೇತ್ |
 ಆದೌ ನಮಸ್ಕ್ರಿಯಾಽಶ್ಶೀರ್ವಾ ವಸ್ತುನಿರ್ದೇಶ ಏವ ವಾ ||
 ಕ್ವಚಿನ್ನಿನ್ದಾ ಖಲಾದೀನಾಂ ಸತಾಂ ಚ ಗುಣಕೀರ್ತನಮ್ |
 ಏಕವೃತ್ತಮಯೈಃ ಪದೈರವಸಾನೇಽನ್ಯವೃತ್ತಕೈಃ ||
 ನಾತಿತ್ವಲ್ಪಾ ನಾತಿದೀರ್ಘಾ ಸರ್ಗಾ ಅಷ್ಟಾಧಿಕಾ ಇಹ |
 ನಾನಾವೃತ್ತಮಯಃ ಕ್ವಾಪಿ ಸರ್ಗಾಃ ಕಕ್ಷನ ದೃಶ್ಯತೇ ||
 ಸರ್ಗಾಂತೇ ಭಾವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ಕಥಾಃ ಸೂಚನಂ ಭವೇತ್ |
 ಸಂಧ್ಯಾಸೂರ್ಯೇಂದ್ರರಜನೀಪ್ರದೋಷಧ್ವಾನ್ತವಾಸರಾಃ ||
 ಪ್ರಾತರ್ಮಧ್ಯಾಹ್ನಮೃಗಯಾಶೌಲರ್ತುವನಸಾಗರಾಃ |
 ಸಂಭೋಗವಿಪ್ರಲಂಭೌ ಚ ಮುನಿಸ್ವರ್ಗಪುರಾಧ್ವರಾಃ ||
 ರಣಪ್ರಯಾಣೋಪಯಮಮನ್ತ್ರಪುತ್ರೋದಯಾದಯಃ |
 ವರ್ಣನೀಯಾ ಯಥಾಯೋಗಂ ಸಾಙ್ಗೋಪಾಙ್ಗಾ ಅಮೀ ಇಹ ||
 ಕವೇರ್ವೃತ್ತಸ್ಯ ವಾ ನಾಮ್ನಾ ನಾಯಕಸ್ಯೇತರಸ್ಯ ವಾ |
 ನಾಮಾಸ್ಯ ಸರ್ಗೋಪಾದೇಯಕಥಯಾ ಸರ್ಗನಾಮ ತು ||

(Sahitya Darpana 6.315 -325)

1. ಸರ್ಗ - ಸರ್ಗಬಂಧುವಾದುದು ಮಹಾಕಾವ್ಯ.
2. ನಾಯಕ - ಅದರಲ್ಲಿ ಧೀರೋದಾತ್ತ ಗುಣಾನ್ವಿತನಾದ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯೋ ಅಥವಾ ಸದ್ವಂಶಪ್ರಸೂತನೋ ಅಥವಾ ಒಬ್ಬ ಕ್ಷತ್ರಿಯನೋ ನಾಯಕ ನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಸತ್ಕೃತ ಪ್ರಸೂತರಾಗಿದ್ದು, ಒಂದೇ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅನೇಕ ರಾಜರೂ ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ನಾಯಕರಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಉದಾ : ರಘುವಂಶ.

- | ರಸ - ಶೃಂಗಾರ, ವೀರ ಮತ್ತು ಶಾಂತರಸಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ರಸಗಳೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲ ನಾಟಕ ಸಂಧಿಗಳೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ.
- | ಕಥಾವಸ್ತು - ಇದರ ಕಥಾವಸ್ತುವು ಇತಿಹಾಸದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ಇತರ ಸತ್ಪುರುಷರನ್ನು ಕುರಿತದ್ದಾಗಿರಬಹುದು.
- | ಚತುರ್ವರ್ಗ - ಇದರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಮೋಕ್ಷಗಳೆಂಬ ಚತುರ್ವರ್ಗಗಳೂ ಬಂದಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಫಲವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ.
- | ಮಂಗಳ - ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಮಸ್ಕಾರ, ಆಶೀರ್ವಚನ, ವಸ್ತುನಿರ್ದೇಶ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇರುತ್ತದೆ.
- | ಕೆಲವೊಮ್ಮೆ ದುಷ್ಟರ ನಿಂದೆ ಮತ್ತು ಸಜ್ಜನರ ಗುಣಕೀರ್ತನೆ ಇರುತ್ತವೆ.
- | ವೃತ್ತ - ಏಕವಿಧವಾದ ವೃತ್ತದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನ ವೃತ್ತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಅತಿಸಂಕ್ಷೇಪವೂ ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ ಆಗಿರದ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಟಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ನಾನಾ ವೃತ್ತಮಯವಾದ (ಪದ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ) ಸರ್ಗವೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.
- | ಸರ್ಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಸರ್ಗದ ಕಥೆಯ (ವಿಷಯದ) ಸೂಚನೆಯಿರಬೇಕು.
- | ವರ್ಣನೆ - ಸಂಧ್ಯೆ, ಸೂರ್ಯ, ಚಂದ್ರ, ರಜನಿ, ಪ್ರದೋಷ, ಕತ್ತಲೆ, ಹಗಲು, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಬೇಟೆ, ಬೆಟ್ಟ, ಋತುಗಳು, ವನ, ಸಾಗರ, ಸಂಭೋಗ ಶೃಂಗಾರ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರ, ಮುನಿ, ಸ್ವರ್ಗ, ಪುರ, ಮಾರ್ಗ, ಯುದ್ಧ, ಪ್ರಯಾಣ, ವಿವಾಹ, ಮಂತ್ರ, ಪುತ್ರೋದಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಸಾಂಗೋಪಾಂಗ ವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು.
- | ಕಾವ್ಯನಾಮ - ಕವಿ, ಇತಿವೃತ್ತ, ನಾಯಕ ಅಥವಾ ಇತರ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದರ ಹೆಸರನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಮಹಾಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಹೆಸರಿಡಬೇಕು.
- | ಸರ್ಗನಾಮ - ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಪಾದೇಯವಾದ ಕಥೆಯಿಂದ ಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೆಸರಿಡಬೇಕು.

ಪಂಚಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು

1. ರಘುವಂಶಮ್ : ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪಂಚಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ರಘುವಂಶವು ಸೂರ್ಯವಂಶದ ರಾಜರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿದೆ. 19 ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ 1654 ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ 29 ರಾಜರ ಚರಿತ್ರವರ್ಣನೆಯುಳ್ಳ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವೊಂದು ವರ್ಣನೆಯೂ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಎಳೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೋಣಿಸಿದ ವಿವಿಧಮಣಿಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ದಿವ್ಯಹಾರವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಶೈಲಿ ಲಲಿತ, ಭಾಷೆ ಸುಲಭ, ವರ್ಣನೆಗಳು ಮನೋಹರ. ಸಂಸ್ಕೃತದ ಪ್ರಥಮಾಭ್ಯಾಸಿಗಳು ಮೊದಲು ರಘುವಂಶವನ್ನು ಓದುವ ಪರಿಪಾಠ ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನ.

ಕವಿತಾಕಾಮಿನೀವಿಲಾಸ, ಕವಿಕುಲಗುರು ಎಂಬ ಮನ್ನಣೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದ ಕಾಳಿದಾಸನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ನೀಡಿದ ಅನರ್ಘ್ಯಕೃತಿರತ್ನ ಈ ರಘುವಂಶ. ಅವನಿಗೆ ಇಡೀ ಭರತಖಂಡದ ಸಮಗ್ರವಾದ ಪರಿಚಯವಿತ್ತೆಂದು ಈ ಕೃತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಚೇತೋಹಾರಿಯಾದ ಉಪಮೆಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನು ಅಗ್ರಗಣ್ಯ. ರಘುವಂಶದ ಮೊದಲನೇ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಘುವಂಶದ ರಾಜರ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕವಿಯು ಮಾಡುತ್ತಾ ರಾಜಧರ್ಮದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಹಾಗೂ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ರಾಜಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಜಾಧರ್ಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಜರ ಮತ್ತು ಪ್ರಜೆಗಳ ಮಧುರಬಾಂಧವ್ಯದ ಆದರ್ಶವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದು.

ರಘುವಂಶವು ಮಹಾಕವಿಕಾಳಿದಾಸನ ಅನರ್ಘ್ಯಕೃತಿರತ್ನ. ಭಾರತೀಯಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಪರಿಚಯಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇದರ ಪಾತ್ರ ಮಹತ್ತರವಾದುದು. ಭಾರತೀಯ ಆದರ್ಶಗಳನ್ನು, ಉಜ್ವಲಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ಸೂರ್ಯವಂಶದ ದೊರೆಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನು ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಘುವಂಶಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು 33 ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಜೀವಿನೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರನಾದ ಮಲ್ಲಿನಾಥನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸನ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಅವನು ಹೀಗೆ ಸಾರಿದ್ದಾನೆ.

ಕಾಲಿದಾಸಗಿರಾಂ ಸಾರಂ ಕಾಲಿದಾಸಃ ಸರಸ್ವತೀ |

ಚತುರ್ಮುಖೋಽಥವಾ ಸಾಕ್ಷಾದ್ವಿದುಃ ನಾನ್ಯೆ ತು ಮಾದೃಶಾಃ ||

ಕಾಳಿದಾಸನ ಶೈಲಿಯನ್ನು 'ದ್ರಾಕ್ಷಾಪಾಕ' ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

2. **ಕುಮಾರಸಂಭವಮ್** : ಇದು ಕಾಳಿದಾಸನ ಮತ್ತೊಂದು ಕೃತಿ. ಹದಿನೇಳು ಸರ್ಗಾತ್ಮಕವಾದ (ಹದಿನೇಳು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನು ಕೇವಲ ಏಳು ಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ಮಿಕ್ಕಸರ್ಗಗಳು ಅವನಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ) ಈ ಕೃತಿಯ ಕಥಾವಸ್ತು ಅಧರ್ಮದ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮದ ಜಯವೇ ಆಗಿದೆ. ತಾರಕಾಸುರನಿಂದ ಪೀಡಿತರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು 'ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರಿಗೆ ಜನಿಸುವ ಪುತ್ರನಿಂದ ತಾರಕಾಸುರನ ವಧೆಯಾಗುತ್ತದೆಂಬ' ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾತಿನಂತೆ ಮನ್ಮಥನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶಿವನ ತಪೋಭಂಗದ ಪ್ರಯತ್ನ, ಶಿವನಿಂದ ಮನ್ಮಥನ ದಹನ, ಪಾರ್ವತಿಯ ತಪಸ್ಸು, ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಶಿವನು ಪಾರ್ವತಿಯನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದು, ಶಿವಪಾರ್ವತಿಯರ ವಿವಾಹ, ಕುಮಾರಜನನ ಮತ್ತು ತಾರಕಾಸುರವಧೆ - ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ ಈ ಕಾವ್ಯ.

ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಈ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರವೇ ಪ್ರಧಾನ ರಸ. ಕರುಣ ಮತ್ತು ವೀರರಸಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿನ ವರ್ಣನೆಗಳು ಕಾಳಿದಾಸನಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಸರ್ವೋಪಮಾದ್ರವ್ಯಸಮುಚ್ಚಯೇನ ಯಥಾಪ್ರದೇಶಂ ವಿನಿವೇಶಿತೇನ |

ಸಾನಿರ್ಮಿತಾ ವಿಶ್ವಸೃಜಾ ಪ್ರಯತ್ನಾದೇಕಸ್ಥಸೌಂದರ್ಯದಿಧೃಕ್ಷಯೇವ ||

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಂಚಾರಿಣಿ ಪಲ್ಲವಿನಿ ಲತೇವ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀಪುಮಾನಿತ್ಯನಾಸ್ಥೈಷಾ ವೃತ್ತಂ ಹಿ ಮಹಿತಂ ಸತಾಮ್ ಮತ್ತು ಇರೀರಮಾಥಂ ಖಲು ಧರ್ಮಸಾಧನಮ್ ಎಂಬ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಮಾತುಗಳು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಭೌಮಿಕವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ 37 ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿರುವುದು ಈ ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಕನ್ನಡಿಯಂತಿದೆ.

3. **ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯಮ್** : ಭಾರವಿಯ ಏಕೈಕ ಅನರ್ಘ್ಯಕೃತಿರತ್ನ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯ. ಇವನ ಮರಿಮಗನೇ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧಕವಿಯಾದ ದಂಡಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ 18 ಸರ್ಗಗಳಿವೆ. ಇದರ ಕಥಾವಸ್ತುವು ಮಹಾಭಾರತದ ವನಪರ್ವಾಧಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಪಾಶುಪತಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅರ್ಜುನನು ಶಿವನೊಡನೆ ಸೆಣೆಸಿದ ಪ್ರಸಂಗವು ಇದರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯುಧಿಷ್ಠಿರನ

ರಾಜನೀತಿ, ಹಿಮಾಲಯದ ವರ್ಣನೆ, ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರ ಜಲವಿಹಾರ, ಸೂರ್ಯಾಸ್ತ, ಚಂದ್ರೋದಯ, ಶರದೃತುವಿನ ವರ್ಣನೆ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಚೇತೋಹಾರಿಯಾಗಿವೆ. ಮೂಕನೆಂಬ ದಾನವ ಕಾಡುಹಂದಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನ ತಪೋವನಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಶಿವನು ಕಿರಾತವೇಷಧಾರಿಯಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಗೇ ಬರುವುದು ಮತ್ತು ಇಬ್ಬರ ಬಾಣಗಳೂ ಹಂದಿಗೆ ತಾಗಲು, ಹಂದಿಯು ಮೃತವಾಗಲು, ಶಿವ ಮತ್ತು ಅರ್ಜುನರಲ್ಲಿ 'ತನ್ನ ಬಾಣದಿಂದಲೇ ಹಂದಿಯು ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂಬ ವಾದವು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ವಾಗುವುದು. ಅವರಿಬ್ಬರ ಪರಸ್ಪರ ಸೆಣೆಸಾಟ, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಶಿವನು ತನ್ನ ನಿಜರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾಗಿ ಅರ್ಜುನನನ್ನು ಪಾಶುಪತಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದು ಇದರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಕಥೆ.

सहसा विदधीत न क्रियाम्, हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः: ಮುಂತಾದ ಮಾತುಗಳು ಸುಭಾಷಿತಗಳಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲದೇ ಹದಿನೈದನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಚಿತ್ರಬಂಧಗಳೂ ಏಕಾಕ್ಷರಿಗಳೂ, ದ್ವಿಷ್ಟರಿಗಳೂ, ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪದ್ಯಗಳೂ, ಎಡದಿಂದ ಬಲಕ್ಕೂ, ಬಲದಿಂದ ಎಡಕ್ಕೂ ಓದಬಹುದಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಇವನ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಕನ್ನಡಿಯಾಗಿವೆ. ಉದಾ—

न नोननुन्नो नुन्नोनो नाना नानानना ननु ।

नुन्नोऽनुन्नो ननुन्नेनो नानेना नुन्ननुन्ननुत् ॥

ಇವನ ವರ್ಣನಚಾತುರ್ಯ, ಆಲೋಚನಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಇವನಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಮಥುರಾ ಭಾರವಿಗಿರ; ವಿಮರ್ದವ್ಯಕ್ತಸೌರಭ್ಯಾ ಭಾರತೀ ಭಾರವೇ: ಕವೇ: ಮತ್ತು ಭಾರವೇರರ್ಥಗೌರವಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿವೆ. ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಓದಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳ ಸಹಾಯವು ಅನಿವಾರ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರು ಇವನ ಶೈಲಿಯನ್ನು 'ನಾರಿಕೇಲಪಾಕ'ವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ.

4. ಶಿಶುಪಾಲವಧಮ್— ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಕರ್ತೃ ಮಾರ್ಘ. ಉಪಮೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನೂ, ಅರ್ಥಗೌರವದಲ್ಲಿ ಭಾರವಿಯನ್ನೂ, ಪದಲಾಲಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ದಂಡಿಯನ್ನೂ ಹೋಲುವ ಇವನ ವರ್ಣನಚಾತುರ್ಯ ಇವನಿಗೆ 'ಮಾಘೇ ಸಂತಿ ತ್ರಯೋ ಗುಣಾ:' ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ,

तावद्भा भारवेर्भाति यावन्माघस्य नोदयः ।

उदिते तु पुनर्माघे भारवेर्भा रवेरिव ॥

ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯು ಭಾರವಿಗಿಂತಲೂ ಮಾರ್ಘನನ್ನು ಸಮರ್ಥಕವಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಇಪ್ಪತ್ತು ಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿಶುಪಾಲವಧೆಯು ಮಾಘಕವಿಯ ಏಕೈಕ ಕೃತಿ. ಮಹಾಭಾರತದ ಸಭಾಪರ್ವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದ ಪ್ರಸಂಗವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ ಈ ಕಾವ್ಯ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಪೂಜೆ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾದಾಗ ಚೇದಿರಾಜ್ಯದ ರಾಜನಾದ ಶಿಶುಪಾಲನು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನಿಂದಿಸಿ ಅವನಿಂದ ಹತನಾಗುವ ಕಥೆಯೇ ಇದಾಗಿದೆ. ಇವನ ಪದ ಸಂಪತ್ತೆಷ್ಟಿತ್ತೆಂದರೆ ನವಸರ್ಗಗತೆ ಮಾಘೇ ನವಶಾಬ್ದೋ ನ ವಿಘತೇ ಎಂಬ ಹೆಗ್ಗಳಿಕೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ ಇವನ ಕಾವ್ಯ.

5. ನೈಷಧೀಯಚರಿತಮ್ : ನೈಷಥಂ ವಿಹ್ನದೌಷಧಮ್ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯು ನೈಷಧಕಾವ್ಯವು ವಿದ್ವಜ್ಞಾನಮಾನ್ಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ನ್ಯಾಯ-ಮೀಮಾಂಸ-ಜೋತಿಷ್ಯ-ವ್ಯಾಕರಣಾದಿಯಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಓದಿಕೊಂಡವರೇ ಇದನ್ನು ಓದಿ ಅರಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅರ್ಹರಾಗಿರುತ್ತಾರೆಂಬುದು ಇದನ್ನು ಓದಿದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. 22 ಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದವನು ಕನ್ಯಾಕುಬ್ಧದ ಮಹಾರಾಜನಾದ ಜಯಚಂದ್ರನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಹರ್ಷಕವಿ. ಯೋಗಿಯೊಬ್ಬನಿಂದ 'ಚಿಂತಾಮಣಿ' ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸಕಲವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿದ ಹರ್ಷಕವಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ವಿಜಯಪ್ರಶಸ್ತಿ, ನವಶಾಸಕಚರಿತ, ಅರ್ಣವವರ್ಣನಮ್ ಮತ್ತು ಶಿವಭಕ್ತಿಸಿದ್ಧಿಗಳೆಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾಗಿ ಈ ನೈಷಧ ಕಾವ್ಯವು 60ರಿಂದ 120 ಸರ್ಗಾತ್ಮಕವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈಗ ನಮಗೆ ಲಭ್ಯವಿರುವುದು ಕೇವಲ 22 ಸರ್ಗಗಳು ಮಾತ್ರ. ಈಗ ದೊರೆತಿರುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಷಧದ ರಾಜನಾದ ನಳ ಮತ್ತು ವಿದರ್ಭದ ರಾಜಕುಮಾರಿಯಾದ ದಮಯಂತಿಯ ಪ್ರೇಮ, ಹಂಸದ ಮೂಲಕ ಅವರಿಬ್ಬರ ಸಂದೇಶ, ದಮಯಂತಿಯ ಸ್ವಯಂವರದ ಘೋಷಣೆ, ಸ್ವಯಂವರಕ್ಕೆ ದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಆಗಮನ, ಪಂಚನಳರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಳನನ್ನು ಗುರುತಿಸುವಿಕೆ, ನಳದಮಯಂತಿಯರ ವಿವಾಹ ಮತ್ತು ನಳನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಕಲಿಯ ಪ್ರವೇಶ- ಇವುಗಳು 22 ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ತದಿತಿ ನೈಷಥೇ ಕಾವ್ಯೇ ಕವ ಮಾಘಃ ಕವ ಚ ಭಾರವಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಭಾರವಿ ಮತ್ತು ಮಾಘಕವಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೀಹರ್ಷಕವಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಸಾರುತ್ತದೆ.

ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷದ ಕಥಾವಸ್ತು - 'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ' ಎಂಬುದು, ಗೀತಾ ಸಹಸ್ರನಾಮೈವ ಸ್ತವರಾಜೋ ಹ್ಯನುಸ್ಮೃತಿಃ | ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷಣಂ ಚೈವ ಪಂಚರತ್ನಾನಿ

ಭಾರತೇ || ಎಂಬಂತೆ ಮಹಾಭಾರತದ ಪಂಚರತ್ನಗಳಾದ ಭಗವದ್ಗೀತಾ, ವಿಷ್ಣು ಸಹಸ್ರನಾಮ, ಭೀಷ್ಮಕೃತಸ್ತವರಾಜ, ಅನುಗೀತಾ ಮತ್ತು ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ- ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಕಥೆಯು ಅಷ್ಟಾದಶಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತದ ಎಂಟನೇ ಸ್ಕಂದದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಶುಕಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗಳು ಮಹಾರಾಜ ಪರೀಕ್ಷಿತನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮೊಸಳೆಯೊಂದರ ಬಾಯಿಗೆ ಸಿಲುಕಿ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೆಣಗಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಭಕ್ತಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಗಜರಾಜನ ಆರ್ತನಾದವನ್ನು ಕೇಳಿ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವು ವೈಕುಂಠದಿಂದ ಧರಗಿಳಿದು ಬಂದು ಮೊಸಳೆಯನ್ನು ಕೊಂದು ಗಜರಾಜನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಮತ್ತು ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಈ ಸಂಸಾರಚಕ್ರದಿಂದ ಪಾರಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಸಾಲೋಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅವನ ಪಾರ್ಷ್ವದರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಹೋದ ಗಜೇಂದ್ರನ ಕಥೆ ಇದಾಗಿದೆ. ಆರ್ತತೆ, ಮೊರೆ, ಸ್ತುತಿ- ಇವೆಲ್ಲವೂ ಭಕ್ತಿಭಾವ ರಸದಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮಗ್ನರಾದವರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರಸಂಗವೆಂದು ಭಕ್ತರು ಮತ್ತು ಭಾವುಕರು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಗಜೇಂದ್ರನು, ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರದ್ಯುಮ್ನನೆಂಬ ಮಹಾರಾಜನಾಗಿದ್ದನು. ಅಗಸ್ತ್ಯಮಹರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ತೋರಿದ ಅಗೌರವದ ಕಾರಣ ಅವರಿಂದ ಶಪಿತನಾಗಿ ಗಜವಾಗಿ ಜನ್ಮತಾಳಿದ್ದನು. ಆದರೆ, ಹಿಂದಿನ ಸಂಸ್ಕಾರ ಬಲದಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆದನು.

ಅಂತೆಯೇ, ಮೊಸಳೆಯೂ ಕೂಡ ಹೂಹೂ ಎಂಬ ಗಂಧವರ್ತನಾಗಿದ್ದನು. ಋಷಿದೇವಲರಲ್ಲಿ ಅವಿನಯದಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ, ಅವರಿಂದ ಶಪಿತನಾಗಿ ನಕ್ರಜನ್ಮವನ್ನು ತಾಳಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೂ, ಭಗವಂತನ ಕರುಣೆಯಿಂದ ಶಾಪ ವಿಮೋಚನೆಯಾಯಿತು.

ಭಾಗವತೋತ್ತಮರಿಂದ ಪ್ರತಿದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ, ಹದಿಮೂರನೇ ಶತಮಾನದವರಾದ ನಡಾದೂರ್ ಅಮ್ಮಾಳ್ವಾರವರಿಂದ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷದ ಕಥೆಯು ಸಂಗ್ರಹಿತವಾಗಿರುವುದು ಸ್ಮರಣೀಯ -

“ಗ್ರಾಹಗ್ರಸ್ತೇ ಗಜೇಂದ್ರೇ ರುವತಿ ಸರಭಸಂ ತಾಕ್ಷರ್ಮಾರುಹ್ಯ ಥಾವನ್

ವ್ಯಾಘೂರ್ಣನ್ಮಾಲ್ಯಭೂಷಾವಸನಪರಿಕರೋ ಮೇಘಗಂಭೀರಘೋಃ |

ಆಬಿಭ್ರಾಣೋ ರಥಾಙ್ಗಂ ಶರಮಸಿಮಭಯಂ ಶಾಙ್ಕುಚಾಪೌ ಸಖೇತೌ

ಹಸ್ತೈಃ ಕೌಮೋದಕೀಮಪ್ಯವತು ಹರಿಸೌ ಅಹಂಸಾಂ ಸಂಹತೇರ್ನಃ ||

नक्राक्रान्ते करीन्द्रे मुकुलितनयने मूलमूलेति खिन्ने
 नाहं नाहं न चाहं न च भवति पुनस्तादृशो मादृशेषु ।
 इत्येवं त्यक्तहस्ते सपदि सुरगणे भावशून्ये समस्ते
 मूलं यत्प्रादुरासीत् स दिशतु भगवान् मङ्गलं सन्ततं नः ॥

ಗಜೇಂದ್ರನು ನಕ್ರಗ್ರಸ್ತನಾಗಿರಲು, ತನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಗೆಂದು 'ಮೂಲಮೂಲ' ಎಂದು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಕರೆದಾಗ, ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ 'ನಾನಲ್ಲ, ನಾನಲ್ಲ' ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಸರಿದು ಕೈ ಒದರಿಕೊಂಡಾಗ ಯಾವ ಆದಿದೇವನಾದ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ಗರುಡವಾಹನನಾಗಿ, ಶಂಖಚಕ್ರಗದಾಖಡ್ಗಧನುರ್ಬಾಣಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಧಾವಿಸಿ ಬಂದು ಮೊಸಳೆಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದನೋ, ಆ ಭಗವಂತನಾದ ಶ್ರೀಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ನಮ್ಮೆಲ್ಲಾ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲಿ.

ಕವಿ-ಕಾವ್ಯ ಪರಿಚಯ

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ರಂಗಪ್ರಿಯ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಯವರ ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ ಹೆಸರು 'ಎಚ್.ಎಸ್. ವರದದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯರಂಗಪ್ರಿಯ' ಎಂಬುದಾಗಿ. ಇವರು ತಮ್ಮ ಅಧ್ಯಾತ್ಮರುಗಳಾದ ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುಗಳಿಂದ ಅನುಗೃಹೀತರಾಗಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಂದುವರೆದಿದ್ದವರು. ಇವರು ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುಗಳ ಅತ್ಯಂತಪ್ರೀತಿಯ, ಮೆಚ್ಚುಗೆಯ ಶಿಷ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ "ರಂಗಪ್ರಿಯ" ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥ ಅಭಿಧಾನವನ್ನು ಶ್ರೀಗುರುಗಳು ದಯಪಾಲಿಸಿದ್ದರು. ಅಂದಿನಿಂದ ಇವರು 'ವರದದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯ ರಂಗಪ್ರಿಯ' ಎಂದೇ ಹೆಸರು ವಾಸಿಯಾದರು. ಸಂನ್ಯಾಸಸ್ವೀಕಾರಾನಂತರ ಇವರು ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುಗಳು ದಯಪಾಲಿಸಿದ್ದ ಅಭಿಧಾನದಿಂದಲೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತರಾದರು.

ಇವರು ಬಾಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರತಿಭಾವಂತರೂ, ವಿನಯಶೀಲರೂ, ಬುದ್ಧಿವಂತರೂ, ವಾಗ್ಮಿಗಳೂ, ಪ್ರವಚನಪಟುಗಳೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಗುಣಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಸಜ್ಜನಿಕೆಯೂ ಮನೆ ಮಾಡಿತ್ತು. ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಭಗವದ್ಭಕ್ತರೂ, ಭಾಗವತರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ಇವರು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಇಂಟರ್‌ಮೀಡಿಯೇಟ್ ಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿದಾಗ ಇವರ ವಯಸ್ಸು ಸುಮಾರು ಹದಿನೆಂಟು ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಇವರು ಲೌಕಿಕವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಜೊತೆಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮೈಸೂರಿನಲ್ಲೇ ಇರುವ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ

ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಇವರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯು ತಮ್ಮ ಮಾತೃಭಾಷೆಯಂತೆಯೇ ಸುಲಲಿತವಾಗಿ ಒಲಿದು ಕರತಲಾಮಲಕದಂತೆ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲೇ ನಿರರ್ಗಳವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದು ಅಭ್ಯಾಸವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿತ್ತು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇವರಿಗೆ ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವನ ಕರುಣೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ ಅವನ ಒಲವು ಒದಗಿ ಬಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನೂ (ರಚನೆ) ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದರು. ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಇರಬೇಕಾದ ರಸ, ಭಾವಗಳೂ ಅವರಲ್ಲಿ ತುಂಬಿದ್ದವು. ಭಾವಪೂರ್ಣವಾದ ಹೃದಯವೂ ಅವರಿಗಿದ್ದಿತು. ಈ “ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ” ಕಾವ್ಯವು ಶ್ರೀಸ್ವಾಮಿಗಳ ಹೃದಯಭೂಮಿಕೆಯಿಂದ ಹರಿದು ಬಂದ ಸುಲಲಿತವಾದ, ಭಕ್ತಿರಸಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ, ಸುಂದರವಾದ ಕಾವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯಸುಧೆಯು ರಚಿತವಾಗಿ, ಭಗವದರ್ಪಿತವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಸಂಸ್ಕರಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಆ ಸಂಸ್ಕರಣೀಯವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶ ಇಂತಿದೆ.

ಒಮ್ಮೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಠಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲೇ ಕಾವ್ಯ ರಚಿಸುವ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಆಯೋಜಿಸಿದ್ದರಂತೆ. ಶ್ರೀಸ್ವಾಮಿಗಳು ತಾವೂ ಕೂಡ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಇದು ಸುಸಂದರ್ಭ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಭಾಗವಹಿಸಿದರಂತೆ. ಭಗವದ್ರಸಪೂರ್ಣವಾದ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳಿಗೆ ಮೊದಲು ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಅವರ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆದು ನಂತರ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ಕಳುಹಿಸಲು ಸಂಕಲ್ಪಮಾಡಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರಂತೆ. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿದರೆ ಸಹಪಾಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುತೂಹಲ ಉಂಟಾಗಿ, ಅದನ್ನು ನೋಡಿ, ಅದರ ಬಗ್ಗೆ ಟೀಕೆ, ಟಿಪ್ಪಣಿ, ಕುಚೋದ್ಯ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ತೊಡಕುಂಟಾಗ ಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಆತಂಕ, ಸಂಕೋಚಗಳಿಗೊಳಗಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಮಲಗಿದ ನಂತರ ರಾತ್ರಿ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ತೊಡಗಿದರಂತೆ. ಅವರು ಆರಿಸಿಕೊಂಡ ಕಾವ್ಯವನ್ನು “ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ”. ಮೂರು ಘಟ್ಟಗಳನ್ನು ವರ್ಣನೆಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡರು. (i) ಗ್ರಾಹಗ್ರಸ್ತನಾದ ಗಜೇಂದ್ರನ ಸಂಕಷ್ಟದ ವೃತ್ತಾಂತ, (ii) ಗಜೇಂದ್ರನಿಂದ ಮೂಲಪರಂಜ್ಯೋತಿಯಲ್ಲಿ ಮೊರೆ ಮತ್ತು (iii) ಸ್ತೋತ್ರ ಮತ್ತು ಆತನಿಗೆ ದೊರೆತ ಮುಕ್ತಿಫಲ. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಸುಂದರವಾದ ಕಾವ್ಯವು ಮೂರೇ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ತಾವು ಮೊದಲೇ ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಂತೆ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಆರಾಧ್ಯದೈವವೂ, ಜೀವನಸರ್ವಸ್ವವೂ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪರೂ ಆಗಿದ್ದ ಗುರುವರೇಣ್ಯರಾದ ಶ್ರೀರಂಗ

ಮಹಾಗುರುಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಲು ಅವರ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀಕ್ಷೇತ್ರಹೆಡತಲೆಗೆ ಹೊರಟು ಬಂದರು. ಶ್ರೀಗುರುವಿನ ಸನ್ನಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಓದಬೇಕೆಂದು ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅವರು ಪ್ರಸನ್ನತೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಖಾಸಗಿ ಕೋಣೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕೇಳಲು ಸಿದ್ಧರಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮೃದುಮಧುರವಾದ ವಾಣಿಯಿಂದ “ವಾಶಿಕ ಲಾಂಪಾ” [ಓದಬಹುದಪ್ಪಾ] ಎಂದು ಕಾವ್ಯವಾಚನಕ್ಕೆ ಆದಿಮಂಗಳವನ್ನು ಹಾಡಿದರಂತೆ. ಕಾವ್ಯವು “ಲಕ್ಷ್ಮೀ-ಲಾವಣ್ಯ-ಸಿಂಧೋಃ” ಎಂಬುದಾಗಿ ‘ಲಕ್ಷ್ಮೀ’ ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೇ ಮಂಗಳಾರಂಭವಾಗಿ ಮನೋಲ್ಲಾಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತ್ತು. ವಾಚನವು ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಮನೆಯೊಳಗಡೆಯಿಂದಲೇ ಇದನ್ನು ಆಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ, ಹಿರಿಯರೂ ಆಗಿದ್ದ ಶ್ರೀಗುರುಗಳ ಹತ್ತಿರದ ಬಂಧುಗಳೊಬ್ಬರು ಕಾವ್ಯದ ರಸದಿಂದ ಆಕರ್ಷಿತರಾಗಿ ತದೇಕ ಮನಸ್ಕರಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತಾ ಇವರ ಜೊತೆಗೆ ಬಂದು ಕುಳಿತರು. ಅವರು “ಯಾರೋ ಮಹಾಕವಿ ಇರಕ್ಕಣುಂ” (ಬರೆದವರು ಯಾರೋ ಮಹಾಕವಿಗಳು ಇರಬೇಕು) ಎಂದು ತಮ್ಮ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದರು. ಆಗ ಶ್ರೀಮಹಾಗುರುಗಳು “ಆಮಾಂ ಆಮಾಂ” (ಹೌದು ಹೌದು) ಎಂದು ಮಂದಹಾಸದೊಡನೆ ತಲೆಯಾಡಿಸಿದರಂತೆ. ಕಾವ್ಯಮಂಗಳ ವಾಗುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಾಪೋಽಪ್ಯುದರ್ಕಸುಖದಃ ವಿಮಲೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಎಂಬ ಪಾದವನ್ನು ಓದಿದಾಗ ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುಗಳು “ಭಲೇ” ಎಂದು ಹರ್ಷೋದ್ಗಾರ ಮಾಡಿದರಂತೆ. ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯ ನಂತರ ಶ್ರೀಗುರುಗಳು ಅಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸಿ ಇದುವರೆವಿಗೂ ವಾಚನವನ್ನು ಆಲಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಹಿರಿಯ ಸಂಬಂಧಿಕರಿಗೆ ಈ ಕವಿಯ ಪರಿಚಯ ಮಾಡಿಸಿದರಂತೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಪವಿತ್ರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸ್ವಯಂ ಭಾಗವತಶಿರೋಮಣಿಗಳಾದ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ ರಂಗಪ್ರಿಯ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀಯವರು ದೈವಪ್ರೇರಣೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮೂಲಕಥೆಯ ಆಸ್ವಾದನೆಯಿಂದ ದೊರಕಬಹುದಾದ ಭಕ್ತಿ, ಭಾವ, ರಸಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕುಂದುಬಾರದಂತೆ, ಮೂಲದ ಮುಡುಕಿಸುಮವು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬಾಡದಂತೆ ಮತ್ತು ಅಶಿಶಯವಾದ ಆನಂದರಸವು ಉಕ್ಕುವಂತೆ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲಾಗಿ ಆತ್ಮ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನೇ ತಮ್ಮದಾಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಅವತಾರವರಿಷ್ಠರೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಶ್ರೀರಂಗಮಹಾಗುರುಗಳಿಂದಲೇ “ಭಲೇ” ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾದ ಈ “ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ”

ಶ್ರೀಮದ್ಭಾಗವತದ ಕಥೆಯಂತೆಯೇ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಶಯವೂ ಉಂಟಾಗಲಾರದು.

ಹೆಡತಲೆಯಿಂದ ಶ್ರೀಸ್ವಾಮೀಜಿಯವರು ಗುರುವರ್ಯರ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆದು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಮೈಸೂರಿಗೆ ಬಂದು ಸ್ವರ್ಧೆಗಾಗಿ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದರಂತೆ. ಕೃತಿ ರತ್ನವು ಪ್ರಥಮಪುರಸ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಆಯ್ಕೆಯಾಗಿ ಬಹುಮಾನಿತವಾದದ್ದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನಿದೆ?

ಗ್ರಂಥರಚನೆ :

ಶ್ರೀಚರಣರು, ಆರ್ಯಭಾರತಮಹರ್ಷಿಗಳ ವಿಚಾರಧಾರೆಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಭಾರತೀಯಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಅನೇಕವಿಚಾರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅನೇಕಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಭಾರತೀಯರ ಹಬ್ಬಹರಿದಿನಗಳು, ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು, ವಿಚಾರಸುಮನೋಮಾಲಾ, ಭಾಗವತ (4 ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ), ಉಪನಯನ, ವಿವಾಹಕ್ಕೊಂದು ಕೈಪಿಡಿ, ವಿಶ್ವರೂಪದರ್ಶನ, ಸ್ತುತಿರತ್ನಮಾಲಾ, ಶ್ರಾದ್ಧ-ಪಿತೃಪೂಜೆ, ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆ, Insights into Sanatana Dharma ಇತ್ಯಾದಿಗಳು. ಅಲ್ಲದೇ ಶ್ರೀಚರಣರು ನಟರಾಜಬಿನ್ನಪಮ್ ಎಂಬ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲೂ ಶ್ರೀಗುರುಕಲ್ಪವಲ್ಲರೀ, ಶ್ರೀಯೋಗನಿದ್ರಾಸ್ತುತಿ, ಶ್ರೀಗಣೇಶಮಾನಸಪೂಜಾ, ಸೌಮ್ಯಕಾಳಿಶ್ರೀಕೋಶ ಮುಂತಾದ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀಚರಣರ ಮುಖಾರವಿಂದದಿಂದ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದ 'ಸೀತೆಯ ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ', 'ವಾಲಿವಧೆ', 'ವಿಭೀಷಣಶರಣಾಗತಿ' ಮುಂತಾದ ಪ್ರವಚನಗಳು ಶ್ರೋತೃವೃಂದಕ್ಕೆ ಅವಿಸ್ಮರಣೀಯ ಆನಂದವನ್ನೂ, ಭಾರತೀಯಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಆಳವಾದ ನೋಟವನ್ನೂ ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟಿವೆ.

ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷಗ್ರಂಥದ ಪರಿಚಯ- ಐದು ಸರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ 220 ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ಭಕ್ತಿರಸಸ್ಯಂದಿಯಾಗಿಯೂ, ವರ್ಣನಾಚಾತುರ್ಯದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದೆ ಈ ಪುಟ್ಟ ಚೊಕ್ಕ ಕಾವ್ಯ 'ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ'. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತಪರಿಚಯವನ್ನು 95 ಆಯ್ದು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ 'ಗಜೇಂದ್ರ ಮೋಕ್ಷಸಂಗ್ರಹ'ವೆಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮಂಗಳಾಶಂಸನ, ಗಜೇಂದ್ರವಿಹಾರ, ಗಜೇಂದ್ರದುಃಸ್ಥಿತಿ, ಗಜೇಂದ್ರಕೃತ ನಾರಾಯಣಸ್ತುತಿ ಮತ್ತು ಗಜೇಂದ್ರಾನುಗ್ರಹಗಳೆಂಬ ಅನ್ವರ್ಥಶೀರ್ಷಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐದು ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಕಥೆಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ಕೃಪಾಕಟಾಕ್ಷದ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವ ಪ್ರಥಮ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವತೆಯನ್ನೂ, ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಗಳನ್ನೂ, ಶ್ರೀಶುಕಮಹರ್ಷಿಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೀಗುರುಪರಂಜ್ಯೋತಿಯನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕಥಾ ಭಾಗವನ್ನಾಸ್ವಾದಿಸುವ ಭಾಗವತರ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲು ತೊಡಗಿರುವ ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷದ ಆಸೇಚನಕಲ್ಪವನ್ನೂ, ಕಥೆಯನ್ನಾಸ್ವಾದಿಸುವ ಭಾಗವತರ ಅಧಿಕಾರ ಸಂಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯಗುಣವನ್ನೂ ಬಲು ಸೊಗಸಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ದ್ವಿತೀಯಸರ್ಗವು ತ್ರಿಕೂಟಪರ್ವತದ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಥಾನಾಯಕನಾದ ಗಜೇಂದ್ರನ ವರ್ಣನೆಯಾದ ಬಳಿಕ-ನೈದಾಘ (ಬೇಸಿಗೆ)ದ ವರ್ಣನೆ ಬಹಳ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿದೆ. ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಾನ್ವೇಷಣೆಗಾಗಿ ಗಜಯೂಥದ ಪ್ರಯಾಣ ಮತ್ತು ಸರಸ್ಸಿನ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಕಥೆಯ ಪ್ರತಿನಾಯಕನಾದ ನಕ್ರ (ಮೊಸಳೆ)ದ ವರ್ಣನೆಯಾದ ಬಳಿಕ ಸರೋವರಕ್ಕಿಳಿದ ಗಜಯೂಥದ ವರ್ಣನೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ನಕ್ರ-ಗಜೇಂದ್ರರ ಯುದ್ಧವು ಬಹುವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತೃತೀಯಸರ್ಗವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಿದೆ. ದೈವಪ್ರಾಬಲ್ಯದ ಕಥನಾನಂತರ ಹಿಂದೊಮ್ಮೆ ಗಜೇಂದ್ರನಿಂದ ಪ್ರಾಣಾಪಾಯದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಗಜೇಂದ್ರನ ಇಂದಿನ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮರುಗಿದ ಕಪೋತಿಯು (ಹೆಣ್ಣು ಪಾರಿವಾಳ) ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ವ್ಯಾಜವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಾನವರಿಗೆ ಸಾಂಸಾರಿಕಸುಖದ ನಶ್ವರತೆಯನ್ನು ಸಾರುವ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ಭಗವತ್ತಪ್ಪತ್ತಿಯ ಲಾಭವನ್ನು ಸಾರುವ ಹಿತನುಡಿಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಒಳ ಬದುಕಿನೆಡೆಗೆ ದಾರಿ ದೀಪವಾಗಿದೆ.

ಚತುರ್ಥಸರ್ಗವು ಗುರೂಪದೇಶದಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಕಪೋತಿಯ ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಹಿತನುಡಿಗಳಿಂದ ಸ್ವಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅರಿತ ಗಜೇಂದ್ರನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ನಾರಾಯಣಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭಕ್ತರಸದಿಂದ ಜಿನುಗುತ್ತಿರುವ ಹೃದಯಂಗಮವಾದ ಶ್ಲೋಕಸಮುಚ್ಚಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿ ಸಂಸ್ಕಾರಿಗಳಾದ

ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಭಗವದ್ರಸದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸುತ್ತದೆ. ಸ್ತೋತ್ರಪ್ರಿಯರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಕಂಠಪಾಠಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ ಇಲ್ಲಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳು.

ಪಂಚಮಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಗಜೇಂದ್ರನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ಭಗವಂತನ ಭಕ್ತ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ, ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ, ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪ, ಗಜೇಂದ್ರನ ಸರ್ವಸಮರ್ಪಣಭಾವ, ಸುದರ್ಶನಚಕ್ರದ ವರ್ಣನೆ, ನಕ್ರವಧೆ, ಗಜೇಂದ್ರಸಂತುಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯಸಮರ್ಪಣೆಗಳು ಬಹಳ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ಮೂಡಿಬಂದಿವೆ.

ಸ್ವಗೃಹಾ, ಶಾರ್ದೂಲವಿಕ್ರೀಡಿತ, ವಸಂತತಿಲಕಾ, ಉಪಜಾತಿ, ರಥೋದ್ಧತವೇ ಮೊದಲಾದ ವೃತ್ತಗಳನ್ನೂ, ಉಪಮಾ, ರೂಪಕ, ಉತ್ತೇಕ್ಷಾ, ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನೂ ಬಳಸಿಕೊಂಡು, ಸಂಧಿಬಾಹುಳ್ಳವಿಲ್ಲದೆ ಸರಳ ಸಮಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸಹಜವಾಗಿಯೂ, ಸರಸವಾಗಿಯೂ, ಸುಲಭಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿಯೂ ಮೂಡಿಬಂದಿರುವ ಈ ಕಾವ್ಯವು ಸಹೃದಯರ ಹೃನ್ಮನಗಳನ್ನು ತಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

Introduction

When words are strung together in a decorative way, that string (garland) is called Saahitya. That which is enjoined with Hita-goodness is Saahitya. But what is Hita?- Hita is verily that state of mind (referred to as Rasa in general parlance) which pleases the senses, the mind and the Sentient being in every body and also which confers the blessings of the Paramatma, on the Sentient being. If words can do this, then they can be called Hita. The string of those words which lead to the Hita, (or can confer this Hita) is called Saahitya.

Saahitya is generally considered to be of two forms. – That pertaining to the Veda and the other one used in common parlance. (We use the term Classical Literature, to refer to the literature not being Vedic, herein,).

We refer to the Vedas and Upanishads, when we allude to Vedic literature. The inner meaning of these Vedic passages were revealed to a few enlightened souls and we call them as Rishis. We are also aware that these were revealed to them in their penance when they were absorbed in the state of culmination of penance and that ultimate state of absorption in the Paramatma, known as Samadhi. Since they were “heard inside” and passed

on as they were heard, they are termed Shruti. Since they are not composed by men (Purusha), they are called Divine (Apourusheya). Adherence to the tenets laid down therein, would bestow Peace (Shreyah)/good to the mankind.

When the self-same Rishis, who are the Seers of the Vedas, slowly `moved back' to this sphere of material world from the state of Samadhi, they translated their ``vision'' or what they ``saw (or Heard)'' in a language easily understood by the common man, for the welfare of mankind. The works that they put forth are known as classical works. These are referred to by the term, Smriti, of which Kavya (poem) is also a variety. It is verily declared ``It is only a Rishi who can compose a poem''. When understood in the aforesaid background, only a Rishi can be a poet. To put lofty thoughts into words/language, one shall need to allude to the words and meaning, as used in common parlance, as also the idioms and phrases, generally understood. The lofty thoughts need to be in a lucid language, which is unambiguous, yet pleasing to heart and the mind and prod the reader towards the Hita (referred above). Works which achieve this object are called Kavya-s and the creator of the Kavya is the Kavi.

The word Kavi, is derived etymologically from the root क्व= which means to describe. Every object is basically obscure as it stands. When the ``veil'' of ignorance is lifted from it and is examined and known by the mind, the object lends itself to knowledge for the one who has so examined it and from his words of wisdom, to all of us. The person who engages himself in this endeavour is referred to as Kavi. We also see that the word ``kavi''

is also used in the sense of a Water-bird, Rishis, Seers, (the four-faced God) Brahma and also to denote the Supreme Brahman (the source and substratum of this entire Universe).

The Kavi should know the Supreme Brahman. He shall be an enlightened soul, having experienced the Divine Being's presence in the inner most recesses of his heart, by engaging himself in contemplation of the Divine. Not stopping at this, he should also be able to induce the Ananda he experienced in his penance, to others, by expressing the same through words with clear purport and draw them (the listeners) or an avid reader to the same state of his experience. Shankara Bhagavatpada, the Preceptor divine, has the following observation to make on a Kavi –

इमां मुक्तावस्थां परमशिवसंस्थां गुरुकृपा-
 सुधापाङ्गावाप्यां सहज-सुख-वाप्यामनुदिनम् ।
 मुहुर्मज्जन्मज्जन् भजति सुकृतीचेन्नरवरः
 तदा योगी त्यागी कविरिति वदन्तीह कवयः ॥

The one who is able to immerse himself in the well of knowledge of Supreme Brahman, by meditating upon that Primordial (Cause) every day and tread the divine path of meditation shown to him by the Divine grace of his Preceptor, is Thyaagi, He is Yogi (the word Yoga means `enjoined' – the person is enjoined with the Supreme Brahman). Flowing through his words, mere utterances of the person who is so engaged, would generally induce the divine grace into any listener. Now the Acharya declares, it is verily he, who is a Yogi, Thyaagi- as above, is fit to be called a Kavi . Note the verse in detail, where the Acharya says, the other Kavi-s consider only a person

endowed with these prowess to be a Kavi {a Kavi is not anointed by the ignorant- he is singled out amongst the Seers}. These outpourings of the Kavi are to be called Kaavya-s. This is ideal sense of the word Kavi. In the classical language parlance however, the creator of any poetic work is called Kavi.

In the classical Samskrita language, the word kaavya is used in a very wide sense. Etymologically, it is said ``कवेः कर्म काव्यम्'' Kaavya-s are of two types: Those that are read and enjoyed as they are recited or read is the first type and called श्रव्यकाव्य Shrivyakaavya-(lit. the kaavya that is heard). The second one is the one which is perceived/seen, (enjoyed with the eyes and the ears). दृश्यकाव्यम् (Drushyakaavya), wherein the entire poem is enacted(dramas) नाटकानि. Drushyakaavya-s are further broadly categorised into Rupaka रूपक and Uparupaka उपरूपक । The shravyakaavya-s are again of three types-Gadya-prose, Padya-poetry and Champu-an admixture of both verse and prose. In the prose form of a composition, there is no restriction on the number of lines. However, poetry lays down rules on the number of letters in each line and states that four lines of equal length shall form a poem.

Padyakaavya-s are again classified as Mahakaavya (generally translated as epic-poem), Khandakaavya and Mukataka. Mahakavya-s are generally lengthy works. Khandakaavya-s are smaller in size. Still smaller poems of about 3 to 4 stanzas or a single poem complete in itself, is called a Mukataka. मुक्ताक Subhashita-s can be classified as Mukataka.

When we look into the annals of history in the light of the

definition of the Kavi (as laid down by Acharya Shankara), Maharshi Valmiki is second to none. Deep-rooted in penance, he saw the effulgent Primordial Paramatma, praised by sages like Narada and the incarnation of that (Paramatma, who is praised to be in the form of Light) Light as Sri Rama and chose to compose the exploits of the divine being Rama, in his work Srimad Ramayana.

A verse extols this work by saying, ``When the Primordial Purusha incarnated as Son of Dasharatha, the Vedas through the (literary) work of Valmiki, assumed the form of Ramayana”.

वेदवेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।

वेदः प्राचेतसादासीत् साक्षात् रामायणात्मना ॥

This is praise enough for the First Poem and the First Poet of the language. (आदिकाव्यम्-आदिकविः) The devout, rooted in the culture of this Bharata, even today, hold that the recitation of the Adi Kaavya shall bring them relief from the cycle of birth -the sufferings of age- death- and rebirth and every other impediment to happiness, peace and lead to the ultimate goal of life, Moksha (emancipation from the cycle of births and deaths).

The Mahabharata, composed by Vyasa Maharshi is called the fifth Veda (भारतं पञ्चमो वेदः)

The Panchamahaakaavya-s

Raghuvamsham and Kumara sambhavam, both composed by (Kavikulaguru-the preceptor amongst the Kavis,) Kalidasa, **Kiritaarjunyam** of Bharavi, **ShishipalaVadham** of Magha and the **Naishadiyacharitam** of Sriharsha, are well-known and are considered the five greatest Mahaakaavya-s of Samskrit literature.

There are of course many Mahaakaavya-s in Sanskrit language. All the authorities of works in poetics have tried to define the requisites of a Mahaakaavya. But, the definitions generally, seem to have been defined based on the features present in the five Mahaakaavya-s. We also have many a poem, which may not confirm to these rules too. Readers may refer to the book Mahaakaavyalakshana of T.V. Venkatachala, for a more detailed discussion on this topic.

Mahaakaavyas

Characteristics of a Mahaakaavya

Vishwanatha, has laid down the following in his work on poetics called the Saahitya Darpana. The characteristics or the requisites, he gives is more comprehensive and hence given below. The following are the characteristics of a Mahaakaavya:

- A Mahaakaavya should be divided into chapters called सर्ग-s or cantos.
- The hero should be either a divine personage or Kshatriya or noble descent and possessed of the qualities of the धीरोदात्त Hero. This is when the poem is concerned with the description of the life of a single hero (as in the शिशुपालवधम् or the विक्रमाङ्कदेवचरितम्); if like, Raghuvamsha, it has for its theme, a number of heroes, then they should all be Kshatriya princes sprung from the same race and the pure descent.
- The prominent sentiment (Rasa) should be either शृङ्गार वीर or शान्त others being introduced as accessories.
- The subject-matter should be arranged as in a नाटक with the necessary changes.

- The plot may be historical or may have, for its subject matter, the glorious deeds of the good and the virtuous.
- The object of such compositions should be the attainment of the four aims of human pursuit (the four पुरुषार्थ-s like Dharma, Artha, Kama and Moksha), i.e., they should be written in such a way that their study would point out the means of attaining them.
- It should open with a verse or verses expressive of a salutation to a deity or a blessing conferred on the readers of a deity or a hinting of the subject matter; These may sometimes be followed by censure of the vile and praise of the good (as in the विक्रमाङ्कदेवचरितम्)
- A Mahaakaavya should be divided into Sarga-s not less than eight, which should be neither too long nor too short.
- They should be composed in the same metre (छन्दस) which should change only at the end; sometimes (as a variety), a Sarga may be written in a number of metres.
- The contents of the next canto should be indicated at the end of the preceding one.
- It should describe, at length, twilight, the rise of the sun and the moon, the night, the evening darkness, the day, morning, noon, hunting, mountains, seasons, forests, oceans, the pangs of union and separation of lovers, sages, heaven, cities, sacrifices, battles, invasions, marriages, advice, the birth of a son etc.
- It should be named after the poet or the plot or the hero or some other significant character, while each sarga should

be named in accordance with its own contents (e.g. the third canto of Kumarasambhava is named Madanadaaha. (Ed by M.R. Kale).

The Famous Five Mahaakaavya-s

1. Raghuvamsham - Kalidasa

The Raghuvamsha of Kalidasa is one of the Panchamahaakaavya-s. It contains nineteen cantos with 1654 shloka-s. It opens with the benedictions saluting Shiva and Parvathi. (वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये । जगतः पितरौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥). It describes the lives of the kings of solar dynasty (सूर्यवंश) commencing from Vaivaswatha Manu and ending with Agnivarna covering about twenty nine kings of whom Dilipa, Raghu, Aja, Dasharatha, Sri Rama, Kusha and Athithi are important. Though the title of the poem goes after Raghu, yet the central figure can be deemed as Sri Rama in as much as six to seven cantos are devoted to him. It contains all the characteristics of a Mahakavya. It describes the life of Dilipa, his propitiation of Nandini, the celestial cow Kamadhenu, birth of Raghu, his exploits, when he conquers the quarters by marching against Huns etc., Indumathi's swayamvara, Aja's marriage with her, birth of Dasharatha, death of Indumathi, Aja's lamentation Dasharatha's hunting game in the spring season, its description, the adventures of Rama, the great battle between Rama and Ravana, restoration of Sita to Rama, his consecration, birth of Lava and Kusha- all go to make it a Mahakavya. The author uses

the opportunity of the return journey of Rama from Lanka to describe several cities, mountains, rivers etc. Raghu-digvijaya gives us a glimpse into some historical elements embedded in the work. Raghu conquers kings in the south and the north India, advances against the Persians and the Yavanas. He overthrows the Hunas and the Kambhojas and subdues Kamarupa. In canto XVI, Kusha, Rama's son reigns at Kushavati. In a dream, Ayodhya appears to him in the guise of women whose husband is far away, reproves him with her fallen condition and asks him to return. Kusha obeys and Ayodhya becomes once again glorious. With the text that is available, the work ends with canto XIX with uncertainty about successors of Agnivarna, the most voluptuous king who died a premature death due to licentious life led by him. This tragic end has given rise to the surmise that there were more cantos of Raghuvamsha.

There are about 33 commentaries on Raghuvamsha. Of them, the Sanjeevini vyakhyana of Mallinatha of about 14th century A.D. is very famous. He brings out the greatness of Kalidasa thus-

कालिदासगिरं सारं कालिदासः सरस्वती ।

चतुर्मुखोऽथवा साक्षात्विदुः नान्ये तु मादृशाः ॥

He terms the style of Kalidasa as द्राक्षापाक ।

2. Kumarasambhavam - Kalidasa

This is the first of the two Mahakavyas of Kalidasa. The theme of this work is the triumph of the virtue over the evil. Taraka was a demon who terrorised the Gods. He was destined to die at the hands of the son of Shiva and Parvathi. Shiva, dejected at the

death of his wife सती, engaged himself in performing severe penance, Manmatha's attempts to disengage Shiva with his Sammohana arrow but Shiva opened his third eye and burnt him into ashes. Cupid's wife lamented the loss of her husband but she was assured by a body-less voice that after Shiva married Parvathi, Manmatha would get back his life. Shiva went to another region to perform penance. Parvathi performed severe penance, won the love of Shiva and married him. The impatient gods sent Agni who took the form of a pigeon, to the vicinity of Shiva and Parvathi. The result was that the luster of Shiva had to be borne by Agni. When Agni deposited into the river Ganga, she transferred it to the six Kritikas who had gone there to bathe. They placed it out over Sharavana(reeds) when it grew into a child namely Kumara, the War-God. Shiva and Parvathi took the child. Within a span of six days, Kumara attained mastery over the use of arms, led the army of Gods and killed the demon Taraka with his lance, to the joy of the Gods. However, there is a controversy as to whether cantos 9 to 17 genuinely belong to Kalidasa as most of the manuscripts contain, the cantos 1 to 8 only. While many scholars like Jacobi, weber, Winternitz, Keith, De etc. consider the first eight cantos genuine, scholars like S.P. Pandith, R.D.Karmarkar, Prof. SuryaKanth, etc. argue that the cantos 9-17 are also of Kalidasa. However, Prof. N.R. Subbanna, who has collected several citations of Kalidasa from various works, asserts that he has pursued a large number of works on poetics and dramaturgy not previously known and that he has not come across a single citation from cantos 9 -17. Hence he

concludes that the genuine work of Kalidasa stops with 8th canto. (vide ``Kalidasa citations'' by prof. N.R. Subbanna, published in 1973 by M/s Meharchand Lachmandas, Delhi, pp. 235 to 241).

Kumarasambhava conforms to the characteristics of a Mahaakaavya. It has for its theme, the doings of Shiva who is a deity. The Predominant sentiment is शृङ्गार though करुण is introduced as an accessory. It is named after the chief incident viz. birth of Kumara, the subject of the next canto is indicated towards the close of the previous one. For example, wedding of Shiva and Parvathi is indicated at the end of canto VI. The metre changes at the end of each canto. Mountain Himalaya is described in canto I, Season in canto III, and marriage in canto VII. Each canto is named after the most important event described in it. For example, III canto is called Madanadaaha. Thus, the work conforms to the characteristics of a Mahakavya. The descriptive element in Kumarasambhava has made its author a master poet. The matchless beauty of Parvathi has been described thus-

सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं विनिवेशितेन ।

सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥

`` The Creator created her with efforts as though with a desire to see all beauties in a single place by placing all standards of comparison (like the moon, lotus etc), in their appropriate places''. Parvathi was like a moving creeper- सञ्चारिणी पल्लविनी लतेव । The consent of Parvathi to marry Shiva has been expressed beautifully when the sages talk to Himavan about her marriage in the following lines:

एवं वादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी ।
लीलाकमलपत्राणि गणयामास पार्वती ॥

“Even as the celestial sage spoke thus, Parvathi who was standing by the side of her father, counted as it were, the petals of the lotus”. There are several general statements like – स्त्रीपुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम् । “There is no discrimination like one is a women and another is a man. It is the character that deserves to be honored”. “शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्” The first and the most essential means of achieving Dharma is to have a well-developed body” are to be found in abundance in the work.

The story of Kumarasambhavam is to be found in Ramayana, Mahabharatha, Brahmapurana, Kalikapurana, Shivapurana, Sourapurana, Skandapurana and Matsyapurana. Kalidasa might have drawn the theme of Kumarasambhava from any one of these ancient sources but he has treated the subject most originally. The work has got as many as 37 commentaries. One Sitarama has written on all the 17 cantos, giving the same name “Sanjevini” while Mallinatha has stopped at the 8th canto.

3. Kiratarjuniyam - Bharavi

Bharavi is the illustrious author of this great Mahakavya. His name is mentioned along with that of Kalidasa in the Aihole inscription of Pulikeshin the II dated 634 A.D. His name is cited in Kaashikaavruthi of about 650 A.D. According to Avantisudarikathaa, he was invited by Simhavishnu, the Pallava king of Kanchi who ruled between 575 A.D. and 600 A.D. Durvinita of about 620 A.D. is said to have written a Commentary

on the 15 cantos of Kiratarjuniya. Hence, Bharavi may be assigned to about 6th century A.D.

According to Avantisudarikathaa, Bharavi's original name was Damodara and that he was one of the sons of Narayanaswamy of Kaushika gotra. He got the name Bharavi, being a great genius. Dandin, according to this legend, is the great grandson of Bharavi. One more legend eulogises his famous verse सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥ as having saved a king from committing the mistake of killing his own wife and son.

His Kiratarjuniya is the only work known to us. It is a Mahakavya in 18 cantos based on an incident from the Vanaparva of Mahabharatha. It describes the fight between Arjuna and Shiva and Arjuna's victory in securing the Pashupata weapon from Shiva. A secret envoy sent by Dharmaraja brings the news that Duryodhana is fast gaining popularity by his virtuous deeds. Draupadi taunts Yudhistira and urges for immediate war. Bhima supports her cause. While Dharmaraja is unwilling to break the vow, Vyasa appears on the scene and advises that Arjuna should seek the divine aid to seek celestial arms. Arjuna is led to Indrakeela, in the Himalayas. This gives an opportunity to the poet to describe the Himalayas, the bathing of the Apsarasas, the sun-set, the raising moon, a brilliant picture of the autumn and a host of other things. The Demon Muka appears as a boar and both Arjuna and Shiva disguised as a Kirata shoot their arrow and kill the boar. Both claim the merit which results in a fierce battle. They also engage in wrestling and when Arjuna is almost

subdued, Shiva reveals his true form, Arjuna praises Him and gets the celestial weapon पाशुपतास्त्र.

Encomiums are heaped upon Bharavi. His poem displays a vigor of thought and language. A verse from Saduktikarnamruta says that his words possess a natural grace – प्रकृतिमधुरा भारविगिरः ।

The tradition endows Bharavi with अर्थगौरव (depth of meaning) in ‘‘भारवेरर्थगौरवम्’’ | Gangadevi says विमर्दव्यक्तसौरभ्या भारती भारवेः कवेः । ‘‘the words of Bharavi unfold fragrance when perused in depth’’.

The work exhibits the sound knowledge of Bharavi in Science of Polity. General statements like ‘‘हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः’’, ‘‘सहसा विदधीत न क्रियाम्’’ have made the work more charming. Despite these laurels, Bharavi has given himself to the temptation of verbal feats. The XV canto contains Chitrabandhas. One sloka has got all the four lines identical while another gives three senses and still another sloka can be read backwards and forwards unchanged. The following sloka contains only the consonant ‘न’ with final ‘त्’

न नोननुन्नो नुन्नोनो नाना नानानना ननु ।

नुन्नोऽनुन्नो ननुन्नेनो नानेना नुन्ननुन्ननुत् ॥

Written to the taste of the scholars of his time, the work requires the help of a commentary to understand it. That is why Mallinatha calls Bharavi’s style नारिकेलपाकः।

4. Shishupalavadham : Magha

Combining in him the splendour of similes of Kalidasa, depth of meaning of Bharavi and the grace of words of Dandin, Magha, the author of Shishupalavadha is one of the most popular poets we have ever come across in Sanskrit literature. From the verses

that describe the genealogy of the poet at the end of his Kavya, we learn that Magha was the son of Dattaka and the grandson of Suprabhaddeva, minister of a king by name Varmalata. An inscription from Vasantagarh dated 625 A.D. bears the name of Varmalata. Nagananda of SriHarsha of 606 A.D. and 648 A.D. is cited in Shishupalavadha. Vamana of 8th century A.D. Rajashekara of Kavyamimamsa of about 9th century A.D. , Anandavardhana of 9th century A.D. mention Magha. Bharavi was the Model of Magha. A traditional verse says that the advent of Magha relegated Bharavi to the background (तावद्वा भारवेर्भाति यावन्माघस्य नोदयः । उदिते तु पुनर्माघे भारवेर्भा रवेरिव ॥) Hence his date could be placed in the latter half of the 7th century A.D.

Shishupalavadha is the only work of Magha that has come down to us. It has got 20 cantos and it is one of the Panchamahakavyas. It is based on an episode in Sabhaparva of Mahabharata. In the Rajasuyayaga performed by Dharmaraja, Krishna is offered the Agrapuja as suggested by Bhishma. Shishupala, the king of Chedi raises bitter protest. A fight ensues and Shishupala is slain by Krishna . A perusal of the work shows that the author uses the first two cantos to exhibit his knowledge in the science of polity. In the V canto, he describes the seasons. Other characteristics like the description of water-sports, twilight, the sun-set, the moon-rise, drinking, joys of love are seen as in Bharavi. In the XIII canto, Krishna enters Indraprastha and the poet, as in Ashvagosha and Kalidasa describes the feelings of women who crowd to see him. Throughout the poem, Magha shows his profound learning. His vocabulary is so rich that a

saying goes that after reading nine cantos of Magha, there will be no new word to learn नवसर्गगते माघे नवशब्दो न विद्यते । A particular description has earned Magha the title “घण्टामाघ” He compares the sun and the moon on both the horizons to the bells suspended from the back of an elephant उदयति विततोर्ध्वरश्मिरज्जावहिमरुचौ हिमधाम्नि याति चास्तम् । वहति गिरिस्यं विलम्बिघण्टाद्वयपरितवारणेन्द्रलीलाम् । He had regard for Buddhism as evidenced from his comparison of Hari to Bodhisattva and the allies of Shishupala to hosts of Maara or the Satan of the Buddhist legend. His poetic fancies, homely similes, general statements and high thoughts have made him a great post- Kalidasan epic poet.

5. Naishadhiyacharitam: SriHarsha

Naishadhiyacharita, also called Naishadhacarita is a Mahakavya in 22 cantos written by SriHarsha, a protege of Jayachandra of Kanouj. From the verses at the end of Naishadhacharita, we learn that SriHarsha was the son of Sri Heera(pandita) and Mamalladevi and that he was honoured by the king Jayantha chandra or Jayachandra of Kanyakubja. (ताम्बूलद्वयमासनं च लभते यः कान्यकुब्जेश्वरात्) Rajashekara who composed Prabandhakosha in 1348 A.D. gives an account of SriHarsha. SriHarsha was favored with Chintamanimantra by a sage and with its help, he attained the summit of learning. He came again to the royal court and was received with honour. SriHarsha must have flourished in the latter half of the 12th century A.D. Besides Naishadha, SriHarsha is said to have written other works like

Vijayaprashasti, Navashasankacharita, Arnavavarnanam and Shivabhaktisiddhi.

Naishadhacharita is one of the panchamahakavyas widely read in India. It describes the story of Nala, king of Nishadha, his love for Damayanthi, the princess of Vidharbha, his message through swan, the arrival of Dikpaalas, the marriage after swayamvara and sojourn of the lovers at the royal abode. The extant work contains 22 cantos while tradition carries it further to the length of 60 or 120 cantos. The poem as it is available, stops with the marriage of Nala and Damayanthi and Kali entering the capital of Nala.

SriHarsha was a logician and a philosopher too. His work reflects his many-sided learning. The reader cannot approach the poem with confidence and he has necessarily to resort to a commentary. Hence, the saying “नैषधं विद्वदौषधम्” - Naishadha is a veritable tonic to scholars. The saying “उदिते नैषधे काव्ये क्व माघः क्व च भारविः” shows that SriHarsha has superseded Magha and Bharavi.

Gajendra Moksha - Introduction

गीता सहस्रनामैव स्तवराजो ह्यनुस्मृतिः । गजेन्द्रमोक्षणञ्चैव पञ्चरत्नानि भारते ॥ is an oft quoted verse. The verse alludes to the five gems present in the Mahabharata viz, The Bhagavadgita, (the Song Divine which sprang from the Bhagavan Himself), the Vishnu/Shiva Sahasranama (a garland of 1000 names of Vishnu/Shiva), - “भीष्मस्तवराज “ (composed by the grand sire Bhishma), the अनुगीता (again narrated by Bhagavan Himself) and the गजेन्द्रमोक्षणम् the Deliverence of the Gajendra from this Samsara to Moksha (the

Abode Eternal), by Bhagavan. The Gajendra Moksha of Mahabharata is somehow not clearly traceable in any of the present available editions of the work. However, the Story of Gajendra Moksha -The Liberation of Gajendra is available and known to us from the Puranic story, the 8th Skandha (chapter) of the Srimadbhaagavatam. Shuka narrated this story to King Parikshit. Here, Vishnu descended on earth to rescue Gajendra, the elephant, from the crocodile. By Vishnu's grace, Gajendra achieved moksha (liberation from cycle of birth and death).

Gajendra in his previous birth was a great Vishnubhakta and king named Indradyumna. Due to his disrespect to the great Agastya Maharshi, he was cursed to be reborn as an elephant.

The crocodile was a Gandharva king named HuHu in his previous birth. Due to a prank he played on Rishi Devala, he was cursed to be born as a crocodile. He too got mukti (liberation). This incident has been told and retold by many Acharyas, for long.

Readers may refer to these two slokas, which are chanted, by the devout every morning. They were composed by one Nadadur Ammal, who lived in about 13th century. The couplets run thus:

“ग्राहग्रस्ते गजेन्द्रे रुवति सरभसं ताक्षर्यमारुह्य धावन्
 व्याघूर्णन्माल्यभूषावसनपरिकरो मेघगंभीरघोषः ।
 आबिभ्राणो रथाङ्गं शरमसिमभयं शङ्खचापौ सखेटौ
 हस्तैः कौमोदकीमप्यवतु हरिरसौ अंहसां संहर्तेर्नः ॥

नक्राक्रान्ते करीन्द्रे मुकुलितनयने मूलमूलेति खिन्ने
 नाहं नाहं न चाहं न च भवति पुनस्तादृशो मादृशेषु ।

इत्येवं त्यक्तहस्ते सपदि सुरगणे भावशून्ये समस्ते
मूलं यत्प्रादुरासीत् स दिशतु भगवान् मङ्गलं सन्ततं नः ॥

These two couplets summarise the entire story of Gajendra, thus:

नक्राक्रान्ते करिन्द्रे मुकुलितनयने अतिखिन्ने गेजेन्द्रे ग्राहग्रस्ते रुवति- When the elephant was caught by the crocodile and the elephant with closed eyes (meaning with a mind set upon the Lord) cried and beseeched protection from मूलमूल -the Primordial Purusha and all those who heard it reacted by saying नाहं नाहं न चाहं न च भवति पुनस्तादृशो मादृशेषु ``It is not addressed to me'', ``It is not me'' and ``I cannot be so'' and इत्येवंत्यक्त हस्ते सपदि सुरगणे भावशून्ये समस्ते stayed put in their places without rushing in for protecting him, मूलं यत्प्रादुरासीत् स दिशतु भगवान् मङ्गलं सन्ततं नः That Paramapurusha the source and substratum of the Universe, who rushed in to protect the elephant, shall be pleased to bestow this grace upon us.

The Divine form for contemplation is detailed thus:

सरभसं व्याघूर्णन्माल्यभूषावसनपरिकरो मेघगंभीरघोषः ।

आभिभ्राणो रथाङ्गं शरमसिमभयं शङ्खचापौ सखेटौ - हस्तैः कौमोदकीम्-

Bhagavan hastened to protect the elephant being mounted on his mount the गरुड and appeared with a reverberation of the thunder, and his form carried the divine conch, his Discus, mace, a bow and the arrow, the sword. हरिरसौ अहंसां संहर्तेर्नः (भवतु) Let that Hari destroy our difficulties.

Poet's introduction

Sri Sri Rangapriyaswamiji, was known by the name H.S.Varadadeshikachar, before he renounced the world and took

up the ascetic order. Swamiji was initiated to the realms of Yoga, by his great Acharya and Yogi-par excellence, Sri SriRanga Mahaguru. Having treaded the path of spiritual practices (Sadhana) from his early age, Swamiji was one of the prominent disciples of the Guru. Extremely happy at the spiritual progress of his disciple, the Guru chose to call him as Rangapriya, a title which became associated with. Considering the blessing, Swamiji was called Varadadeshikacharya Rangapriya and upon assuming the path of renunciation (Sanyasa), took upon the name of Rangapriya only.

Swamiji was endowed with intelligence and was very humble even from his childhood days. He completed the then Intermediate course, at about the age of 18years and entered the Maharaja Samskrit College at Mysore, simultaneously while pursuing his Degree in Economics. Blessed by the Goddess of Knowledge, Swamiji soon gained proficiency, in Sanskrit, that he could endeavor to compose a literary work, within a very short time. Being endowed with scholarship and a heart which lent itself to the subtle bhavas of devotion, the rasas - poetry that flowed from his pen, was a delight to every connoisseur. GajendraMoksha, is one such literary work, that flowed from the Swamiji. Lofty in its descriptions, lucid in style and unsurpassing in its grandeur, this poem fills a reader with joy.

Swamiji once recounted the instance of the composition of this work, Gajendra Moksham. The Samskrit College in which he had enrolled as a student, announced a competition in composing a Mahaakaavya. The poet in Swamiji nudged him to accept the

challenge and he did so. Having completed the work, Swamiji intended to read it aloud to his Guru and wished to offer the garland of poems to Him (the Guru) and then submit the same as his contribution to the competition. Being loathe to criticisms that he may have to face from his peers, Swamiji set about to compose the same by devoting sometime in the night, when his fellow-students would be asleep. Swamiji chose the incident of Gajendra Moksha , detailed in Srimad Bhagavatam, for his work. The plot unfolded in three stages. 1. The suffering of the Gajendra on being caught by the Crocodile 2. The prayer of Gajendra to the Adimula, to rid him of his sufferings. 3. The fruition of his encomium and Gajendra being bestowed with Divine Grace and release, not only from the crocodile, but from the endless cycle of births and deaths (Moksha). The entire poem, Kavya, was composed in about three nights.

As he had desired and decided earlier, Swamiji went to place this string-jewel of poems at the Lotus feet of his Acharya, Sri SriRangaMahaguru and to seek his blessings. The Guru bade him to read it aloud. The reading progressed from the Mangalasloka, लक्ष्मीलावण्यसिन्धोः..... the word Lakshmi being considered auspicious. As the rendition passed on to the last canto and the verse “शापोऽप्युदकसुखदः विमलेन्द्रियाणाम्” was rendered, the Guru, was overjoyed and appreciated the verse with an exclamation of “Bhale”, as a mark of recognition of the lofty ideal portrayed in the work.

On his return from Hedathale with the work being blessed by His Diety, the Guru, Sri Swamiji submitted the poem. Needless to say, the poem was awarded the first prize.

Other works:

Coupled with the lessons from his Guru, Swamiji, by his extensive reading, penetrating intelligence and spiritual practices, saw the entire culture of Bharata, as the Rishis conceived them. The thoughts flowed in his discourses and in many articles, he wrote. He wrote a serial in a monthly magazine, Arya Samskriti, covering the entire gamut of festivals as celebrated by the Bharatiya Samskriti. The same was later published in a single volume in Kannada titled **Bhaarateeya Habba Haridinagalu**. Another set of his essays, on topics like Shivalinga, Rudradhyaya, the Triad of Brahma-Vishnu-Maheshwara, the peacocks feather as a head-dress of Krishna, etc. was published by Astanga Yoga Vijnana Mandiram, under the head ``Vicharasumanomala'' (विचारसुमनोमाला).

Stotras in Sanskrit :

Swamiji also composed a few hymns on his Guru, under the title गुरुकल्पवल्ली. Upon a request from one of his admirers, Swamiji once composed a hymn on Shankaracharya in about 10 stanzas, impromptu. His hymn to Goddess Ganga, when he visited Kashi is a treat to read. He also has composed a few hymns on Goddess SoumyaKalika, under the title सौम्यकालिश्रीकोषः।

People associated with Swamiji would not forget the lectures he delivered on topics like Sita Agnipravasha, Valivadha, Vibhishana Sharanagati and such other topics, with such clarity and thought, that would provoke everyone to look at these instances in our Epics, not from the Western eyes, which are

unaware of the culture that India had, but a thoroughly different and fresh perspective. Avid readers may refer to the multitude of his forewards/prefaces/Introductory passages on various Parva-s of Mahabharata, Bhagavata and Ramanyana, which are so simple in rendition, yet deep enough to inspire anyone to take up the study of each of these, in the light of these forewards and with thoroughly refreshing and fresh outlook. He could speak eloquently in Sanskrit, Tamil, Kannada, English and Hindi. His lectures on some parts of Bhagavadgita, Upanishads, Bhagavata have all been transcribed into a book form by Astanga Yoga Vijnana Mandiram. Very few of his students know that he was knowledgeable in Prakrit too.

Synopsis of the poem Gajendra Moksha Sangraha

The present small poem has about 220 stanzas, of which about 95 stanzas, have been adapted for the curriculum, and have been published herein for the benefit of the students.

In line with the context, the poem is divided into 5 Cantos -
1. Mangalaasamsanam 2. The sport of Gajendra 3. The suffering of Gajendra 4. The Hymn Divine of Gajendra and 5. The Grace bestowed on Gajendra.

The **First canto** starts with Mangalacharanam, in which the poet prays for the Divine Glances of the Lord to bless him. This is followed by salutations to the Rishis- Vyasa, Shuka and the Guru. The poet alludes to the simplicity in rendition, the audience that he seeks and the style of the composition.

Starting with the description of Trikoota Mountain, the

description of the Hero, Gajendra, the **Second canto** progresses to describe the scorching summer, the search for water, the travel of the retinue to the lake, the reader's introduction to the brawny crocodile and the gambol of Gajendra.

The **Third Canto** details the entrapping of the elephant by the crocodile, the cruel play of Lady Fate, the struggle of Gajendra to free himself and the invincibility of the crocodile. As the canto progresses, we note the words of wisdom to Gajendra, by a she-pigeon, who herself was, on an occasion, saved by this Gajendra, as a mark of gratitude to relieve her benefactor from distress. The words of wisdom, that are spoken by the pigeon, are so lofty in thought and would take any avid reader to ponder on the delivery of such a lofty thought in so little words.

As knowledge flows from the teachings (Blessings) of the Preceptor to rid one of misery, the change that came over in Gajendra upon the she-pigeon's words and the progress into the beautiful, rapturous hymn to the Lord Divine, are the subject of the **Fourth Canto**. The state of Samadhi is referred to as 'the fourth stage (तुरीयस्थितिः). The 4th canto (तुरीयसर्ग) ends with the poet alluding to this stage of yoga being (तुरीयस्थितिः) attained by Gajendra. Any reader would not rest without pondering on the devotion-filled stanzas, carrying in themselves, lofty thoughts of the Upanishads and the abundance of profound philosophical thoughts and devotional fervor.

The hurry of the Lord in a flurry, to rid Gajendra of his suffering, the form of the Lord, a description of his weapon, the Sudrashana Chakra, the killing of the Crocodile, bestowal of

Mokhsa on Gajendra form the subject of the **Fifth canto**. In line with the Bharatiya tradition where the Guru is to be considered no different from Brahman, the fifth canto progresses to an auspicious ending with the poet offering the Garland of the poems to the Guru-the poet holds the guru to be no different from the Supreme Lord, (गुरुःसाक्षात्परंब्रह्म) to whom the hymns of Gajendra are addressed.

The stanzas are set in poetic-meters like Sragdhara, Shaardulavikridita, Vasantilaka, Upajaati and Rathodhata. They are also embellished by figures of speech like Utpreksha (Poetical fancy), Arthantaranyasa, Upama (similies), Rupaka (metaphor) etc. The reader would well notice that the poem does not contain complicated sandhi-s are long compound-words. We are sure that the poem will be enjoyed by the scholars and laymen alike.

प्रथमः सर्गः – भगवतः कृपाकटाक्षवर्णनम्

Canto 1 - Grace of the Lord, described

लक्ष्मी-लावण्य-सिन्धोर्निरवधिक-रसास्वाद-शीले विशाले
लोकायाऽऽलोकदानामृत-वितरणयोः ये सदा जागरूके ।
ते नेत्रे निर्निमेषे तपन-शशिमये मोदयेतां मनोज्ञे
हृत्पद्मं नेत्रयुग्मं मम परम-गुरोश्चक्रपाणेर्मुरारेः ॥१॥

अन्वयः- लक्ष्मी-लावण्य-सिन्धोः परमगुरोः चक्रपाणोः मुरारेः निरवधिक-
रसास्वाद-शीले विशाले लोकाय आलोकदानामृत-वितरणयोः ये सदा जागरूके
तपन-शशिमये मनोज्ञे निर्निमेषे ते नेत्रे मम हृत्पद्मं नेत्रयुग्मं (च) मोदयेताम् ।

अर्थ- काञ्चिद्दृष्ट्वा हागुरोः सौन्दर्यगुणस्य समुद्रवृक्ष (निधियुक्त),
ಚಕ್ರಪಾಣಿಯೂ, ಮುರನೆಂಬ ಅಸುರನ ವೈರಿಯೂ ಆದ ಪರಮಗುರುವಿನ ಆ
ಎಣೆಯಿಲ್ಲದ ಆನಂದವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವಂತಹ, ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬೆಳಕನ್ನೂ (ವಿಜ್ಞಾನ
ದೀಪವನ್ನು) ಅಮೃತವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ, ಯಾವಾಗಲೂ ಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ
ಕೂಡಿರುವ ಉನ್ನತ-ನಿರ್ಮಲತೆಯಿಲ್ಲದ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರತಮವಾದ, ಎಲ್ಲರ
ಮನವನ್ನೂ ಸೆಳೆಯುವ ವಿಶಾಲವಾದ ನೇತ್ರಗಳು ನನ್ನ ಹೃದಯ ಕಮಲ ಮತ್ತು
ಕಣ್ಣುಗಳೆರಡನ್ನೂ (ತೆರೆದು) ಮಹದಾನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

Meaning - May the magnificent pair of eyes of Lord
Narayana, - who is ocean of beauty, slayer of the demon Mura,
who weilds the discus (Chakrapani) who is (paramaguru)

Preceptor Supreme, which experience limitless bliss and bestows wisdom and nectar - like bliss, to the entire universe, which are ever-alert and never nictate, (the pair of eyes held to be) akin to the Sun and the Moon, the enchanter of every heart, provide bliss to my eyes and heart.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಲಕ್ಷ್ಮೀ: ಚ ಲಾವಣ್ಯಂ ಚ ಲಕ್ಷ್ಮೀಲಾವಣ್ಯೇ = (ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ:), ಲಕ್ಷ್ಮೀಲಾವಣ್ಯಯೋ: ಸಿನ್ಧು:; ತಸ್ಯ = (ಷष्ಠೀತಪುರುಷಸಮಾಸ:); ಪರಮ: ಗುರು: = ಪರಮಗುರು:; ತಸ್ಯ = (ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸ:); ಚಕ್ರಂ ಪಾಣೌ ಯಸ್ಯ ಸ: = ಚಕ್ರಪಾಣಿ:; ತಸ್ಯ = (ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ:); ಮುರಸ್ಯ ಅರಿ: = ಮುಗಾರಿ:; ತಸ್ಯ = (ಷष्ಠೀತಪುರುಷಸಮಾಸ:); ರಸಸ್ಯ ಆಸ್ವಾದ: = ರಸಾಸ್ವಾದ: = (ಷष्ಠೀತಪುರುಷಸಮಾಸ:); ನಿರವಧಿಕ: ರಸಾಸ್ವಾದ: = ನಿರವಧಿಕರಸಾಸ್ವಾದ: = (ಕರ್ಮಧಾರಯ:), ನಿರವಧಿಕರಸಾಸ್ವಾದೇ ಶೀಲಂ ಯಯೋ: ತೇ = ನಿರವಧಿಕರಸಾಸ್ವಾದಶೀಲೇ = (ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ:); ಆಲೋಕಸ್ಯ ದಾನಮ್ = ಆಲೋಕದಾನಮ್ = (ಷष्ಠೀತಪುರುಷಸಮಾಸ:) ಆಲೋಕದಾನಮ್ ಚ ಅಮೃತಂ ಚ = ಆಲೋಕದಾನಾಮೃತೇ = (ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ:); ಆಲೋಕದಾನಾಮೃತಯೋ: ವಿತರಣಮ್, ತಯೋ: = (ಷष्ಠೀತಪುರುಷಸಮಾಸ:); ಹೃತ್ ಎವ ಪದ್ಮಮ್ = ಹೃತ್ಪದ್ಮಮ್ = (ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸ:); ನೇತ್ರಯುಗ್ಮಮ್ = ನೇತ್ರಯೋ: ಯುಗ್ಮಮ್ = (ಷष्ಠೀತಪುರುಷಸಮಾಸ:)

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್ – ಮೋದಯೇತಾಮ್ = ಮುದ್ಧಾತು:; ಆತ್ಮನೇಪದಮ್, ವಿಧಿಲಿಙ್, ಪ್ರಥಮಪುರುಷ:; ದ್ವಿವಚನಮ್ ಮೋದಯೇತ ಮೋದಯೇತಾಮ್ ಮೋದಯೇರನ್ || ಮೋದೇಥಾ: ಮೋದೇಥಾಮ್ ಮೋದೇಧ್ವಮ್ || ಮೋದೇಯ ಮೋದೇವಹಿ ಮೋದೇಮಹಿ ||

ಟಿಪ್ಪಣಿ – ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ನಿರ್ವಿಘ್ನಸಮಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ. “ಮङ್ಗಲಾದಿನಿ ಹಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾಣಿ ಪ್ರಥಂತೇ, ವೀರಪುರುಷಕಾಣಿ ಚ ಭವಂತಿ ಆಯುಷ್ಮತುರುಷಕಾಣಿ ಚ | ಅಧ್ಯೇತಾರಶ್ಚ ಸಿಂಧ್ವಾರ್ಥಾ ಯಥಾ ಸ್ಯುರೀತಿ” –ಪತಂಜಲಿಗಳ ಮಹಾ ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ‘ನನು ಮङ್ಗಲಸ್ಯ ಕರ್ಮವ್ಯತ್ವೇ ಕಿಂ ಪ್ರಮಾಣಮಿತಿ ಚೇತ್, ನ | ಶಿಷ್ಟಾಚಾರಾನುಮಿತಶ್ರುತೇರೇವ ಪ್ರಮಾಣತ್ವಾತ್ – ಸಮಾಪ್ತಿಕಾಮೋ ಮङ್ಗಲಮಾಚರೇತ್ ಎಂಬ ಅನ್ವಂಭಟ್ಟನ ತರ್ಕಸಂಗ್ರಹದ ದೀಪಿಕಾದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕವಿಪುಂಗವರು ಮಾಂಗಲಿಕ ವಾದ ಲಕ್ಷಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀ: ಭಗವಂತನ ಲಕ್ಷ್ಮೀ (ಚಿನ್ಮಿ)ಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವಳು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ‘ಲಕ್ಷ್ಮೀ’ ಪದ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರು

ತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಈ ಪದವು 'ಲ' ಕಾರಾದಿ 'ಕ್ಷ' ಕಾರಾಂತವಾದ ಸಮಸ್ತ 'ಲಿಪಿ' ತರುವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತದೆಂಬುದು ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮಾತು. 'ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಂಪತ್ತಿಶೋಭಯೋಃ' – ಅಮರ:

ಛಂದೋವಿಚಾರ :- ಸ್ರಗಧರಾ – ಲಕ್ಷಣಗಮ್ – ಖನೈರ್ಯಾನಾಂ ತ್ರಯಣ ತ್ರಿಮುನಿಯತಿಯುತಾ ಸ್ರಗಧರಾ ಕೀರ್ತೀತಯಮ್ |

ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಪ್ರಾರ್ಥನಾ

ಭೋ ವ್ಯಾಸ ಚಿದ್ರಗಗನ-ವಾಸ ನಿರಸ್ತ-ದೋಷ
 ತ್ವನ್ಮೂರ್ತಿ-ಮಧ್ಯಗತ-ಪೂರ್ಣ-ಪುರಾಣ-ತತ್ವಮ್ |
 ಸ್ಪಷ್ಟಂ ಪ್ರಕಾಶಯ ವಿನಾಶಯ ಪಾಪಕೀಟಾನ್
 ಬುದ್ಧಿಂ ಪ್ರಚೋದಯ ನಿಜಾತ್ಮಕ-ವೇದ-ಧರ್ಮೆ ||೨||

ಅನ್ವಯ:- ಭೋ: ಚಿದ್ರಗಗನ-ವಾಸ, ನಿರಸ್ತ-ದೋಷ, ವ್ಯಾಸ, ತ್ವನ್ಮೂರ್ತಿ-ಮಧ್ಯಗತ-ಪೂರ್ಣ-ಪುರಾಣ-ತತ್ವಂ ಸ್ಪಷ್ಟಂ ಪ್ರಕಾಶಯ, ಪಾಪಕೀಟಾನ್ ವಿನಾಶಯ, ನಿಜಾತ್ಮಕ-ವೇದ-ಧರ್ಮೆ ಬುದ್ಧಿಂ ಪ್ರಚೋದಯ |

ಅರ್ಥ:- ನಿರಂತರವಾಗಿ ಚಿದಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯತೆಯಿಂದಿದ್ದು ಸಮಸ್ತ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ನಿವಾರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ವೇದವ್ಯಾಸರೇ! ತಮ್ಮ ಹೃನ್ಮಯದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುವ ಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪವೂ ಅನಾದಿಯೂ ಆದ ಯಾವ ಪರತತ್ವವುಂಟೋ ಅದನ್ನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳಗುವಂತೆ ಮಾಡು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿನ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವಿರೋಧಿಯಾದ ಪಾಪ ರೂಪ ಕ್ರಿಮಿಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡು. ನೈಜವಾದ ವೇದಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯು ತೊಡಗುವಂತೆ ಮಾಡು.

Meaning - O Vedavyasa! One whose mind is ever absorbed in (limitless and hence akin to) sky of Chit (Divine Bliss)! One devoid of even a foible! Enlighten us on that Absolute Reality, which knows no beginning, is Supreme and resides in your heart! Destroy the insects called sins (which hinder our progress to Godhead) present in us! Direct our minds towards Sanatana Veda Dharma!

व्याकरणबिन्दवः— चिद्गगनवास – चिदेव गगनम् (क स), चिद्गगे वासः यस्य सः (ब स); निरस्ताः दोषाः यस्मात् सः (ब स); तव मूर्तिः = त्वन्मूर्तिः (ष त), त्वन्मूर्तेः मध्यम् = त्वन्मूर्तिमध्यम् (ष त), त्वन्मूर्तिमध्यं गतम् = (द्वि त स); पूर्णं च तत् पुराणं च = पूर्णपुराणम् (क स), पूर्णपुराणं च तत् तत्त्वं च (क स); त्वन्मूर्तिमध्यगतं च तत् पूर्णपुराणतत्त्वम् = त्वन्मूर्तिमध्यगतपूर्णपुराणतत्त्वम् (क स); पापरूपिणः क्रीटाः अथवा पापानि एव क्रीटाः, तान् (क स); निजः आत्मकः = निजात्मकः (क स); वेदस्य धर्मः = वेदधर्मः (ष त स); निजात्मकः वेदधर्मः, तस्मिन् (क स)

क्रियापदम्— प्रकाशय = प्र + काश् (दीप्तौ) (लोट् म पु ए व) – प्रकाशयतु प्रकाशयताम् प्रकाशयन्तु । प्रकाशय प्रकाशयतम् प्रकाशयत । प्रकाशयानि प्रकाशयाव प्रकाशयाम ॥ विनाशय = वि + नश् + णिच् (लोट् म पु ए व) – विनाशयतु विनाशयताम् विनाशयन्तु । विनाशय विनाशयतम् विनाशयत । विनाशयानि विनाशयाव विनाशयाम ॥ प्रचोदय = प्र + चुद् + णिच् (लोट् म पु ए व) – प्रचोदयतु प्रचोदयताम् प्रचोदयन्तु ॥ प्रचोदय प्रचोदयतम् प्रचोदयत ॥ प्रचोदयानि प्रचोदयाव प्रचोदयाम ॥

छन्दोविचारः – उक्ता वसन्ततिलका तभजाजगौ गः ।

गुरुदेव पादस्तुतिः

विन्यासतः परमपावनयोर्ययोर्मे

धन्योत्तमाङ्गमिति शीर्षमवाप नाम ।

ध्यायामितौ हृदय-मण्डप-दिव्य-पीठे

सम्मुद्रितौ सुरनुतौ गुरुदेव पादौ ॥३॥

अन्वयः— परमपावनयोः ययोः मे विन्यासतः ‘धन्योत्तमाङ्गम्’ इति शीर्षं नाम अवाप, तौ सम्मुद्रितौ सुरनुतौ गुरुदेव पादौ हृदय-मण्डप-दिव्य-पीठे ध्यायामि ।

अर्थः— यावत् परमं पावनं वाद एरुतु पादगणंनु इरिसिद्धरिन्द ननु शिरवु ‘धन्युवाद लुत्तुमांग’ एरुतु अस्तुधुवाद हंसरनु

ಪಡೆಯಿತೋ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವಂದ್ಯವಾದ - ಅಂತಹ ಗುರುದೇವನ ಮುದ್ರಿತವಾದ ಪದಕಮಲಗಳನ್ನು ನನ್ನ ಹೃದಯಮಂದಿರದಲ್ಲಿ (ಹೃನ್ಮಂದಿರದ ದಿವ್ಯಪೀಠದಲ್ಲಿ) ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

Meaning - I meditate upon the sacred lotus feet of my Guru, ever adored by the Gods, which are enshrined on the divine throne of my heart. The Divine feet of the Guru are so sacred that by adorning them on my head, the head got the title Uttamaanga (lit. premier amongst the parts of the body).

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ವಿನ್ಯಾಸತಃ = ವಿ + ನ್ಯಾಸ + ತಸಿಲ್ (ಅವ್ಯಯಮ್); ಪರಮಂ ಪಾವನಮ್ = ಪರಮಪಾವನಮ್, ತಯೋಃ (ಕ ಸ); उत्तमम् अङ्गम् = उत्तमाङ्गम् (ಕ ಸ); धन्यम् उत्तमाङ्गम् (ಕ ಸ); हृदयमण्डपम् हृदयमेव मण्डपम् (ಕ ಸ); दिव्यं पीठम् = दिव्यपीठम् (ಕ ಸ); हृदयमण्डपमेव दिव्यपीठम् (ಕ ಸ); मुदं रातीति = मुद्रा, मुद्रा + कन्, सं + मुद्र + क संमुद्रितौ (ಅ ಪು ಪ್ರ ವಿ ದ್ವಿ ವ); सुरैः नुतौ = सुरनुतौ (ತ ತ ಸ); गुरुः देवः एव = गुरुदेवः (ಕ ಸ), गुरुदेवस्य पादौ (ಷ ತ ಸ)।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್:- अवाप - अव + आप (लिट् प्र पु ए व) - आप आपतुः आपुः ॥ आपिथ आपथुः आप ॥ आप आपिव आपिम ॥ ध्यायामि - ध्यै (लट् उ पु ए व) ध्यायति ध्यायतः ध्यायन्ति । ध्यायसि ध्यायथः ध्यायथ ॥ ध्यायामि ध्यायावः ध्यायामः ॥

कथायाः आसेचनकत्वम्

प्रह्लाद-नारद-मुखैर्बहु-पुण्य-पात्रैः

पेपीयमान-सुरसापि निरन्तरं या ।

नैवास्ति तृप्तिरिति वर्ण्य-विचित्र-सौख्या

वक्ष्ये कथां मधुमयीं मधुहन्तुरेताम् ॥४॥

ಅನ್ವಯ:- या (कथा) प्रह्लाद-नारद-मुखैः बहु-पुण्य-पात्रैः निरन्तरं पेपीयमान-सुरसा अपि नैवास्ति तृप्तिः इति वर्ण्य-विचित्र-सौख्या, मधुहन्तुः मधुमयीम् एतां कथां वक्ष्ये ।

ಅರ್ಥ:- ಯಾವುದು ಪುಣ್ಯಪುರುಷರಾದ ಪ್ರಹ್ಲಾದ, ನಾರದರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಆಸ್ವಾದನೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಎಂದಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯೇ ಆಗಲಾರದೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯ (ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ)ವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದೋ, ಅಂತಹ (ಮಧು ಎಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ) ಮಧುಸೂದನನ (ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಪೋಗುವ) ಈ ('ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷ' ರೂಪವಾದ) ರಸಮಯವಾದ-ಸಿಹಿಯಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವೆನು.

Meaning - I shall narrate the insatiable story of the Madhusudana (It. Slayer of the Asura Madhu), always said to be enjoyed by men of great merit like Prahlada, Narada and others.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಪ್ರಹ್ಲಾದನಾರದಮುಖೈಃ = ಪ್ರಹ್ಲಾದಃ ಚ ನಾರದಃ ಚ ಪ್ರಹ್ಲಾದನಾರದೌ (ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಃ), ಪ್ರಹ್ಲಾದನಾರದೌ ಮುಖಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ = ಪ್ರಹ್ಲಾದನಾರದಮುಖಾಃ, ತೈಃ (ಬ ಸ); ಬಹುನಿ ಪುಣ್ಯಾನಿ = ಬಹುಪುಣ್ಯಾನಿ (ಕ ಸ); ಬಹುಪುಣ್ಯಾನಾಂ ಪಾತ್ರಮ್, ತೈಃ (ಷ ತ ಸ); ಶೋಭನಃ ರಸಃ (ಪ್ರಾದಿ), ಪೇಪೀಯಮಾನಃ ಸುರಸಃ ಯಸ್ಯಾಂ ಸಾ = ಪೇಪೀಯಮಾನಸುರಸಾ (ಕಥಾ); ವರ್ಣ್ಯಂ ವಿಚಿತ್ರಂ ಸೌಖ್ಯಂ ಯಾ ಸಾ = ವರ್ಣ್ಯವಿಚಿತ್ರಸೌಖ್ಯಾ(ಬ ಸ); ಮಥೋಃ ಹಂತಾ, ತಸ್ಯ (ಷ ತ ಸ)।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ವಕ್ಷ್ಯೇ = ವಚ್ (ಲೃಟ್ ಉ ಉ ಉ ಉ) ವಕ್ಷ್ಯತೇ ವಕ್ಷ್ಯತೇ ವಕ್ಷ್ಯಂತೇ । ವಕ್ಷ್ಯಸೇ ವಕ್ಷ್ಯತೇ ವಕ್ಷ್ಯತೇ । ವಕ್ಷ್ಯೇ ವಕ್ಷ್ಯಾವಹೇ ವಕ್ಷ್ಯಾಮಹೇ ॥ ಅಸ್ತಿ = ಅಸ್ (ಪ್ರ ಉ ಉ ಉ) - ಅಸ್ತಿ ಸ್ತಃ ಸಂತಿ ॥ ಅಸಿ ಸ್ಥಃ ಸ್ಥಃ ॥ ಅಸ್ಮಿ ಸ್ವಃ ಸ್ಮಃ ॥

ಶುಕಸ್ತುತಿಃ

ಒಂಞಾರ-ಪಂಜರ-ಗತಾಯ ಶುಕಾಯ ಭವ್ಯ-

ಬಾಲಾಯ ಮಂಜು-ವಪುಷೇ ಮಧುರಾಕ್ಷರಾಯ ।

ಶ್ರೀವ್ಯಾಸ-ದೇವ-ಮುನಿ-ಮಂದಿರ-ಪೋಷಿತಾಯ

ಬ್ರಹ್ಮಾಶಿನೇ ದ್ವಿಜವರಾಯ ನಮೋಸ್ತು ತಸ್ಮೈ ॥೫॥

ಅನ್ವಯಃ- ಒಂಞಾರ-ಪಂಜರ-ಗತಾಯ ಭವ್ಯ-ಬಾಲಾಯ ಮಂಜು-ವಪುಷೇ ಮಧುರಾಕ್ಷರಾಯ ಶ್ರೀವ್ಯಾಸ-ದೇವ-ಮುನಿ-ಮಂದಿರ-ಪೋಷಿತಾಯ ಬ್ರಹ್ಮಾಶಿನೇ ದ್ವಿಜವರಾಯ ತಸ್ಮೈ ಶುಕಾಯ ನಮಃ ಅಸ್ತು ।

ಅರ್ಥಃ- ಓಂಕಾರವೆಂಬ ಪಂಜರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ, ಪ್ರಣವಸ್ವರೂಪವಾದ

ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವ, ಶ್ರೀವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪರಬ್ರಹ್ಮಧ್ಯಾನವೇ ಸರ್ವಸ್ವವಾಗಿರುವ, ದ್ವಿಜಶ್ರೇಷ್ಠನೂ, ಮಧುರಭಾಷಿಯೂ, ಮಧುರವಾಚ್ಯಯವನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ನೀಡುವವನೂ ಆದ ಭವ್ಯ ಬಾಲಕನಾದ ಶುಕ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ನಮ್ವ ನಮನವು.

Meaning - I salute the Enlightened child Shuka, who is like the parrot in the cage called Pranava. He is nurtured by Sage Vyasa, who is also ever absorbed in meditation of the Parabrahma (Supreme Self). Sage Shuka is exceptional amongst the sages. His speech is aesthetic and he has bestowed nectrine literature to the world (in the form of Srimad Bhagavatam).

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಔಂಕಾರ ಇತಿ ಪಞ್ಜರಮ್ = ಔಂಕಾರಪಞ್ಜರಮ್ (ಕ ಸ), ಔಂಕಾರಪಞ್ಜರಂ ಗತಃ, ತಸ್ಮೈ (ದ್ವಿ ತ ಸ); ಭವ್ಯಃ ಬಾಲಃ = ಭವ್ಯಬಾಲಃ, ತಸ್ಮೈ (ಕ ಸ), ಮಂಜುವಪುಷೇ = ಮಂಜು ವಪುಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ, ತಸ್ಮೈ (ಬ ಸ); ಮಧುರಾಕ್ಷರಾಯ = ಮಧುರಾಣಿ ಅಕ್ಷರಾಣಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ, ತಸ್ಮೈ (ಬ ಸ); ದೇವಃ ಮುನಿಃ = ದೇವಮುನಿಃ (ಕ ಸ), ಶ್ರೀವ್ಯಾಸಃ ದೇವಮುನಿಃ = ಶ್ರೀವ್ಯಾಸದೇವಮುನಿಃ (ಕ ಸ), ಶ್ರೀ---ಮುನೇಃ ಮಂದಿರಮ್ = ಶ್ರೀ-----ಮಂದಿರಮ್ (ಷ ತ ಸ), ಶ್ರೀ-----ಮಂದಿರೇ ಪೌಷಿತಃ, ತಸ್ಮೈ (ಸ ತ ಸ); ಬ್ರಹ್ಮ ಅಶ್ನುತೇ (ಅನುಭವತಿ) ಇತಿ = ಬ್ರಹ್ಮಾಶಿ, ತಸ್ಮೈ (ಉಪಪದಸಮಾಸಃ); ದ್ವೇ ಜನ್ಮನಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ= ದ್ವಿಜಃ (ಬ ಸ), ದ್ವಿಜೇಷು ವರಃ, ತಸ್ಮೈ (ಸ ತ ಸ);

ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷ:- ತಸ್ಮೈ ನಮಃ- 'ನಮಃ-ಸ್ವಸ್ತಿ-ಸ್ವಾಹಾ-ಸ್ವಧಾ-ಅಲಂ-ವಷಟ್-ಯೋಗಾಚ್ಛ' ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಚತುರ್ಥಿ।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಅಸ್ತು ಅಸ್ (ಲೋಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ಏ ವ)। ಅಸ್ತು ಸ್ತಾಮ್ ಸಂತು ॥ ಉಥಿ ಸ್ತಮ್ ಸ್ತ ॥ ಅಸಾನಿ ಅಸಾವ ಅಸಾಮ ॥

काव्यास्वादने अधिकारसम्पत्तिः

सत्यं समस्तमपि सत्यवतीसुतस्य
 वक्त्राब्ज-निःसृत-वचो न हि मेऽत्र जातु ।
 सन्देहलेश इति निश्चितबुद्धिरस्ति
 येषां त एव पुरुषा अधिकारिणोऽस्मिन् ॥६॥

अन्वयः- येषां 'सत्यवती-सुतस्य वक्त्राब्ज-निःसृत-वचः समस्तमपि सत्यं, मे अत्र जातु सन्देहलेशः न हि' इति निश्चितबुद्धिः अस्ति ते एव पुरुषाः अस्मिन् (काव्याध्ययने) अधिकारिणः ।

ಅರ್ಥ:- ಯಾರಿಗೆ 'ಸತ್ಯವತೀಪುತ್ರನಾದ ವ್ಯಾಸರ ವದನಾರವಿಂದದಿಂದ ಹೊರಟು ಬಂದ ಭಾಗವತಾದಿಯಾದ ಸಮಸ್ತವೂ ಸತ್ಯವಾದುದೇ, ಇದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ನಿಶ್ಚಯವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿರುವುದೋ ಅಂತಹವರು ಈ ಭಾಗವತವನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು.

Meaning - Only the people who are steadfast (in their devotion to Sri Hari), who hold no doubts on the Truth expounded in the works like Bhagavata, authored by (Sage Vedavyasa) son of Satyavati, may be able to enjoy this poem. (which is also akin to Bhagavata).

व्याकरणबिन्दवः- सत्यवतीसुतस्य = सत्यवतेः सुतः, तस्य (ष त स); वक्त्रम् एव अब्जम् = वक्त्राब्जम् (क स), वक्त्राब्जात् निःसृतम् = वक्त्राब्जनिःसृतम् (प त स), वक्त्राब्जनिःसृतं वचः, तत् = (क स); सन्देहलेशः = सन्देहस्य लेशः (ष त स); निश्चिता बुद्धिः यस्य सः = निश्चितबुद्धिः (ब स) ।

क्रियापदम्- अस्ति - अस् (लट् प्र पु ए व) - अस्ति स्तः सन्ति । असि स्थः स्थ । अस्मि स्वः स्मः ॥

अथ गजेन्द्रविहारो नाम द्वितीयः सर्गः

Canto 2 - Gajendra vihara

त्रिकूटपर्वतवर्णनम् – (7-12)

Description of the Trikuta mountain (7 - 12)

अस्ति त्रिकूट इति विश्रुत-पर्वतेन्द्रो

गन्धर्व-सिद्ध-विबुधाश्रय-पुण्य-भूमिः ।

सद्यः प्रदक्षिण-परो निज-वीचि-हस्तैः

यस्मै समर्पयति दुग्ध-समुद्र-राजः ॥७॥

अन्वयः- यस्मै प्रदक्षिणपरः दुग्ध-समुद्र-राजः निज-वीचि-हस्तैः सद्यः (पाद्यं) समर्पयति, (सः) गन्धर्व-सिद्ध-विबुधाश्रय-पुण्य-भूमिः 'त्रिकूट' इति विश्रुत-पर्वतेन्द्रः अस्ति ।

अर्थः- यारोगी क्लेशसमुद्रराजसु ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ, ತನ್ನ ಅಲೆಗಳೆಂಬ ಹಸ್ತಗಳಿಂದ ಪಾದ್ಯವನ್ನು ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸುವನೋ, ಗಂಧರ್ವರು, ಸಿದ್ಧರು ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಅನೇಕದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯತಾಣವಾಗಿರುವ, ಪರ್ವತಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ 'ತ್ರಿಕೂಟ'ವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪರ್ವತವಿದ್ದಿತು.

Meaning - There was a famous mountain called Trikoota, which was the abode to Gods, Gandharvas and Siddhas. [The foot of the mountain raises over the sea and was surrounded by the sea and hence] it looked as though the ocean sought to honour it with paadya (offering of water

for the feet, as a mark of respect) by the milky white ocean-king (kseera-samudra-rajā) by his waves breaking at the foot of the mountain, and the waters around seeming to be circumambulating it (Trikoṭa).

व्याकरणबिन्दवः- त्रिकूटः = त्रीणि कूटानि (शृङ्गाणि) यस्य सः (ब स); पर्वतानाम् इन्द्रः = पर्वतेन्द्रः (ष त स), विश्रुतः पर्वतेन्द्रः = विश्रुतपर्वतेन्द्रः (क स); पुण्या भूमिः = पुण्यभूमिः (क स), गन्धर्वाः च सिद्धाः च विबुधाः च = गन्धर्वसिद्धविबुधाः (द्वन्द्वसमासः), गन्धर्व---विबुधानाम् आश्रयः (ष त स), गन्धर्व--- आश्रयपरा पुण्यभूमिः (मध्यमपदलोपिसमासः) ।

नाना-द्रुमैः सरल-ताल-तमाल-बिल्व-
हिन्ताल-चूत-कदली-ऋमुकादि-संज्ञैः ।
पुष्पैश्च कुन्द-कुटजाम्बुज-चम्पकाद्यै-
दिव्यौषधीभिरपि दर्शित-वैश्वरूप्यः ॥८॥

अन्वयः- सरल-ताल-तमाल-बिल्व-हिन्ताल-चूत-कदली-ऋमुकादि-संज्ञैः नाना-द्रुमैः, कुन्द-कुटजाम्बुज-चम्पकाद्यैः पुष्पैश्च दिव्यौषधीभिः अपि दर्शित-वैश्वरूप्यः अस्ति ।

ಅರ್ಥ:- ದೇವದಾರು, ತಾಳೆ, ಹೊಂಗೆ, ಬಿಲ್ಲು, ಹಿಂತಾಲ, ಮಾವು, ಬಾಳೆ, ಅಡಿಕೆ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿವಿಧಮರಗಳಿಂದಲೂ, ಮೊಲ್ಲೆ, ಬೆಟ್ಟದ ಮಲ್ಲಿಗೆ, ಕಮಲ, ಸಂಪಿಗೆ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪುಷ್ಪಗಳಿಂದಲೂ, ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಔಷಧಿಗಳ ಗಿಡಗಳಿಂದಲೂ, ಕೂಡಿದ ಆ ಪರ್ವತವು (ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ) ವಿಶ್ವರೂಪವನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವಂತಿದ್ದಿತು.

Meaning - The mountain was filled with huge and sacred trees like Tala, Tamala, Bilva, Hintala, Mango, Banana, Kramuka and others. The mountain was also adorned with the flowers like Kunda, Kumuda, Kutaja, Ambuja (Lotus)

and Champaka, that had blossomed in the vines and the shrubs therein. Also, it housed numerous medicinal plants. By these, it appeared as though the mountain was a microcosmic form of the universe.

व्याकरणबिन्दवः- नाना दृमाः = नानादृमाः, तैः = (क स); सरलाश्च तालाश्च तमालाश्च बिल्वाश्च हिन्तालाश्च चूताश्च कदल्यश्च क्रमुकाश्च आद्याश्च = सरल ----- क्रमुकाद्याः (द्वन्द्वसमासः), सरल--- क्रमुकाद्याः संज्ञाः येषां ते, तैः (ब स); कुन्दाश्च कुटजाश्च अम्बुजानि च चम्पकाश्च आद्याः येषां तैः (ब स), दिव्याः ओषधयः = दिव्यौषधयः, ताभिः (क स); दर्शितं वैश्वरूप्यं येन सः (ब स)

सन्यस्य सानुशिखरेषु गुहा गभीरा
दुर्गा यदन्तरगता हरयोऽतिदृप्ताः ।
तासु प्रतिध्वनितमात्म-निनादमेव
श्रुत्वान्यसिंहचकिता निनदन्ति भूयः ॥१॥

अन्वयः- अस्य सानुशिखरेषु गभीराः गुहाः दुर्गाः (च) सन्ति, यदन्तरगताः अतिदृप्ताः हरयः तासु (गुहासु) प्रतिध्वनितम् आत्म-निनादम् एव श्रुत्वा अन्यसिंहचकिताः भूयः निनदन्ति ।

ಅರ್ಥ:- ಈ ಪರ್ವತದ ತಪ್ಪಲುಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಳದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಗುಹೆಗಳೂ ಮತ್ತು ದುರ್ಗಗಳಿಂಟು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುವ ಕೊಬ್ಬಿದ ಹಾಗೂ ಬಲಶಾಲಿಗಳಾದ ಸಿಂಹಗಳು ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸಿದ ತಮ್ಮ ಗರ್ಜನೆಯನ್ನೇ ಮತ್ತೊಂದು ಸಿಂಹದ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.

Meaning - There were many deep caves in the (Saanu pradesha) table land - level ground on the top or edge of a mountain) of this Trikuta mountain and these caves were the dens of ferocious lions, residing there in. The roars of these lions echoed through the entire region, creating an

illusion of presence of another lion which caused (each of) them to roar repeatedly (in a bid to exhibit supremacy over the others).

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಸಾನೂನಾಂ ಶಿಖರೇಷು = ಸಾನುಶಿಖರೇಷು (ಷ ತ ಸ); ಆತ್ಮನಃ
ನಿನಾದಃ = ಆತ್ಮನಿನಾದಃ, ತಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಶ್ರುತ್ವಾ = ಶ್ರು + ಕ್ತ್ವಾ; ಅನ್ಯಸಿಂಹಚಕಿತಾಃ =
ಅನ್ಯಃ ಸಿಂಹಃ = ಅನ್ಯಸಿಂಹಃ (ಕ ಸ); ಅನ್ಯಸಿಂಹ ಇತಿ ಚಕಿತಾಃ (ಕ ಸ); ಭೂಯಃ = ಪುನಃ
(ಅವ್ಯಯಮ್) | ಅತಿದೃಪ್ತಾಃ - ಅತಿಶಯೇತ ದೃಪ್ತಾಃ - ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ನಿನದಂತಿ = ನಿ + ನದ್ (ಲಡ್ ಪ್ರ ಪು ಬ ವ); ನಿನದತಿ ನಿನದತಃ ನಿನದಂತಿ ||
ನಿನದಸಿ ನಿನದಥಃ ನಿನದಥ || ನಿನದಾಮಿ ನಿನದಾವಃ ನಿನದಾಮಃ ||

ಮಂದಾರ-ಪಾಟಲ-ವಟೇಕ್ಷು-ಕಪಿತ್ಥ-ಜಮ್ಬೂ-
ರಮ್ಭಾ-ಪ್ರಿಯಾಲ-ಮಧುಕಾರ್ಜುನ-ನಾರಿಕೆಲೈಃ |
ಸಂಖ್ಯಾತಿಗೈರ್ವಿಟಪಿಭಿರ್ಯುತಮತ್ರ ಚಾನ್ಯತ್
ವಿಖ್ಯಾತ-ನಂದನ-ವನಸ್ಯ ಬಭೂವ ಮಿತ್ರಮ್ ||೧೦||

ಅನ್ವಯಃ- ಅತ್ರ ಚ ಮಂದಾರ-ಪಾಟಲ-ವಟೇಕ್ಷು-ಕಪಿತ್ಥ-ಜಮ್ಬೂ-ರಮ್ಭಾ-ಪ್ರಿಯಾಲ-
ಮಧುಕ-ಅರ್ಜುನ-ನಾರಿಕೆಲೈಃ ಸಂಖ್ಯಾತಿಗೈಃ ವಿಟಪಿಭಿಃ ಯುತಮ್ ಅನ್ಯತ್ ವಿಖ್ಯಾತ-ನಂದನ-
ವನಸ್ಯ ಮಿತ್ರಂ ಬಭೂವ |

ಅರ್ಥಃ- ಇಲ್ಲಿ ಅಪಾರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಂದಾರ, ಪಾಟಲ, ಆಲ, ಕಬ್ಬು,
ಬೇಲ, ನೇರಳೆ, ಬಾಳೆ, ಮೊರಟೆ, ಅಮೃತಬಳ್ಳಿ, ಅರ್ಜುನ, ತೆಂಗು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ
ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮತ್ತೊಂದು ವನವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ (ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿನ ಇಂದ್ರನ)
ನಂದನವನಕ್ಕೆ ಮಿತ್ರ ಸದೃಶವಾಗಿದ್ದಿತ್ತು.

Meaning - On account of the dense vegetation in the mountain, comprising of a large number of Mandaara, Paatala, Rambha, Priyala, Madhuka, Arjuna, Narikela (coconut), Perala trees etc., it looked as it was a look-alike (a friend) of the famed celestial garden of Lord Indra (the Nandanavana).

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಮಂದಾರಾಶ್ಚ ಪಾಟಲಾಶ್ಚ ವಟಾಶ್ಚ ಇಕ್ಷವಶ್ಚ ಕಪಿತ್ಥಾಶ್ಚ ಜಮ್ಬವಶ್ಚ
ರ್ಮಭಾಶ್ಚ ಪ್ರಿಯಾಲಾಶ್ಚ ಮಧುಕಾಶ್ಚ ಅರ್ಜುನಾಶ್ಚ ನಾರಿಕೇಲಾಶ್ಚ, = ಮಂದಾರ---ನಾರಿಕೇಲಾ:, ತೈ:
(ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ:); ನಂದನ ಇತಿ ವನಮ್ = ನಂದನವನಮ್ (ಕ ಸ), ವಿಖ್ಯಾತಂ ನಂದನವನಮ್ =
ವಿಖ್ಯಾತನಂದನವನಮ್, ತಸ್ಯ (ಕ ಸ); ವಿಟಪಿಭಿ: = ವೃಕ್ಷೈ:; ಸಂಖ್ಯಾತಿಗೈ: = ಅಸಂಖ್ಯಾತೈ:।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಬಭೂವ - ಭೂ (ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ಏ ವ); ಬಭೂವ ಬಭೂವತು: ಬಭೂವು: ॥ ಬಭೂವಿಥ
ಬಭೂವತು: ಬಭೂವ ॥ ಬಭೂವ ಬಭೂವಿವ ಬಭೂವಿಮ ॥

ಉದ್ಯಾನಮೇತದನಗಂ ಸುಖ-ಶೀತಲೋದೈ:

ತೀರಸ್ಥ-ಕೇಲಿ-ಪುಲಿನೈರ್ಮಣಿ-ಮಂದಿರೈಶ್ಚ ।

ನಿತ್ಯಂ ಫಲ-ಪ್ರಸವ-ಪೂರ್ಣ-ಲತಾ-ದ್ರೂಮಾಣೈ:

ಸರ್ವತು-ಭೋಗ್ಯಮೃತುಮತ್ ಪ್ರಥಿತಂ ಬಭೂವ ॥೧೧॥

ಅನ್ವಯ:- ಉದ್ಯಾನಂ ಅನಗಮ್ ಉದ್ಯಾನಂ ಸುಖ-ಶೀತಲೋದೈ: ತೀರಸ್ಥ-ಕೇಲಿ-ಪುಲಿನೈ:
ಮಣಿ-ಮಂದಿರೈ: ಚ ನಿತ್ಯಂ ಫಲ-ಪ್ರಸವ-ಪೂರ್ಣ-ಲತಾ-ದ್ರೂಮಾಣೈ: ಸರ್ವತು-ಭೋಗ್ಯಮ್ ಮೃತುಮತ್-
ಪ್ರಥಿತಂ ಬಭೂವ ।

ಅರ್ಥ:- ಈ ಉದ್ಯಾನವಾದರೋ, ಶುದ್ಧವಾದದ್ದೂ, ಸುಖಪ್ರದವೂ, ತಂಪಾಗಿಯೂ
ಇರುವ ತೀರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿ, ಸುಂದರವಾದ ತೀರದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಬಹುದಾದ
ಮರಳಿನ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಂದಲೂ, ರತ್ನಮಯವಾದ ಮಂದಿರಗಳಿಂದಲೂ ಸರ್ವದಾ
ಫಲಗಳನ್ನು ನೀಡುವ ಲತೆಗಳಿಂದಲೂ ಹಾಗೂ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ್ದು ಎಲ್ಲ
ಋತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆನಂದದಾಯಕವಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿತು.

Meaning - This forest-garden, was situated on the banks
of a lake, known for its cool waters, sandy banks, stone-
studded pavillions, trees and creepers laden with fruits,
galore, throughout the year.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಅವಿಧಮಾನಮ್ ಅಗಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್ = ಅನಗಮ್ (ಬ ಸ); ಉದಮ್ =
ಜಲಮ್; ಸುಖಂ ಚ ತತ್ ಶೀತಲಂ ಚ = ಸುಖಶೀತಲಮ್ (ಕ ಸ); ಸುಖಶೀತಲಂ ಉದಮ್ =
ಸುಖಶೀತಲೋದಮ್, ತೈ: (ಕ ಸ); ತೀರೇ ತಿಷ್ಠತಿ ಇತಿ = ತೀರಸ್ಥಮ್ (ಉಪಪದಸಮಾಸ:), ಕೇಲ್ಯಾ:

पुलिनम् = केलिपुलिनम् (ष त स), तीरस्थं केलिपुलिनम् = तीरस्थकेलिपुलिनम्, तैः (क स); मणिमयानि मन्दिराणि = मणिमन्दिराणि, तैः (मध्यमपदलोपिसमासः); लताश्च द्रुमाश्च आद्याश्च = लताद्रुमाद्याः (द्वन्द्वसमासः), फलानां प्रसवः = फलप्रसवः (ष त स), फलप्रसवैः पूर्णाः = फलप्रसवपूर्णाः (तृ त स), फलप्रसवपूर्णाः लताद्रुमाद्याः = फल--द्रुमाद्याः तैः(क स); सर्व + ऋतवः = सर्वर्तवः (गुणसन्धिः) सर्वे ऋतवः = सर्वर्तवः (क स), सर्वर्तुषु भोग्यम् = सर्वर्तुभोग्यम् (स त स); प्रथितम् = प्रसिद्धम्, विख्यातम् ।

आस्ते वनं विविध-गुल्म-लता-तृणाढ्यं
शार्दूल-सिंह-वृक-सर्प-मुखोरु-सत्त्वैः ।
व्याप्तं गिरीन्द्र-पृथु-कूट-तले विशालं
मातङ्ग-यूथ-पतिरेक उवास यत्र ॥१२॥

अन्वयः- विविध-गुल्म-लता-तृणाढ्यं, शार्दूल-सिंह-वृक-सर्प-मुखोरु-सत्त्वैः व्याप्तम्, गिरीन्द्र-पृथु-कूट-तले विशालं वनम् आस्ते, यत्र मातङ्ग-यूथ-पतिः एकः उवास ।

ಅರ್ಥ:- ಯಾವ ತ್ರಿಕೂಟಪರ್ವತದ ತಪ್ಪಲು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿವಿಧವಾದ ಪೊದರುಗಳಿಂದಲೂ, ಲತೆಗಳು, ವಿವಿಧವಾದ ತೃಣವಿಶೇಷಗಳಿಂದಲೂ, ಅನೇಕ ಹುಲಿ, ಸಿಂಹ, ತೋಳ, ಸರ್ಪಗಳು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ಅತ್ಯಂತವಿಶಾಲವಾದ ವನವಿತ್ತು. ಅಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಒಡೆಯನಾದ ಸಲಗವೊಂದು ವಾಸವಾಗಿದ್ದಿತು.

Meaning - The forest comprised of a variety of bushes, creepers, grasses and was abode to tigers, lions, wolves, snakes and other animals. A herd of elephants headed by a strong leader lived there in (a part of) the big forest of table land area of Trikoota.

व्याकरणबिन्दवः- गुल्माश्च लताश्च तृणानि च = गुल्मलतातृणानि (द्वन्द्वसमासः), विविधानि गुल्मलतातृणानि = विविधगुल्मलतातृणानि (क स), विविधगुल्मलतातृणैः

आढ्यम् = विवि---आढ्यम् (तृ त स); उरुः (त्रि) = महान्; शार्दूलाश्च सिंहाश्च
 वृकाश्च सर्पाश्च = शार्दूलसिंहवृकसर्पाः (द्वन्द्वसमासः), शार्दूलसिंहवृकसर्पाः मुखं
 (आदि) येषां तानि = शार्दूलसिंहवृकसर्पमुखानि (ब स), उरु = बहु; उरूणि
 सत्वानि = उरुसत्वानि (क स); शार्दूल----मुखानि उरुसत्वानि = शार्दूल--
 -सत्वानि, तैः (क स); व्याप्तम् = वि + आप् + क्त; पृथुः कूटः = पृथुकूटः (क
 स), पृथुकूटस्य तलम् = पृथुकूटतलम् (ष त स), गिरीणाम् इन्द्रः (राजा, श्रेष्ठः) =
 (ष त स), गिरीन्द्रस्य पृथुकूटतलम् = गिरीन्द्रपृथुकूटतलम्, तस्मिन् (ष त स); मातङ्गः
 = गजः; मातङ्गानां यूथम् = मातङ्गयूथम् (ष त स), मातङ्गयूथस्य पतिः =
 मातङ्गयूथपतिः (ष त स)।

क्रियापदम् - आस्ते = आस् (उपवेशने) (लट् प्र पु ए व); आस्ते आसाते
 आसते ॥ आस्से आसाथे आध्वे ॥ आसे आस्वहे आस्महे ॥ उवास = वस् (लिट् प्र
 पु ए व) उवास ऊषतुः ऊषुः ॥ उवसिथ ऊषथुः ऊष ॥ उवास ऊषिव ऊषिम ॥

व्याकरणविशेषः - मातङ्गयूथपतिः - 'पतिः समास एव' इति सूत्रेण पतिशब्दः
 समासान्ते इकारान्त 'हरि' शब्दवत् भवति ।

गजेन्द्रवर्णनम्

Description of the elephant leader

चक्राधिपत्य-विभवं निखिल-द्विपाना-

मस्मै निरंकुशमदाज्जगतां विधाता ।

मूर्धाभिषेक-समये वपुषा निगीर्णा-

ऽऽपो मदोदकमिषेण बहिःस्रवन्ति ॥१३॥

अन्वयः- जगतां विधाता निखिल-द्विपानां निरंकुशं चक्राधिपत्य-विभवं
 अस्मै अदात् । मूर्धाभिषेक-समये वपुषा निगीर्णाः आपः मदोदकमिषेण बहिः स्रवन्ति ।

ಅರ್ಥ:- ಜಗತ್ಕರ್ತೃವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಈ ಮದಗಜಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲ ಗಜಗಳಿಗೂ ಮಿಗಿಲಾದ
 ನಿರಂಕುಶವಾದ ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಸ್ವಯಂ) ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

(ಆದ್ದರಿಂದಲೇ) ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸುರಿದ ಅಭಿಷೇಕ ಜಲದೊಡನೆ ಮದೋದಕದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿತ್ತೋ ಎಂಬಂತಿತ್ತು.

Meaning - The leader of the herd of elephants was endowed with strength, that it seemed as though the Creator, (Lord Brahma had) granted absolute power and emperorship (of all elephants) to this elephant alone. The incessant flow of the ichor (in Gajendra's temples) was akin to the flow of the water used to anoint the king, at the time of his coronation. (At the coronation ceremony, the King is bathed in the holy waters brought in from many rivers and oceans. The ichor from the temples of the elephant-king were so extensive that they seemed to be like these waters).

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯಮೇವ ವಿಭವಃ = ಚಕ್ರಾಧಿಪತ್ಯವಿಭವಃ, ತಮ್ (ಕ ಸ); ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಪಿಬತೀತಿ ದ್ವಿಪಃ (ಉಪಪದಸಮಾಸಃ) ನಿಖಿಲಾಃ ದ್ವಿಪಾಃ = ನಿಖಿಲದ್ವಿಪಾಃ, ತೇಷಾಮ್ (ಕ ಸ); ಮूर्ध्नः ಅಭಿಷೇಕಃ = ಮूर्ಧಾಭಿಷೇಕಃ (ಷ ತ ಸ), ಮूर्ಧಾಭಿಷೇಕಸ್ಯ ಸಮಯಃ = ಮूर्ಧಾಭಿಷೇಕಸಮಯಃ, ತಸ್ಮಿನ್ (ಷ ತ ಸ), ಮದಸ್ಯ ಉದಕಮ್ = ಮದೋದಕಮ್ (ಷ ತ ಸ), ಮದೋದಕಸ್ಯ ಮಿಷಮ್ = ಮದೋದಕಮಿಷಮ್, ತೇನ (ಷ ತ ಸ) |

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್ - ಅದಾತ್ = ಅಯಚ್ಚತ್ - ದಾ (ಲುಙ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ); ಅದಾತ್ ಅದಾತಾಮ್ ಅದುಃ ಅದಾಃ ಅದಾತಮ್ ಅದಾತ | ಅದಾಮ್ ಅದಾವ ಅದಾಮ | ಸ್ರವಂತಿ = ಸ್ಮ (ಲಟ್ ಪ್ರ ಪು ಬ ವ) | ಸ್ರವತಿ ಸ್ರವತಃ ಸ್ರವಂತಿ | ಸ್ರವಸಿ ಸ್ರವಥಃ ಸ್ರವಥ | ಸ್ರವಾಮಿ ಸ್ರವಾವಃ ಸ್ರವಾಮಃ ||

ನೈದಾಘವರ್ಣನಮ್ - (14- 19)

Description of Summer - (14 - 19)

ಉವಂ ಸ್ಥಿತೇ ಭುವನ-ಶೋಷಣ-ಭೀಷಣಸ್ಯ
ಪ್ರೋಹಣಙ್-ಧಾಮ-ತಪನಸ್ಯ ಸಹಸ್ರ-ರಶ್ಮೇಃ |
ಪ್ರಾಢುರ್ಬಭೂವ ವಿಪುಲಂ ಪ್ರಥಯನ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ
ಕಾಲೋ ನಿದಾಘ ಇತಿ ವಿಶ್ರುತ-ಭೂರಿದಾಹಮ್

||೧೪||

अन्वयः- एवं स्थिते, भुवन-शोषण-भीषणस्य प्रोद्दण्ड-धाम-तपनस्य सहस्र-रश्मेः 'निदाघ' इति कालः पृथिव्यां विश्रुत-भूरिदाहं विपुलं प्रथयन् प्रादुर्बभूव ।

ಅರ್ಥ:- ಹೀಗಿರಲಾಗಿ, ಇಡೀ ಭೂಮಂಡಲವನ್ನೇ ಶೋಷಿಸುವಂತೆ ಮಹಾ ಭಯಂಕರನಾದ, ಎಲ್ಲೆಯಿಲ್ಲದ ತಾಪವನ್ನು ಬೀರುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯನು, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿನ ಜಲವನ್ನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಸೆಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ, 'ಬಿರುಬೇಸಿಗೆ'ಯ ಕಾಲವು ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು.

Meaning - Once there set in an unbearable summer season throughout the world, so severe, that the Sun, seemed to draw all waters of the earth, through thousands of his rays. The heat of the sun was unendurable.

व्याकरणबिन्दवः- भुवनस्य शोषणम् = भुवनशोषणम् (ष त स), भुवनशोषणे भीषणः = भुवनशोषणभीषणः, तस्य (स त स); प्रोद्दण्डानि धामानि (रश्मयः) यस्य सः = प्रोद्दण्डधामा (ब स), प्रोद्दण्डधामा च असौ तपनः = प्रोद्दण्डधामतपनः, तस्य (क स); सहस्राणि रश्मयः यस्य सः = सहस्ररश्मिः (सूर्यः), तस्य (ब स); विपुलम् = बहु; प्रथयन् प्रथ् + शत्; भूरि = अधिकम्; भूरि दाहः = भूरिदाहः (क स), विश्रुतः भूरिदाहः = विश्रुतभूरिदाहः, तम् (क स)।

श्रुत्वा समस्त-भुवनस्य दिधक्षयेव
 क्रोधोद्यतो ज्वलितुमेष रविः प्रवृत्तः।
 क्षुद्रोऽपि नैव सहतेऽभिभवं परस्मात्
 पूर्ण-प्रताप-सहितः किमुताभिमानी ॥१५॥

अन्वयः- (हेमन्त-शिशिरर्तवोः तुहिनाच्छादितं रविं दृष्ट्वा 'किमयं चन्द्रः?' इति जनालापं) श्रुत्वा, क्रोधोद्यतः एषः रविः समस्त-भुवनस्य दिधक्षया इव ज्वलितुं प्रवृत्तः। क्षुद्रोऽपि परस्मात् अभिभवं नैव सहते, किमुत पूर्ण-प्रताप-सहितः अभिमानी (सहते)?

ಅರ್ಥ:- (ಹೇಮಂತ-ಶಿಶಿರ-ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಮಾಚ್ಛಾದಿತನಾದ, ಈ ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ತಾಪವು ಹೆಚ್ಚಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ತನ್ನನ್ನೇ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದ ಜನರ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ) ಸೂರ್ಯನು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕವನ್ನು ದಹಿಸಿಬಿಡಲೋ ಎನ್ನುವಂತೆ ಕ್ರೋಧದಿಂದ ಜ್ವಲಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಸಾಮಾನ್ಯನಾದವನೇ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಂದ (ಅವಮಾನವನ್ನು) ಪರಿಭವವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರನು. ಇಂತಿರುವಾಗ ಮಹಾಪ್ರತಾಪವುಳ್ಳವನೂ ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯೂ ಆದ ಸೂರ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದೇನಿದೆ?

Meaning - (During the colder months of winter and autumn)Owing to the clouds covering the Sun, the people had mocked at the sun, expressing doubts on his lustre and glow, and likened the sun's rays (having lost his warmth) to the moonlight. With the advent of the summer, the Sun shone brightly. It appeared as if the Sun was umbraged at this remark, and now shone fiercely, as if seething in anger, thereby increasing the heat tremendously. When an ordinary person, does not tolerate insults, (and is piqued) what can be said of people, who are as powerful as the Sun?

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಸಮಸ್ತಂ ಭುವನಮ್ = ಸಮಸ್ತಭುವನಮ್, ತಸ್ಯ (ಕ ಸ), ದಗ್ಧುಮ್ ಇಚ್ಛಾ - ದಿಧಕ್ಷಾ, ತಯಾ ದಿಧಕ್ಷಯಾ; ಕ್ರೋಧೇನ उद्यतः = ಕ್ರೋಧೋद्यತः (ತೃ ತ ಸ); ಜ್ವಲಿತುಮ್ - ಜ್ವಲ್ + ತುಮುನ್; ಪ್ರವೃತ್ತಃ - ಪ್ರ + ವೃ + ಕ್ತ; ಪೂರ್ಣಃ ಪ್ರತಾಪಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರತಾಪಃ (ಕ ಸ), ಪೂರ್ಣಪ್ರತಾಪೇನ ಸಹಿತಃ = ಪೂರ್ಣಪ್ರತಾಪಸಹಿತಃ (ತೃ ತ ಸ) |

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಸಹತೇ = ಸಹ (ಲಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ಏ ವ); ಸಹತೇ ಸಹತೇ ಸಹಂತೇ || ಸಹಸೇ ಸಹತೇ ಸಹಧ್ವೇ || ಸಹೇ ಸಹಾವಹೇ ಸಹಾಮಹೇ |

स्वार्थं विहाय जगतामुपकारमात्रा-

यत्त-स्वकीय-विभवानपि पादपादीन् ।

विख्यात-पुण्य-यशसः प्रखरैर्मयूखै-

स्संक्षोभयिष्यति स निर्दय-दग्ध-देहः ॥१६॥

अन्वयः- सः निर्दय-दग्ध-देहः (सूर्यः) स्वार्थविहाय जगताम् उपकारमात्रा-यत्त-स्वकीय-विभवान् विख्यात-पुण्य-यशसः पादपादीन् अपि प्रखरैः मयूखैः संक्षोभयिष्यति ।

ಅರ್ಥ:- ನಿರ್ದಯಿಯಿಂದ ದಗ್ಧವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳ ಆ ಸೂರ್ಯನು, ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಕೇವಲ ಜಗತ್ತಿನ ಉಪಕಾರಕ್ಕಾಗಿಯೇ ತಮ್ಮ ಸಮಸ್ತವೈಭವವನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಿದಂತಹ, ಪುಣ್ಯವೆಂಬ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಮರಗಿಡಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಪ್ರಖರವಾದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕ್ಷೋಭೆಗೆ ಒಳಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.

Meaning - With his heart devoid (dry) of kindness, the hot and merciless Sun did not spare even the plants and herbs, who live their entire life for the sake of others only. By his scorching rays, the Sun inflicted pain on these plants which are meritorious by their fame (of sustaining others by sacrificing their lives).

व्याकरणबिन्दवः- स्वस्मै इदम् = स्वार्थम् (च त स); विहाय = त्यक्त्वा - वि + हा + ल्यप्; उपकाराय मात्रम् = उपकारमात्रम् (च त स), उपकारमात्राय आयत्तः = उपकारमात्रायत्तः (च त स), स्वकीयाः विभवाः = स्वकीयविभवाः (क स), उपकारमात्रायत्ताः स्वकीयविभवाः येषां ते, तान् (adjective to पादपान्) (ब स); पादैः पिबन्तीति पादपाः, तान् (उपपदसमासः); पुण्यं यशः = पुण्ययशः (क स), विख्यातं पुण्ययशः येषां ते = विख्यापुण्ययशसः, तान् (ब स) (पादैः पिबन्ति इति पादपाः, तान् - पादपान्); संक्षोभयिष्यति = सं + क्षोभ् (लृट् प्र पु ए व); दयायाः अभावः = निर्दयम् (अ स), दग्धः देहः = दग्धदेहः (क स), निर्दयं दग्धदेहः येन सः = निर्दयदग्धदेहः (सूर्यः) ।

किं वात्र कारणमभूत्प्रमथाधिनाथ-

क्रोधाग्निरप्रतिहतः प्रलये प्रयोज्यः ।

तत्पूर्वमेव निजशक्ति-परीक्षणार्थं

कामं प्रबाधितुमिमां जगतीं प्रवृत्तः ॥१७॥

अन्वयः- वा, अत्र कारणं, प्रलये प्रयोज्यः अप्रतिहतः प्रमथाधिनाथ-
क्रोधाग्निः तत्पूर्वमेव निजशक्ति-परीक्षणार्थम् इमां जगतीं कामं प्रबाधितुं प्रवृत्तः
किम्?

ಅರ್ಥ:- ಅಥವಾ, ಮಹಾದೇವನ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಕ್ರೋಧಾಗ್ನಿಯು
ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜಿಸಬೇಕಾದುದು. ಆದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ತನ್ನ
ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಎಷ್ಟಿದ್ದೀತು? ಎಂದು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಈ ವಿಶ್ವವನ್ನು
ಮನಬಂದಂತೆ ವಿಪತ್ತಿಗೆ ಒಳಪಡಿಸಲು ತೊಡಗಿರುವನೋ? (ಎಂಬಂತ್ರಿತ್ತು)

Meaning - The invincible anger, (in the form of) -fire, is
wielded by Lord Shiva, only at the time of cosmic
annihilation of the universe. The heat of the Sun was so
strong that it appeared as if He (Lord Shiva) was
conducting a trial run of his famed fire (of destruction) to
test its ability in burning the worlds (at the time of the
annihilation of this Universe).

व्याकरणबिन्दवः- प्रमथानाम् अधिनाथः = प्रमथाधिनाथः (ष त स), क्रोध एव
अग्निः = क्रोधाग्निः (क स), प्रमथाधिनाथस्य क्रोधाग्निः = प्रमथाधिनाथ क्रोधाग्निः
(ष त स); न प्रतिहतः = अप्रतिहतः (नञ् त स); प्रयोज्यः = प्र + युज् + यत्
(विध्यर्थककृदन्तः); निजा शक्तिः = निजशक्तिः (क स); निजशक्तेः परीक्षणम् =
निजशक्तिपरीक्षणम् (ष त स), निजशक्तिपरीक्षणाय इदम् = निजशक्तिपरीक्षणार्थम्
(च त स); प्रबाधितुम् = प्र बाध् + तुमुन्; प्रवृत्तः = प्र + वृ + क्त ।

क्रियापदविचार :- अभूत् - भू (लुङ् प्र पु एव); अभूत् अभूताम् अभूवन् ॥
अभूः अभूतम् अभूत ॥ अभूवम् अभूव अभूम ॥

सन्तापमात्म-जनितं स्वयमेव सोढुं
शक्तिर्नचण्ड-किरणस्य किमन्य-जन्तोः ।
तप्तां हि शीतलयितुं तनुमेष भानुः
गृह्णाति वारि ननु सर्व-जलाशयेभ्यः ॥१८॥

ಅನ್ವಯ:- ಆತ್ಮ-ಜನಿತಂ ಸನ್ತಾಪಂ ಸ್ವಯಮೇವ ಸೋಡುಂ ಚण्डಕಿರಣಸ್ಯ ಶಕ್ತಿಃ ನ (ಅಸ್ತಿ); (ಎವಂ ಚೇತ್), ಅನ್ಯಜನ್ತುಃ (ವಿಷಯೇ) ಕಿಂ (ಬ್ರೂಮಃ?) | ಹಿ, ಷಃ ಭಾನುಃ ತಪ್ತಾಂ ತನುಂ ಶೀತಲಯಿತುಂ ಸರ್ವಂ-ಜಲಾಶಯೇಭ್ಯಃ ವಾರಿ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ನನು?

ಅರ್ಥ:- ಈ ಪ್ರಚಂಡಕಿರಣನಾದ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನಿಂದಲೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಿಸಿದ ತಾಪವನ್ನು ತಾನೇ ತಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಾರದೇ ಹೋದನು. ಇಂತಿರುವಾಗ ಇತರ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಸಾಧ್ಯ? ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸೂರ್ಯನು ತಾಪದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಶೀತಲವನ್ನಾಗಿಸಲು ಎಲ್ಲ ಜಲಾಶಯಗಳಿಂದಲೂ ಜಲವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನಲ್ಲವೆ?

Meaning - The heat was so intense that even the Sun who radiated the warmth, could not tolerate the intense heat. How would the other creatures (plants and animals) bear the heat? It looked as though the Sun had started absorbing water from all water bodies, to keep even himself cool in the extreme heat.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಆತ್ಮನಾ ಜನಿತಮ್ = ಆತ್ಮಜನಿತಮ್ (ತೃ ತ ಸ); ಸೋಡುಮ್ - ಸ + उह् + तुमुन्; चण्डाः किरणाः यस्य सः = चण्डकिरणः, तस्य (ब स); अन्यः जन्तुः = अन्यजन्तुः, तस्य (क स); तप्याम् = तप् + क्त + टाप्; जलानाम् आशयाः = जलाशयाः (ष त स), सर्वे जलाशयाः, तेभ्यः (क स) |

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಗೃಹ್ಣಾತಿ = ग्रह -उपादाने (लट् प्र पु ए व); गृह्णाति गृहीतः गृह्णन्ति ॥ गृह्णासि गृहीथः गृहीथ ॥ गृह्णामि गृहीवः गृहीमः ॥

दन्दह्यमान-करणैर्विपिन-स्थलेषु
भ्रान्त्या जलस्य हरिणैर्मृगतृष्णिकासु ।
गत्वा सुदूरमनवाप्त-फलैः क्रियन्त
आक्रन्दितानि हृदयस्य विभेदकानि ॥१९॥

अन्वयः- मृगतृष्णिकासु विपिन-स्थलेषु जलस्य भ्रान्त्या सुदूरं गत्वा दन्दह्यमान-करणैः अनवाप्त-फलैः हरिणैः हृदयस्य विभेदकानि आक्रन्दितानि क्रियन्ते ।

ಅರ್ಥ:- ಆ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮರೀಚಿಕೆಯನ್ನು ಕಂಡು, ನೀರೋ ಎಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಬಹಳ ದೂರದವರೆವಿಗೂ ಹೋಗಿ, ನೀರು ಸಿಗದೇ ಇರುವ, ದಹಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಮೈಮನಗಳುಳ್ಳ ಜಿಂಕೆಗಳು ಹೃದಯವೇ ಕರಗುವಂತೆ ರೋದಿಸುತ್ತಿವೆ.

Meaning - The deer in the forest, mistook the mirages to be pools of water and chased them (mirages) over long distances and (obviously) failed to find water. Unable to tolerate the scorching heat and the fatigue after running (after mirages) their poignant cries melted the hearts of all those, who heard their cry.

व्याकरणबिन्दवः- दन्दह्यमानानि करणानि (इन्द्रियाणि) येषां ते, तैः = दन्दह्यमानकरणैः (ब स); विपिनानां (वनानां) स्थलानि, तेषु (ष त स); मृगतृष्णिका = मरीचिका = mirage; गत्वा = गम् + क्त्वा; न अवाप्तम् = अनवाप्तम्; अनवाप्तं फलं यैः ते = अनवाप्तफलाः, तैः(ब स) ।

क्रियापदम्- क्रियन्ते = कृ (कर्मणि लट् प्र पु ब व) । क्रियते क्रियेते क्रियन्ते । क्रियसे क्रियेथे क्रियध्वे । क्रिये क्रियावहे क्रियामहे ॥

गजयूथेन जलान्वेषणम् – (20-22)

The quest of waters by the group of elephants - (20-22)

प्राप्ते प्रचण्ड-किरणे गगनस्य मध्यं
 दुर्वार-ताप-कृत-सख्य-तृषाभिभूतः ।
 ग्रीष्मेऽथ भीष्म-समये करिराट् प्रतस्थे
 यूथेन साकमुदकस्य निषेवणार्थम् ॥२०॥

अन्वयः- भीष्म-समये ग्रीष्मे, प्रचण्ड-किरणे गगनस्य मध्यं प्राप्ते, दुर्वार-ताप-कृत-सख्य-तृषाभिभूतः करिराट् यूथेन साकम् उदकस्य निषेवणार्थं प्रतस्थे ।

ಅರ್ಥ:- ಭಯಂಕರವಾದ ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಆಕಾಶದ ಮಧ್ಯ ಭಾಗವನ್ನು ಬಂದು ಸೇರಿರಲು, ತಡೆಯಲಾರದ ತಾಪ ಹಾಗೂ ಬಾಯಾರಿಕೆಗಳಿಂದ ಬಳಲಿದ ಈ ಗಜೇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಹೊರಟನು.

Meaning - On one of these scorching days of the severe summer, while the Sun attained a subsolar point (Zenith where the sun rays hit the earth exactly perpendicular to its surface), anguished by the scorching Sun and paucity of water to quench the thirst, this Gajendra (king of elephants), with his retinue, set out in search of water.

व्याकरणबिन्दवः- प्रचण्डाः किरणाः यस्य सः, तस्मिन् (ब स); दुर्वारः तापः = दुर्वारतापः (क स), दुर्वारतापेन कृतम् = दुर्वारतापकृतम् (तृ त स), दुर्वारतापकृतं सख्यं = दुर्वारतापकृतसख्यम् (क स), दुर्वारतापकृतसख्यात् तृषा = दुर्वारतापकृतसख्यतृषा (पं त स), दुर्वारतापकृतसख्यतृषया अभिभूतः = दुर्वार- - -भूतः (तृ त स); भीष्मः (भयङ्करः) समयः = भीष्मसमयः तस्मिन् (क स); करः अस्य अस्तीति करी (नकारान्तः) (गजः), करिणां राट् (राजा) = करिराट् (ष त स); उदकस्य = जलस्य; निषेवणाय इदम् = निषेवणार्थम् (च त स)

ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷ:- ಪ್ರತಸ್ಥೇ - ಸಮ್-ಅವ-ಪ್ರ-ವಿ-ಭ್ಯ: ಸ್ಥ: - ಅನೇನ ಸೂತ್ರೇಣ ಸಮ್, ಅವ, ಪ್ರ, ವಿ उपसर्गपूर्वस्य स्था धातो: आत्मनेपदित्वम् ।

ಯುತೇನ ಸಾಕಮ್ - ಸಹ ಯುಕ್ತೇ ಅಪ್ರಧಾನೇ - ಅನೇನ ಸೂತ್ರೇಣ ಸಹ, ಸಾರ್ಥಮ್, ಸಾಕಮ್ ಸಮಮ್ - ಏತೇಷಾಮ್ ಅವ್ಯಯಾನಾಂ ಯೋಗೇ ಅಪ್ರಧಾನಕರ್ಮಣ: ತೃತೀಯಾ ।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಪ್ರತಸ್ಥೇ = ಪ್ರ + ಷ್ಟಾ (ಗತೌ) ಸ್ಥಾ (ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಏ ವ); ಪ್ರತಸ್ಥೇ ಪ್ರತಸ್ಥಾತೇ ಪ್ರತಸ್ಥಿರೇ || ಪ್ರತಸ್ಥಿಷೇ ಪ್ರತಸ್ಥಾಥೇ ಪ್ರತಸ್ಥಿಧ್ವೇ || ಪ್ರತಸ್ಥೇ ಪ್ರತಸ್ಥಿವಹೇ ಪ್ರತಸ್ಥಿಮಹೇ ||

ಕ್ಷೋಣಿಧರಸ್ಯ ಹೃದಯ-ಸ್ಥಲಮಾತ್ಮ-ಪಾದೈ:

ಆಕ್ರಮ್ಯ ಗಚ್ಛತಿ ಗಜೇ ಧರಣಿ ಚಕ್ರಮ್ಪೇ ।

ಅಙ್-ದ್ವಿಪಾ ಅಬಿಭಯು: ಫಣಭङ್ಗ-ಭೀರು:

ಪ್ರಾಯೋಽಹಿರಾಹಿತಧುರಂ ಶಿಥಿಲಿಚಕಾರ ||೨೧||

ಅನ್ವಯ:- ಕ್ಷೋಣಿಧರಸ್ಯ ಹೃದಯ-ಸ್ಥಲಮ್ ಆತ್ಮಪಾದೈ: ಆಕ್ರಮ್ಯ ಗಚ್ಛತಿ ಗಜೇ ಧರಣಿ ಚಕ್ರಮ್ಪೇ; ಅಙ್-ದ್ವಿಪಾ: ಅಬಿಭಯು:; ಪ್ರಾಯ: ಫಣಭङ್ಗ-ಭೀರು: ಅಹಿ: ಆಹಿತಧುರಂ ಶಿಥಿಲಿಚಕಾರ ।

ಅರ್ಥ:- ಆ ಗಜವು ಭೂಮಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನು ತನ್ನ ಪದತಲಗಳಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಿಕೊಂಡು ಮುನ್ನಡೆಯುತ್ತಿರಲು, ಇಡೀ ಭೂಮಿಯೇ ನಡುಗಿದಂತಾಯಿತು. ಭೂಮಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಅಷ್ಟದಿಗ್ಗಜಗಳೂ ಸಹ ಗಾಬರಿಗೊಂಡವು. ಅಲ್ಲದೇ ಪ್ರಾಯಶಃ ಆದಿಶೇಷನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಹೆಡೆಯು ಏನಾಗುವುದೋ, ಎಲ್ಲಿ ಒಡೆದು ಹೋಗುವುದೋ ಎಂಬ ಭೀತಿಯಿಂದ ಭೂಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು ತನ್ನ ಶಿರವನ್ನು ಸಡಿಲಗೊಳಿಸಿದನು.

Meaning - When that elephant started walking over the mountain, it seemed to send a shiver over the Earth and seemed as though the Eight famed elephants holding the Earth were frightened. Probably Adishesha (who bears entire weight of the Earth on his hood) too loosened his hoods out of fear of getting his own hood broken.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಕ್ಷೋಣಿ = ಪೃಥ್ವಿ, ಕ್ಷೋಣಿಂ ಧರತೀತಿ ಕ್ಷೋಣಿಧರಃ, ತಸ್ಯ = ಪರ್ವತಃ (ಉಪಪದಸಮಾಸಃ); ಹೃದಯಸ್ಯ ಸ್ಥಲಮ್ = ಹೃದಯಸ್ಥಲಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಆತ್ಮನಃ ಪಾದಾಃ = ಆತ್ಮಪಾದಾಃ, ತೈಃ (ಷ ತ ಸ); ಆಕ್ರಮ್ಯ = ಆ + ಕ್ರಮ್ + ಲ್ಯಪ್; ಗच्छति = ಗಮ್ + ಶತ್ (ಪು ಸ ವಿ ಉ ವ) ಗच्छति ಗಜೇ (ಸತಿಸಪ್ತಮಿಪ್ರಯೋಗಃ = locative absolute); ಅष्ट ಚ ತೇ ದ್ವಿಪಾಃ = ಅಷ್ಟದ್ವಿಪಾಃ (ಕ ಸ); ಫಣಸ್ಯ/ಫಣಾಯಾಃ ವಾ ಭङ್ಗಃ = ಫಣಭಂಗಃ (ಷ ತ ಸ), ಫಣಭಂಗಾತ್ ಭೀರುಃ (ಫಂ ತ ಸ); ಆಹಿತಾ ಧೂಃ (ಧೂರ್ - ರೇಫಾಂತಃ ಸ್ತ್ರೀಲಿङ್ಗಃ = ಭಾರಃ) ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ = ಆಹಿತಧೂಃ, ತಮ್ (ಬ ಸ)।

ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷ:- ಶಿಥಿಲೀಚಕಾರ - ಅಭೂತತದ್ವಾವೇ ಚ್ವಿಃ - ಅಶಿಥಿಲಾಃ ಶಿಥಿಲಾಃ ಸಂಪದಮಾನಾಃ ಚಕಾರ = ಶಿಥಿಲೀಚಕಾರ

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಚಕ್ರಮ್ಪೇ = ಕಪಿ (ಚಲನೆ) ಕಮ್ಪ್ (ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ); ಚಕ್ರಮ್ಪೇ ಚಕ್ರಮ್ಪಾತೇ ಚಕ್ರಮ್ಪಿಠೇ || ಚಕ್ರಮ್ಪಿಠೇ ಚಕ್ರಮ್ಪಾಠೇ ಚಕ್ರಮ್ಪಿಧ್ವೇ || ಚಕ್ರಮ್ಪೇ ಚಕ್ರಮ್ಪಿವಹೇ ಚಕ್ರಮ್ಪಿಮಹೇ || ಅಬಿಭಯುಃ = ಜಿ ಭಿ (ಭಯೇ) ಭಿ (ಲುಡ್ ಪ್ರ ಪು ಬ ವ); ಅಬಿಭೇತ್ ಅಬಿಭಿತಾಮ್ ಅಬಿಭಯುಃ || ಅಬಿಭಿಃ ಅಬಿಭಿತಮ್ ಅಬಿಭಿತ || ಅಬಿಭಯಮ್ ಅಬಿಭಿವ ಅಬಿಭಿಮ || ಶಿಥಿಲೀಚಕಾರ = ಕ್ (ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ) ಚಕಾರ ಚಕ್ರತುಃ ಚಕ್ರುಃ || ಚಕ್ರಥ್ ಚಕ್ರಥುಃ ಚಕ್ರ || ಚಕಾರ ಚಕ್ವ ಚಕ್ಮ ||

ಯತ್ನೇನ ಮಾರ್ಗಿತಮಪಿ ಪ್ರವರಾಃ ಕರೀಣಾಂ

ಕುತ್ರಾಪ್ಯಲಭ್ಯ ಸಲಿಲಾಶಯಮದ್ರಿ-ದೇಶೇ

ನೃಷಾಶಯಾಶ್ರಮ-ತೃಷಾತಪ-ಬಾಧಿತಾಸ್ತೇ

ಪದ್ಮಸ್ಯ ಗಂಧಮನಿಲೇ ಸಹಸ್ರಾ ಪ್ರಜಘ್ನುಃ ||೨೨||

ಅನ್ವಯಃ- ಯತ್ನೇನ ಮಾರ್ಗಿತಮ್ ಅಪಿ ಸಲಿಲಾಶಯಮ್ ಅದ್ರಿ-ದೇಶೇ ಕುತ್ರಾಪಿ ಅಲಭ್ಯ ನೃಷಾಶಯಾಃ ಶ್ರಮ-ತೃಷಾತಪ-ಬಾಧಿತಾಃ ತೇ ಕರೀಣಾಂ ಪ್ರವರಾಃ ಅನಿಲೇ ಪದ್ಮಸ್ಯ ಗಂಧಂ ಸಹಸ್ರಾ ಪ್ರಜಘ್ನುಃ |

ಅರ್ಥಃ- ಅಲ್ಲಿನ ಮದಗಜಗಳು ಬಹಳ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟು ಅಲೆದಾಡಿದರೂ ಅಲ್ಲಿನ ಪರ್ವತಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನೀರಿನ ಆಸರೆಯನ್ನೇ ಕಾಣದೇ, ತಮಗೂ ಕೂಡ ಬೇರೆ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕಾಣದೇ ತಮ್ಮ ಆಸೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಶ್ರಮ, ಬಾಯಾರಿಕೆ, ಬಿಸಿಲು ಇವುಗಳಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿರಲು, ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ತೇಲಿಬರುವ ಕಮಲದ ಸುವಾಸನೆಯನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸಿದವು.

Meaning - Even after a long search, the group of elephants were disappointed on being unable to find any sign of water anywhere in that mountain. When (the herd were wandering thus) in extreme heat and torment caused by the scorching heat and the unquenched thirst, (and fatigued)- they (the herd) breathed in the redolence of lotus, wafting in the air.

व्याकरणबिन्दवः— सलिलस्य आशयः, तम् = सलिलाशयम् (ष त स); अद्रेः देशः, तस्मिन् (ष त स); नष्टः आशयः येषां ते = नष्टाशयाः (ब स); श्रमश्च तृषा च आतपश्च = श्रमतृषातपाः (द्वन्द्वसमासः) श्रमतृषातपैः बाधिताः (तृ त स); = बाध् + क्त (पु प्र वि ब व); सहसा = शीघ्रम् ।

क्रियापदम्— प्रजघ्नुः - प्र + घ्ना (गन्धोपादाने) (लिट् प्र पु ब व) प्रजघ्नौ प्रजघ्नतुः प्रजघ्नुः ॥ प्रजघ्निथ प्रजघ्नुथुः प्रजघ्न ॥ प्रजघ्न प्रजघ्निव प्रजघ्निम् ॥

सरसः वर्णनम् – (23-28)

The description of the lake (23-28)

गन्धस्य मार्गमनुसृत्य गजाः प्रयान्तः

स्पृष्टा जलार्द्र-शुक-सारस-पक्षवातैः ।

तोयाशयं त्वचिर-लभ्यमवेक्ष्य बुद्ध्या-

ऽपश्यंस्ततोऽनुपदमेव जलं सुदूरे ॥२३॥

अन्वयः— गन्धस्य मार्गम् अनुसृत्य प्रयान्तः गजाः जलार्द्र-शुक-सारस-पक्षवातैः स्पृष्टाः तोयाशयं तु अचिरलभ्यं बुद्ध्या अवेक्ष्य ततः अनुपदम् एव जलं सुदूरे अपश्यन् ।

ಅರ್ಥ— ಅನೆಗಳು ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ತೂರಿಬಂದ ಕಮಲದ ಪರಿಮಳವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ

ಅದೇ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮುನ್ನಡೆಯುತ್ತಾ ನೀರಿನಿಂದ ತೊಯ್ದ ಶುಕ, ಸಾರಸಪಕ್ಷಿಗಳ ರೆಕ್ಕೆಗಳ ನೀರಿನಿಂದ ಸ್ವರ್ಶವನ್ನು ಪಡೆದವುಗಳಾಗಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಸರೋವರ ವಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಿದವು. ಹೀಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಕೂಡಲೇ ಸಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ದೂರದಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ನೋಡಿದವು.

Meaning- The herd of elephants, inferring and following the path indicated by fragrance of the lotuses and being sprinkled by the water- droplets from the drenched wings of water birds, (shuka-parrots, sarasa-cranes-who flew above them), the elephants sensed that there was a water body near by and on traversing a short distance, found one.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಅನುಸ್ಮृतಯ = ಅನು + ಸ್ಮ + ಲ್ಯಪ್; ಪ್ರಯಾನ್ತಃ = ಪ್ರ + ಯಾ + ಶತ್ (ಪು ಪ್ರ ವಿ ಬ ವ); ಸ್ಪೃಷ್ಠಾಃ = ಸ್ಪೃ + ಕ್ಷ; ಜಲೇನ ಆದ್ರ್ವಾಃ = ಜಲಾದ್ರ್ವಾಃ (ತೃ ತ ಸ), ಶುಕಾಶ್ಚ ಸಾರಸಾಶ್ಚ = ಶುಕಸಾರಸಾಃ (ಛಂದಸಮಾಸಃ), ಜಲಾದ್ರ್ವಾಃ ಶುಕಸಾರಸಾಃ = ಜಲಾದ್ರ್ವಶುಕಸಾರಸಾಃ (ಕ ಸ) ಪಕ್ಷಾಣಾಂ ವಾತಾಃ - ಪಕ್ಷವಾತಾಃ (ಷ ತ ಸ), ಜಲಾದ್ರ್ವಶುಕಸಾರಸಾಣಾಂ ಪಕ್ಷವಾತಾಃ = ಜಲಾದ್ರ್ವಶುಕಸಾರಸಪಕ್ಷವಾತಾಃ, ತೈಃ (ಷ ತ ಸ); ತೋಯಸ್ಯ (ಜಲಸ್ಯ) ಆಶಯಃ = ತೋಯಾಶಯಃ (ಷ ತ ಸ); ನ ಚಿರಮ್ = ಅಚಿರಮ್ (ನಜ್ ತತಪುರುಷಮಾಸಃ), ಅಚಿರೇಣ ಲಭ್ಯಮ್ (ತೃ.ತ.ಸ) = ಅಚಿರಲಭ್ಯಮ್ - ಅವೇಕ್ಷಯ = ಅವ + ಇಕ್ಷ + ಲ್ಯಪ್

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಅಪಶ್ಯನ್ = ದೃಶ್ (ಲಙ್ ಪ್ರ ಪು ಬ ವ) | ಅಪಶ್ಯತ್ ಅಪಶ್ಯತಾನ್ ಅಪಶ್ಯನ್ ||
ಅಪಶ್ಯಃ ಅಪಶ್ಯತಮ್ ಅಪಶ್ಯತ || ಅಪಶ್ಯಮ್ ಅಪಶ್ಯಾವ ಅಪಶ್ಯಾಮ ||

ಪ್ರಾಣ-ಪ್ರದಾಮೃತ-ವಿಲೋಕನ-ಮಾತ್ರ-ಲಬ್ಧ-

ಸಂಜೈಸ್ಸಮಂ ಕರಿಭಿರುನ್ನತ-ವೃಕ್ಷ-ದಘ್ನಃ |

ಭೂಯಶ್ಚ ಹರ್ಷ-ಪರಿವರ್ಧಿತ-ದೇಹ-ಯುಕ್ತೋಽ

ಪ್ಯಾಶಾ-ಬಲಾತ್ ಸರಭಸಂ ಸ ಗಜೋ ಜಗಾಮ

||೨೪||

अन्वयः- उन्नत-वृक्ष-दघ्नः सः गजः प्राण-प्रदामृत-विलोकन-मात्र-लब्ध-संज्ञैः करिभिः समं भूयश्च हर्ष-परिवर्धित-देह-युक्तः अपि आशाबलात् सरभसं जगाम ।

ಅರ್ಥ:- ಅತ್ಯುನ್ನತವಾದ ವೃಕ್ಷದಂತಿರುವ ಆ ಗಜವು ಇತರ ಆನೆಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಉಳಿಸಿಕೊಡುವಂತಹ ನೀರಿನ ನೋಟಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಚೇತರಿಸಿ ಕೊಂಡಂತಿರುವ ಇತರ ಆನೆಗಳೊಡಗೂಡಿ, ಉತ್ಸಾಹಗೊಂಡ ದೇಹದಿಂದ ನೀರಿನ ಆಸೆಯಿಂದ ವೇಗವಾಗಿ ಹೊರಟಿತು.

Meaning - Resembling a tall tree, the elephant-king, together with its companions, who seemed to be rejuvenated in mind and body, by the mere sight of the water which would sustain their lives, rushed swiftly towards the waters.

व्याकरणबिन्दवः- प्राणान् प्रददातीति = प्राणप्रदम्, तम् (उपपदसमासः); प्राणप्रदम् अमृतम् = प्राणप्रदामृतम् (क. स) अमृतस्य विलोकनम् = प्रा--- अमृतविलोकनम् (ष त स), प्रा --- अमृतविलोकनस्य मात्रम् (ष त स), प्रा --- अमृतविलोकनमात्रेण लब्धा (तृ त स), प्रा --- अमृत लब्धा संज्ञा यैः ते = प्रा --- अमृत ... संज्ञाः, तैः (ब स); उन्नतः वृक्षः = उन्नतवृक्षः (क स); उन्नतवृक्ष + दघ्नच् (a तद्धितप्रत्यय added to denote 'to the extent of', 'measure of', 'upto' etc. for example जानुदघ्नी - upto the knee, वृक्षदघ्नः as tall as the tree etc.) भूयः = पुनः; हर्षेण परिवर्धितः = हर्षपरिवर्धितः (तृ त स), हर्षपरिवर्धितः देहः (क स), हर्षपरिवर्धितदेहेन युक्तः (तृ त स); आशायाः बलम् = आशाबलम्, तस्मात् (ष त स); रभसेन युगपत् = सरभसम् (अ स) ।

क्रियापदम्- जगाम - गम् (लिट् प्र पु ए व) जगाम जग्मतुः जग्मुः ॥ जगमिथ जग्मथुः जग्म ॥ जगाम जग्मिव जग्मिम ॥

दिक्पालकस्य परितोष-विघात-भीतः

सूर्यो न शोषयति यां यदुपाश्रिताञ्च ।

तां सुस्थलीं मणिमयीं करिणः प्रविश्य

प्रैक्षन्त तत्र विमलैक-विशाल-वापीम् ॥२५॥

अन्वयः- करिणः (तं प्रदेशं) प्रविश्य, तत्र यां (पुष्करिणीं) दिक्पालकस्य परितोष-विघात-भीतः सूर्यो न शोषयति यदुपाश्रिताञ्च (न शोषयति) तां सुस्थलीं मणिमयीं विमलैक-विशाल-वापीं प्रैक्षन्त ।

ಅರ್ಥ:- ಸೂರ್ಯನು ದಿಕ್ಪಾಲಕನಾದ ವರುಣನ ವಿಹಾರಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿ ಅಘಾತ ವಾಗುವುದೋ ಎಂದು ಭಯಗೊಂಡವನಾಗಿ(ಯೋ ಎಂಬಂತೆ) ಸರೋವರವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಆ ಸರೋವರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ (ತರು-ಲತಾ-ಗುಲ್ಮಗಳನ್ನು) ಶೋಷಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಮಣಿಮಯವಾದ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ತಿಳಿನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಿಶಾಲವಾದ ಆ ಸರೋವರವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಗಜಗಳೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ನೋಡಿದವು.

Meaning - (It seemed) The sun, had not (by his rays) dried up the waters of this large lake and also did not dry up the trees, creepers and the bushes which depended on this water source, since he was not inclined to enrage Lord Varuna, by drying up his abode. The elephants saw the large lake with cool and clear waters and entered it.

व्याकरणबिन्दवः- दिशः पालयकः = दिक्पालकः (ष त स); परितोषस्य विघातः (ष त स), परितोषविघातात् भीतः (पं त स); शोषयति = शुष् (लट् प्र पु ए व); प्रविश्य = प्र + विश् + ल्यप्; विमला एका विशाला वापी, ताम् (क स)।

प्रैक्षन्त = प्र + ईक्ष् (आत्मने लङ् प्र पु ब व); प्रैक्षत प्रैक्षेताम् प्रैक्षन्त ॥ प्रैक्षथाः प्रैक्षेथाम् प्रैक्षध्वम् ॥ प्रैक्षे प्रैक्षावहि प्रैक्षामहि ॥

सोपान-पङ्क्ति-रचनां स्फटिकोपलानां
आभिभ्रती च शत-पत्र-सहस्र-मालाम् ।
सा दीर्घिका नयन-नासिकस्य प्रभूत-
मानन्दथुं विदधती नितरां चकाशे ॥२६॥

अन्वयः- स्फटिकोपलानां सोपान-पङ्क्ति-रचनां शत-पत्र-सहस्र-मालां च आभिभ्रती सा दीर्घिका नयन-नासिकस्य प्रभूतम् आनन्दथुं विदधती नितरां चकाशे ।

ಅರ್ಥ:- ಸ್ಫಟಿಕಶಿಲೆಗಳ ಸೋಪಾನಪಂಕ್ತಿಗಳಿಂದಲೂ, ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾದ ಕಮಲಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಆ ಸರೋವರವು ಕಣ್ಣು ಹಾಗೂ ಮೂಗುಗಳಿಗೆ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ ಬಹಳರಮಣೀಯವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

Meaning - With steps carved out of crystalline and transparent (spatika) quartz rock and resplendent with the numerous line of (hundred and thousand petalled) lotuses, the lake shone brilliantly and was a feast to both eyes and nostrils.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಸೋಪಾನಾನಾಂ ಪಡ್ಧಿಕ್ತಃ = ಸೋಪಾನಪಡ್ಧಿಕ್ತಃ (ಷ ತ ಸ); ಸೋಪಾನಪಡ್ಧಿಕ್ತಿನಾಂ ರಚನಾ, ತಾಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಸ್ಫಟಿಕಾನಾಮ್‌ ಉಪಲಾಃ, ತಾಸಾಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಆಬಿಭ್ರತೀ = ಆ + ಭೃ + ಶತೃ + ಡೀಪ್; ಶತಂ ಪತ್ರಾಣಿ ಯಸ್ಯ ತತ್ = ಶತಪತ್ರಮ್ (ಕಮಲಮ್) (ಬ ಸ); ಶತಪತ್ರಾಣಾಂ ಸಹಸ್ರಮ್ = ಶತಪತ್ರಸಹಸ್ರಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಶತಪತ್ರಸಹಸ್ರಸ್ಯ ಮಾಲಾ, ತಾಮ್ (ಷ ತ ಸ); ನಯನೇ ಚ ನಾಸಿಕಾ ಚ, ಏತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ(ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಃ); ಪ್ರಭೂತಮ್ = ಬಹು; ಆನಂದ್ಧುಮ್ = ಆನ್ + ನನ್ದ್ + ಅಥುಚ್; ವಿದಧತೀ = ವಿ + ಧ್ + ಶತೃ + ಡೀಪ್;

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಚಕಾಶೇ = ಕಾಶ್ (ದೀಪ್ತೌ) ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ | ಚಕಾಶೇ ಚಕಾಶಾತೇ ಚಕಾಶಿರೇ || ಚಕಾಶಿಷೇ ಚಕಾಶಾಥೇ ಚಕಾಶಿಥ್ವೇ || ಚಕಾಶೇ ಚಕಾಶಿವಹೇ ಚಕಾಶಿಮಹೇ ||

ಅಡ್ಕೆ ನಿಧಾಯ ನಲಿನೀರುಪಲಾಲಯಂತೀ

ಸ್ವಾಃ ಪುತ್ರೀಕಾಃ ಪ್ರಿಯತಮಾ ಮಧುರಾಙ್ಗಯಥೀಃ |

ಉತ್ಸಙ್ಗ-ಖೇಲನ-ರತಾಖಿಲ-ಮತ್ಸ್ಯ-ಪುತ್ರಾನ್

ಯಾ ಪಾಯಯತ್ಯನಿಶಮಾತ್ಮ-ಪಯೋ ಯಥೇಚ್ಛಮ್ ||೨೭||

ಅನ್ವಯ:- ಯಾ (ಪುಷ್ಕರಿಣಿ) ಸ್ವಾಃ ಪುತ್ರೀಕಾಃ ಪ್ರಿಯತಮಾಃ ಮಧುರಾಙ್ಗಯಥೀಃ ನಲಿನೀಃ ಅಡ್ಕೆ ನಿಧಾಯ ಉಪಲಾಲಯಂತೀ, ಉತ್ಸಙ್ಗ-ಖೇಲನ-ರತಾಖಿಲ-ಮತ್ಸ್ಯ-ಪುತ್ರಾನ್ ಅನಿಶಮ್ ಆತ್ಮ-ಪಯಃ ಯಥೇಚ್ಛಮ್ ಪಾಯಯತಿ ಚ |

ಅರ್ಥ:- ಯಾವ ಸರೋವರವು ಮೃದುವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳ, ತನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಪುತ್ರಿಯರಾದ ಕಮಲಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಲಾಲಿಸುತ್ತಾ, ಮಡಿಲಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಲ್ಲ ಮತ್ಸ್ಯ ಪುತ್ರರನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿನ ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಸರ್ವದಾ ಬೆಳೆಸುತ್ತಿದ್ದಿತು.

Meaning - That lake nurtured the soft-bodied lotuses like its offsprings and seemed to hold the young ones of the fish in itself (lit. akin to the mother holding the young one in her lap) by its pure and ever-present waters.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ನಿಧಾಯ = ನಿ + ಧಾ + ಲ್ಯಪ್; ಉಪಲಾಲಯಂತಿಮ್ = ಉಪ + ಲಲ್ + ಣಿಚ್ + ಶತ್ + ಡಿಪ್; ಅಙ್ಗಸ್ಯ ಯಙ್ಠಿ: = ಅಙ್ಗಯಙ್ಠಿ: (ಷ ತ ಸ), ಮಧುಗ: ಅಙ್ಗಯಙ್ಠಿ: ಯಾಸಾಂ ತಾ:, ತಾ: (ಬ ಸ); ಉತ್ಸಙ್ಗೇ ಖಲನಮ್ = ಉತ್ಸಙ್ಗೇ ಖಲನಮ್ (ಸ ತ ಸ), ಉತ್ಸಙ್ಗೇ ಖಲನೇ ರತಾ: (ಸ ತ ಸ), ಅಖಿಲಾ: ಮತ್ಸ್ಯಾ: (ಕ ಸ), ಅಖಿಲಮತ್ಸ್ಯಾನಾಂ ಪುತ್ರಾ: (ಷ ತ ಸ), ಉತ್ಸಙ್ಗೇ ಖಲನರತಾ: ಅಖಿಲಮತ್ಸ್ಯಪುತ್ರಾ:, ತಾನ್ (ಕ ಸ); ಪಾಯಯತಿ = ಪಾ + ಣಿಚ್ (ಲ್ ಟ್ ಪ್ರ ಪು ಁ ವ); ಅನಿಶಮ್ = ಸರ್ವದಾ; ಆತ್ಮನ: ಪಯ: ಆತ್ಮಪಯ:, ತತ್ (ಷ ತ ಸ); ಇಚ್ಛಾಮ್ ಅನತಿಕ್ರಮ್ಯ = ಯಥೇಚ್ಛಮ್ (ಅ ಸ)।

ಗಾಂಭೀರ್ಯ-ಸದ್ಗುಣವತೀ ಪರಮ-ಪ್ರಶಾಂತಾ
ಕಾಠಿನ್ಯ-ದೋಷ-ರಹಿತಾ ಸರಸ-ಸ್ವಭಾವಾ |
ಬಹ್ವಾಶ್ರಿತಾ ಸಕಲ-ತಾಪಹರೀ ಮನೋಜ್ಞಾ
ವಾಪೀ ಪವಿತ್ರ-ಜನನೀ ಸುತರಾಂ ಬಭಾಸೇ ||೨೮||

ಅನ್ವಯ:- ಗಾಂಭೀರ್ಯ-ಸದ್ಗುಣವತೀ ಪರಮ-ಪ್ರಶಾಂತಾ ಕಾಠಿನ್ಯ-ದೋಷ-ರಹಿತಾ ಸರಸ-ಸ್ವಭಾವಾ ಬಹ್ವಾಶ್ರಿತಾ ಸಕಲ-ತಾಪಹರೀ ಮನೋಜ್ಞಾ ಪವಿತ್ರ-ಜನನೀ ವಾಪೀ ಸುತರಾಂ ಬಭಾಸೇ |

ಅರ್ಥ:- ಆ ಸರೋವರವು ಬಹುಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ, ಪರಿಶುದ್ಧವಾಗಿಯೂ, ಪರಮಪ್ರಶಾಂತವಾಗಿಯೂ, ಕಠಿನತೆಯಿಲ್ಲದುದೂ, ಮಧುರಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ, ಅನೇಕರಿಗೆ ಆಶ್ರಯದ ನೆಲೆಯಾಗಿಯೂ, ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ತಾಪಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮನೋಹರವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದು, ಪವಿತ್ರಸ್ವಭಾವದ ಪಾವಿತ್ರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಾತೆಯಂತೆ ತುಂಬ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದಿತು.

Meaning - That vast waterbody resplendent with its pure and peaceful waters which ran deep, and beautiful to gaze was filled with life-giving water aplenty, sustaining all

forms of life. The lake seemed to be like a Mother (in providing shelter and comfort to all the youngones) and could provide solace from the scorching heat of the sun.

व्याकरणबिन्दवः- गम्भीरस्य भावः गाम्भीर्यम्, सन्तः गुणाः = सद्गुणाः (क स), गाम्भीर्यं च सद्गुणाश्च = गाम्भीर्यसद्गुणाः (द्वन्द्वसमासः), गाम्भीर्यसद्गुणाः अस्यां सन्तीति = गाम्भीर्यसद्गुणवती; परमा चासौ प्रशान्ता च (क स); कठिनस्य भावः काठिन्यम्, काठिन्यम् एव दोषः = काठिन्यदोषः (क स), काठिन्यदोषेण रहिता (तृ त स); सरसः स्वभावः यस्याः सा (ब स); बहुभिः आश्रिता = बह्वाश्रिता (तृ त स); सकलाः तापाः = सकलतापाः (क स), सकलतापानां हारी (ष त स); मनसा जानातीति मनोज्ञा (उपपदसमासः); पवित्रा जननी (क स)।

क्रियापदम् – बभासे = भासृ (दीप्तौ) (आत्मने लिट् प्र पु ए व) बभासे बभासाते बभासिरे ॥ बाभासिषे बभासाथे बभासिध्वे ॥ बभासे बभासिवहे बभासिमहे ॥

नक्रवर्णनम् (29-30)

The description of the crocodile (29-30)

वापीमिमां बहुविधैर्गणनामतीतैः

यादोभिरध्युषित-भूरि-जलामगाधाम् ।

आश्रित्य भीम-तनुरद्भुत-सत्त्व एकः

नक्र-प्रभुस्तट-शिला-तलमध्युवास ॥२९॥

अन्वयः- बहुविधैः गणनाम् अतीतैः यादोभिः अध्युषित-भूरि-जलाम् अगाधाम् इमां वापीम् आश्रित्य भीम-तनुः अद्भुत-सत्त्वः एकः नक्रप्रभुः तट-शिला-तलम् अध्युवास ।

ಅರ್ಥ:- ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಜಲಚರಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೆಲೆಯಾಗಿರುವ ಅಗಾಧವಾದ ಈ ಸರೋವರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಹಾಭೀಮಕಾಯನೂ ಬಲಿಷ್ಠನೂ

ಆದ ಮೊಸಳೆಗಳ ರಾಜನೊಬ್ಬ ಆ ಸರೋವರದ ದಡದಲ್ಲಿನ ಶಿಲೆಯ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದನು.

Meaning - The rocky banks of that large expanse of water, which was a refuge to multitudinous aquatic life, was also the habitat of a ferocious and strong crocodile.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಭೂರ ಜಲಂ = ಭೂರಜಲಮ್ (ಕ ಸ), ಅಧ್ಯುಷಿತಂ ಭೂರಜಲಂ ಯಸ್ಯಾಂ ಸಾ = ಅಧ್ಯುಷಿತಭೂರಜಲಾ (ಬ ಸ); ಆಶ್ರಿತ್ಯ = ಆಡ್ + ಶ್ರಿ + ಲ್ಯಪ್; ಭೀಮಾ ತನು: ಯಸ್ಯ ಸ: = ಭೀಮತನು: (ಬ ಸ); ಅದ್ಭುತಂ ಸತ್ವಮ್ ಯಸ್ಯ ಸ: = ಅದ್ಭುತಸತ್ವ: (ಬ ಸ); ನಕ್ರಾಣಾಂ ಪ್ರಭು: = ನಕ್ರಪ್ರಭು: (ಷ ತ ಸ); ತಟಸ್ಯ ಶಿಲಾ = ತಟಶಿಲಾ (ಷ ತ ಸ); ತಟಶಿಲಾಯಾ: ತಲಮ್ = ತಟಶಿಲಾತಲಮ್ (ಷ ತ ಸ) ।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಅಧ್ಯುವಾಸ = ಅಧಿ + ವಸ (ನಿವಾಸೇ) (ಲಿಟ್ ಪ್ರಪು ಂ ವ) ಉವಾಸ ಋಷತು: ಋಷು: || ಉವಸಿಥ | ಉವಸ್ಥ ಋಷತು: ಋಷ || ಉವಾಸ | ಉವಸ ಋಷಿವ ಋಷಿಮ ||

ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷ:- ಉಪ - ಅನು - ಅಧಿ - ಆಡ್ - ವಸ: - ಅನೇನ ಸೂತ್ರೇಣ ಉಪ, ಅನು, ಅಧಿ, ಆ ಚ ಉಪಸರ್ಗೈ: ಯುಕ್ತಸ್ಯ ವಸ್ ಧಾತೋ: ಅಧಿಕರಣವಾಚಕಸ್ಥಾನೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ಭವತಿ ।

ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನ-ಜಠರಾನಲ-ಶಾಮಕಂ ಸ:

ಕುತ್ರಾಪ್ಯಲಬ್ಧಿನಿಜ-ಕಾಕ್ಷಿತ-ವಸ್ತು ರುಃ ।

ಧೀಮಾಂಸ್ತದಾ ಬಹುಲ-ಸತ್ವ-ಸಮೇತ-ವಾಪ್ಯಾಮ್

ಆಹಾರ-ಲಾಭಮವಧಾರ್ಯ ಜಲಂ ವಿವೇಶ ||೩೦||

ಅನ್ವಯ:- ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನ-ಜಠರಾನಲ-ಶಾಮಕಂ ಕುತ್ರಾಪಿ ಅಲಬ್ಧಿನಿಜ-ಕಾಕ್ಷಿತ-ವಸ್ತುರುಃ: ಧೀಮಾನ್ ಸ: (ನಕ್ರ:) ತದಾ ಬಹುಲ-ಸತ್ವ-ಸಮೇತ-ವಾಪ್ಯಾಮ್ ಆಹಾರ-ಲಾಭಮ್ ಅವಧಾರ್ಯ ಜಲಂ ವಿವೇಶ ।

ಅರ್ಥ:- ಆಹಾರದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ತನ್ನ ಜಠರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಪಶಮನಮಾಡುವ, ತಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಆಹಾರವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಲಭಿಸದಿರಲು, ಕೋಪಗೊಂಡ ಆ ಬುದ್ಧಿವಂತ ಮೊಸಳೆಯು ಆಗ ಅನೇಕ ಜಲಚರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ಲಭಿಸಬಹುದೆಂಬ ನಿಶ್ಚಯದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿತು.

Meaning - That clever crocodile, was infuriated on being unable to find food of its choice to pacify its insatiate hunger (lit.burning stomach), it entered the waterbody with an intention to hunt for the food, it desired.

व्याकरणबिन्दवः- जठरस्य अनलः = जठरानलः (ष त स), जाज्वल्यमानः जठरानलः = जा---नलः (क स), जाज्वल्यमानानलस्य शामकः, तम् (ष त स); न लभ्यम् = अलभ्यम्, निजेन काङ्क्षितम् = निजकाङ्क्षितम् (तृ त स), निज--- तं वस्तु = निज---वस्तु (क स), अलब्धं निजकाङ्क्षितवस्तु = अलब्धनिजकाङ्क्षितवस्तु, (क स) तेन, निज---वस्तुना रुष्टः = निज---रुष्टः (तृ त स); बहुलानि सत्त्वानि = बहुलसत्त्वानि (क स), बहुलसत्त्वैः समेता = बहुलसत्त्वसमेता (तृ त स), बहु---मेता वापी, तस्याम् (क स); आहरस्य लाभः, तम् (ष त स); अवधार्य = अव + धृ + णिच् + ल्यप्;

क्रियापदम्- विवेश = विश (प्रवेशने) (लिट् प्र पु ए व) विवेश विविशतुः विविशुः ॥ विवेशिथ विविशथुः विविश ॥ विवेश विविशिव विविशिम ॥

सरोगतस्य गजयूथस्य वर्णनम् – (31-32)

The description of the elephant together with its companion
in lake (38 -39)

तत्राऽवतीर्य करिराट् तृषयाऽभिभूतः
सार्धं स्वबन्धुभिरति-त्वरया प्रकामम् ।
स्वाद्यं पपावमृतकल्प-जलं तदीयं
यूथेन साकमथ रन्तुमना बभूव ॥३१॥

अन्वयः- तृषयाऽभिभूतः करिराट् स्वबन्धुभिः सार्धं तत्र अवतीर्य स्वाद्यं तदीयम् अमृतकल्प-जलं प्रकामं पपौ । अथ यूथेन साकं रन्तुमनाः बभूव ।

ಅರ್ಥ:- ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ ಬಳಲಿದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನು ಆ ಸರೋವರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬಂಧುಗಳೊಡನೆ ಇಳಿದು, ಬಹಳ ಬೇಗ ಅಲ್ಲಿನ ಆಸ್ವಾದನೀಯವಾದ ಅಮೃತ ಸಮಾನವಾದ ಜಲವನ್ನು ಬೇಕೆನಿಸಿದಷ್ಟು ಕುಡಿದನು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೇ ತನ್ನ ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಅಲ್ಲಿ ವಿನೋದವಾಗಿ ಜಲಕ್ರೀಡೆಯಾಡಲೂ ಇಚ್ಛಿಸಿದನು.

Meaning - To quench the severe thirst, the elephant rushed into the waters with his retinue quickly and they drunk the elixir-like water, to their heart content. The elephant-king also desired to gambole in the waters.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಅವತೀರ್ಯ = ಅವ + ತ್ + ಲ್ಯಪ್; ಅಭಿಭೂತಃ = ಅಭಿ + ಭೂ + ಕ್ತಃ; ಸ್ವಸ್ಯ ಬನ್ಧುಃ = ಸ್ವಬನ್ಧುಃ; ತೈಃ (ಷ ತ ಸಾ); ಅಮೃತಸ್ಯ ಕಲ್ಪಮ್ = ಅಮೃತಕಲ್ಪಮ್ (ಷ ತ ಸ), ಅಮೃತಕಲ್ಪಂ ಜಲಮ್ (ಷ ತ ಸ); ತದೀಯಮ್ = ತಸ್ಯ ಇದಮ್ (ತದ್ವಿತ್ತಃ); ರಂತುಮನಾಃ = ರಂತುಂ ಮನಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ (ಬ ಸ) |

ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷ:- ರಂತುಮನಾಃ - 'ತುಂ ಕಾಮಮನಸೋರಪಿ' - ಕಾಮ-ಮನಸ್-ಶಬ್ದಯೋಃ ಯೋಗೋ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಪದಸ್ಯ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಸಮಾಸಾಂತೋ ಲೋಪಃ ಭವತಿ |

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಪಪೌ = ಪಾ (ಪಾನೇ) (ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ); ಪಪೌ ಪಪತುಃ ಪಪುಃ || ಪಪಿಥ - ಪಪಾಥ ಪಪಥುಃ ಪಪ || ಪಪೌ ಪಪಿವ ಪಪಿಮ ||

ನಿಜ-ಶುಣ್ಡಾಹತ-ವಾರಿ ಯಚ್ಛತಿ ಪರೇಭ್ಯೋಽನ್ಯಾಹತಂ ಸ್ವೀಕರೋ-

ತ್ಯತಿಕಾಮಿ ಕರಿಸಾತ್ ಪುನಃಪುನರಪಿ ಪ್ರೇಮ್ಣಾ ಪಯಃ ಪಾಯಯನ್ |

ಅಭಿಷಿಜ್ವನ್ನಪಿ ಬನ್ಧು-ವರ್ಗಮಖಿಲಂ ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುರೂಪಂ ಜಲೇ

ವಿಹರನ್ ವರ್ಣನ-ದೂರ-ಮೋದ-ಪದವೀ ಲೇಭೇ ಸಮಂ ಬನ್ಧುಭಿಃ || ೩೨ ||

ಅನ್ವಯ:- ಅತಿಕಾಮಿ ಕರಿಸಾತ್ ಪರೇಭ್ಯಃ ನಿಜ-ಶುಣ್ಡಾಹತ-ವಾರಿ ಯಚ್ಛತಿ, ಅನ್ಯಾಹತಂ ಸ್ವೀಕರೋತಿ, ಪುನಃಪುನರಪಿ ಪ್ರೇಮ್ಣಾ ಪಯಃ ಪಾಯಯನ್, ಅಖಿಲಮ್ ಅಪಿ ಬನ್ಧುವರ್ಗಂ ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುರೂಪಮ್ ಜಲೇ ಅಭಿಷಿಜ್ವನ್, ಬನ್ಧುಭಿಃ ಸಮಂ ವಿಹರನ್ ವರ್ಣನ-ದೂರ-ಮೋದ-ಪದವೀ ಲೇಭೇ |

ಅರ್ಥ:- ಅತಿಕಾಮಿಯಾದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸೊಂಡಲಿನಿಂದ ನೀರನ್ನು ಇತರ ಆನೆಗಳಿಗೆ ಹಾಕುತ್ತಲೂ, ಇತರ ಆನೆಗಳಿಂದ ತಾನು ನೀರನ್ನು ಹಾಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಲೂ

ಇದ್ದನು. ಅಲ್ಲದೇ, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ಸಮಸ್ತ ಬಂಧುವರ್ಗವನ್ನೂ ಅಭಿಷೇಚನ ಮಾಡುತ್ತಾ ತನ್ನ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಜಲದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಾ ಬಂಧುವರ್ಗದೊಡನೆ ವರ್ಣಿಸಲು ಅಸದಕವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆನಂದವನ್ನನುಭವಿಸಿದನು.

Meaning - That king of elephants, smitten with love, sprayed water on others with his trunk and at times was at receiving end too from other elephants. Also, making other elephants, partake of the water and bathing his entire relatives, indulged in gamboling in the waters, with careless abandon. The sheer enjoyment in his perfervid sports was indescribable.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ನಿಜಸ್ಯ ಶುಣ್ಡಾ = ನಿಜಶುಣ್ಡಾ (ಷ ತ ಸ), ನಿಜಶುಣ್ಡಯಾ ಆಹೃತಮ್ = ನಿಜಶುಣ್ಡಾಹೃತಮ್ (ತೃ ತ ಸ), ನಿಜಶುಣ್ಡಾಹೃತಂ ವಾರಿ = ನಿಜ---ವಾರಿ (ಕ ಸ); ಅನ್ಯೈಃ ಆಹೃತಮ್ = ಅನ್ಯಾಹೃತಮ್ (ತೃ ತ ಸ); ಪಾಯಯನ್ = ಪಾ + ಣಿಚ್ + ಶತೃ; ಅಭಿಷಿञ್ಚನ್ = ಅಭಿ + ಸಿಚ + ಶತೃ; ಬಂಧುನಾಂ ವರ್ಗಃ = ಬಂಧುವರ್ಗಃ ತಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಸ್ವಸ್ಯ ಇಚ್ಛಾ = ಸ್ವೇಚ್ಛಾ (ಷ ತ ಸ), ರೂಪಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯಮ್ = ಅನುರೂಪಮ್ (ಅ ಸ), ಸ್ವೇಚ್ಛಾಯಾಃ ಅನುರೂಪಮ್ = (ಷ ತ ಸ); ; ವರ್ಣನಾತ್ ದೂರಾ = ವರ್ಣನದೂರಾ (ಪಂ ತ ಸ), ಮೋದಸ್ಯ ಪದವೀ = ಮೋದಪದವೀ; ವರ್ಣನದೂರಾ ಮೋದಪದವೀ = ವರ್ಣ---ವೀ, ತಾಮ್ (ಕ ಸ) ।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್ - ಲೇಭೇ = ಡು ಲಭಷ್ (ಪ್ರಾಪ್ತೌ) (ಆತ್ಮನೇ ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ಎ ವ) ಲೇಭೇ ಲೇಭಾತೇ ಲೇಭಿರೇ || ಲೇಭಿಷೇ ಲೇಭಾಥೇ ಲೇಭಿಧ್ವೇ || ಲೇಭೇ ಲೇಭಿವಹೇ ಲೇಭಿಮಹೇ ||

अथ गजेन्द्रस्य दुःस्थितिर्नाम तृतीयः सर्गः

Canto 3 - The pitiable position of the elephant

नक्रगजेन्द्रयुद्धम् - (33-44)

Fight between the elephant and the crocodile - (33 - 44)

क्रीडारतं हस्तिपतिं मदान्धं

जलाधिवासी विपुल-प्रभावः ।

जग्राह तं स्थूलपदं बृहन्तं

नक्राधिपः कोप-परीत-चेताः ॥३३॥

अन्वयः- जलाधिवासी विपुल-प्रभावः कोप-परीत-चेताः नक्राधिपः क्रीडारतं मदान्धं स्थूलपदं बृहन्तं तं हस्तिपतिं जग्राह ।

अर्थः- ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದ ಬಲಿಷ್ಠವೂ ಕುಪಿತವೂ ಆಗಿದ್ದ ಮೊಸಳೆಯು, ವಿನೋದವಾಗಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಮದಾಂಧನಾದ ಸ್ಥೂಲಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿತು.

Meaning - The brawny and irritated crocodile (which lived in the waters of the lake) caught hold of the (fat) legs of that giant elephant, which was engaged in enjoying its gamble in the lake.

व्याकरणबिन्दवः- क्रीडायां रतः, तम् (स त स); हस्तिनां पतिः, तम् (ष त स); मदेन अन्धः (तृ त स); जलम् अधिवसतीति = जलाधिवासी (उपपदसमासः); विपुलः प्रभावः यस्य सः (ब स); स्थूलाः पादाः यस्य सः, तम् = स्थूलपदम् (ब स); नक्राणाम् अधिपः = (ष त स); कोपेन परीतं कोपपरीतम् (तृ त स) कोपपरीतं चेतः यस्य सः = कोपपरीतचेताः (ब स) ।

क्रियापदम्:— जग्राह = ग्रह (उपादाने) – लिट् प्र पु ए व; जग्राह जगृहतुः
जगृहः ॥ जग्रहित्थ जग्रहथुः जगृह ॥ जग्राह – जग्रह जगृहिव जगृहिम ॥

स शीघ्रमेव प्रतिबुद्ध्य हस्ती
संगृह्य सर्वं स्वबलं महात्मा ।
आत्मानमुन्मोचयितुं प्रयेते
तरस्विनो ग्राहपतेर्ग्रहाद्वै ॥३४॥

अन्वयः— सः महात्मा हस्ती शीघ्रमेव प्रतिबुद्ध्य, सर्वं स्वबलं संगृह्य,
तरस्विनः ग्राहपतेः ग्रहात् आत्मानम् उन्मोचयितुं प्रयेते वै ।

ಅರ್ಥ:— ಆ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಜವು ಕೂಡಲೇ ಜಾಗೃತನಾಗಿ ತನ್ನ
ಬಲವನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಆ ಬಲಿಷ್ಠವಾದ ಮೊಸಳೆಯ ಹಿಡಿತದಿಂದ ತನ್ನನ್ನು
ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿತು.

Meaning - When the elephant found its drag suddenly,
he tried to disengage itself from the hold of the crocodile, by
trying with all his might.

व्याकरणबिन्दवः— प्रतिबुद्ध्य = प्रति + बुद् + ल्यप्; संगृह्य = सं + गृह् +
ल्यप्; स्वस्य बलम् = स्वबलम् (ष त स); महान् आत्मा यस्य सः महात्मा (ब स);
उन्मोचयितुम् = उत् + मुच् + णिच् + तुमुन्; ग्राहाणां पतिः = ग्राहपतिः, तस्मात्
(ष त स) ।

क्रियापदम् – प्रयेते = प्र + यती (प्रयत्ने) यत् (आत्मने लिट् प्र पु ए व); प्रयेते
प्रयेताते प्रयेतिरे ॥ प्रयेतिषे प्रयेताथे प्रयेतिध्वे ॥ प्रयेते प्रयेतिवहे प्रयेतिमहे ॥

कराल-दंष्ट्र-द्वय-मध्य एन-
मासञ्जयित्वा करिराज-पादम् ।
पुच्छेन कामं कर-पत्र-तीक्ष्णो-
नेभं स नक्रो बहुधा जघान ॥३५॥

अन्वयः- सः नक्रः कराल-दंष्ट्र-द्वय-मध्ये एनं करिराज-पादम्
आसञ्जयित्वा कर-पत्र-तीक्ष्णो न पुच्छेन इभं कामं बहुधा जघान ।

ಅರ್ಥ:- ಆ ಮೊಸಳೆಯಾದರೂ ಈ ಗಜದ ಪಾದವನ್ನು ತನ್ನ ಎರಡು
ಕೊರೆಹಲ್ಲುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಗರಗಸದಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಲದಿಂದ ಆ
ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಹೊಡೆಯಿತು.

Meaning - That crocodile was pulling the foot of the
elephant, with all its might by gripping the elephant's legs
between its strong teeth and all the while delivering strong
blows by its saw-like tail, simulteneously.

व्याकरणबिन्दवः- करालदंष्ट्रद्वयमध्ये = दंष्ट्रयोः द्वयं = दंष्ट्रद्वयम् (ष त स),
करालं दंष्ट्रद्वयम् = करालदंष्ट्रद्वयम् (क स); करा---द्वयस्य मध्ये (ष त स);
आसञ्जयित्वा = आङ् + चि + णिच् + क्त्वा; करिणां राजा = करिराजः (ष त स),
करिराजस्य पादम् = करिराजपदम् (ष त स); करपत्रमिव तीक्ष्णम् =
करपत्रतीक्ष्णम्, तेन (क स) ।

क्रियापदम्- जघान = हन (हिसागत्योः) लिट् प्र पु ए व जघान जघ्नतुः जघ्नुः ॥
जघनिथ - जघन्थ जघ्नथुः जघ्न ॥ जघान - जघन जघ्निव जघ्निम ॥

स्वकीयपादं मकरस्य वक्त्रा-
दुद्धृत्य तूर्णं बल-दृप्त-दन्ती ।
करेण वैवस्वत-पाश-तुल्ये-
नात्मीय-शत्रुं प्रतिहन्तुकामः ॥३६॥

स्थलं समाकृष्य रिपुं बलाढ्यं
यावत् करी ताडयितुं तमैच्छत् ।
तावत् स नक्रः प्रतिकृष्य चैनं
पुनर्जलं प्राविशदात्म-देशम् ॥३७॥

अन्वयः- बल-दृप्त-दन्ती मकरस्य वक्त्रात् स्वकीयपादं तूर्णम् उद्धृत्य वैवस्वत-पाश-तुल्येन करेण आत्मीय-शत्रुं प्रतिहन्तुकामः करी बलाढ्यं रिपुं स्थलं समाकृष्य यावत् तं ताडयितुम् ऐच्छत् तावत् सः नक्रः एनं प्रतिकृष्य पुनः आत्मदेशं जलं प्राविशत् ।

ಅರ್ಥ:- ಬಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆನೆಯು ತನ್ನ ಕಾಲನ್ನು ಆ ಮೊಸಳೆಯ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬೇಗನೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು, ಯಮನ ಪಾಶದಂತಿರುವ ತನ್ನ ಸೊಂಡಲಿನಿಂದ ಶತ್ರುವಾದ ಆ ಮೊಸಳೆಯನ್ನು ಹೊಡೆಯಲು ಯಾವಾಗ ಮೇಲಿನ ಭೂಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಸೆಳೆಯಲಾರಂಭಿಸಿತೋ ಆಗ ಮೊಸಳೆಯು ಆನೆಯನ್ನು ಸೆಳೆದು ಮತ್ತೆ ತನ್ನ ನೆಲೆಯಾದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿತು.

Meaning - The elephant tried to release its leg with all its strength. With the intention to kill the crocodile, it tried to deliver hard blows to the enemy-crocodile by its trunk, which resembled the noose of Lord Yama and draw the enemy to the banks (away from water). But the crocodile, ducked the attack (acting nimbly) dragged the elephant back to the waters and entered the deep waters (which was its source of strength).

व्याकरणबिन्दवः- समाकृष्य = सम् + आ + कृष् + ल्यप्; बलेन आढ्यः = बलाढ्यः; तम् (तृ त स); ताडयितुम् = ताड् + तुमुन्; प्रतिकृष्य = प्रति + कर्ष् + ल्यप्; आत्मनः देशः, तम् (ष त स).

क्रियापदम्- ऐच्छत् = इषु (इच्छायाम्) लङ् प्रपु ए व; ऐच्छत् ऐच्छताम् ऐच्छन् ॥ ऐच्छः ऐच्छतम् ऐच्छत ॥ ऐच्छम् ऐच्छाव ऐच्छाम ॥ प्राविशत् = प्र + विश (प्रवेशने) (लङ् प्र पु ए व); प्राविशत् प्राविशताम् प्राविशन् । प्राविशः प्राविशतम् प्राविशत । प्राविशम् प्राविशाव प्राविशाम ॥ प्रकटीबभूव = (लिट् प्र पु ए व)।

परस्पराकर्षण-तत्पराभ्यां

स्थले जले चैव बलं क्रमेण ।

आदर्शयद्भ्यां करि-नक्रपाभ्यां

तदा कृतं युद्धमति-प्रचण्डम् ॥३८॥

ಅನ್ವಯ:- ಪರಸ್ಪರಾಕರ್ಷಣ-ತತ್ಪರಾಭ್ಯಾಂ ಕ್ರಮೇಣ ಸ್ಥಲೇ ಜಲೇ ಚೈವ ಬಲಮ್
ಆದರ್ಶಯದ್ಭ್ಯಾಂ ಕರಿ-ನಕ್ರಪಾಭ್ಯಾಂ ತದಾ ಅತಿ-ಪ್ರಚಣ್ಡಂ ಯುಕ್ತಂ ಕೃತಮ್।

ಅರ್ಥ:- ಒಂದನ್ನೊಂದು ಸೆಳೆಯುವುದರಲ್ಲೇ ತತ್ಪರರಾದ, ಭೂಮಿ ಹಾಗೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಲಪ್ರದರ್ಶನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ, ಈ ನಕ್ರ ಮತ್ತು ಆನೆಗಳ (ಅತಿಘೋರವಾದ ಮತ್ತು) ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಯುದ್ಧವು ನಡೆಯಿತು.

Meaning - Deploying all their strength, the elephant and the crocodile, fought each other ferociously. Each one was bent upon pulling the other (the elephant trying to pull the crocodile to the land and vice-versa) towards the land and the water.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಪರಸ್ಪರಾಕರ್ಷಣೋ ತತ್ಪರೌ = ಪರಸ್ಪರಾಕರ್ಷಣತತ್ಪರೌ, ತಾಭ್ಯಾಮ್ (ಸ ತ ಸ); ನಕ್ರಾನ್ ಪಾತಿತಿ = ನಕ್ರಪ: (उपपदसमास:) करी च नक्रप: च करिनक्रपौ, ತಾಭ್ಯಾಮ್ (द्वन्द्वसमास:); ಕೃತಮ್ = ಕೃ + ತ ।

ರೋಷಣ ಪರ್ಯಾಕುಲ-ಚಿತ್ತ-ವೃತ್ತೌ
ಮುಹುರ್ಮುಹುರ್ಗಜತಿ ವಾರಣೋಂದ್ರೆ ।
ತಮಾಶ್ರಿತಾ ಯುಥ-ಗಜಾಸ್ತಥೋಚೈ-
ರಾಪೂರಯನ್ ಸರ್ವ-ದಿಶಸ್ವನಾದೈ: ||೩೯||

ಅನ್ವಯ:- ಪರ್ಯಾಕುಲ-ಚಿತ್ತ-ವೃತ್ತೌ ವಾರಣೋಂದ್ರೆ ರೋಷಣ ಮುಹುರ್ಮುಹು: ಗಜತಿ (ಸತಿ) ತಮ್
ಆಶ್ರಿತಾ: ಯುಥಗಜಾ: ತಥಾ ಉಚೈ: ಸರ್ವದಿಶ: ಸ್ವನಾದೈ: ಆಪೂರಯನ್ ।

ಅರ್ಥ:- ವ್ಯಾಕುಲಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆ ಗಜರಾಜನು ರೋಷದಿಂದಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಗರ್ಜನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರಲು, ಅವನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಬೇರೆ ಗಜಗಳೂ ಸಹ ಅಂತೆಯೇ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಗರ್ಜಿಸಿ ತಮ್ಮ ಧ್ವನಿಯು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲೂ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು.

Meaning - Agitated and filled with rage, the elephant began trumpeting again and again and other elephants too

followed suit. The entire region reverberated with the trumpets of the herd.

व्याकरणबिन्दवः— चित्तस्य वृत्तिः = चित्तवृत्तिः (ष त स), पर्याकुला चित्तवृत्तिः यस्य सः, तस्मिन् = पर्याकुलचित्तवृत्तौ (ब स); गर्जति = गर्ज् + शतृ, (स. ए) वारणानाम् इन्द्रः = वारणेन्द्रः (ष त स), गर्जति वारणेन्द्रे (सतिसप्तमीप्रयोगः); यूथस्य गजाः = यूथगजाः (ष त स); सर्वाः दिशः = सर्वदिशः (क स); स्वेषां नादः, तैः = स्वनादैः (ष त स)।

क्रियापदम् – आपूरयन् = आङ् + पूरी (आप्यायने) पू (लङ् प्र पु ब व) – आपूरयत् आपूरयताम् आपूरयन् । आपूरयः आपूरयतम् आपूरयत । आपूरयम् आपूरयाव आपूरयाम ॥

आप्लावयन् नूनमयं शशाङ्कः

सुधामयैः श्रान्तिहरैर्मयूखैः ।

सौम्य-प्रकाशं वितरंश्च तत्र

प्रोत्साहयामास तयोस्समीकम् ॥४०॥

अन्वयः— अयं शशाङ्कः तत्र सुधामयैः श्रान्तिहरैः मयूखैः आप्लावयन् सौम्य-प्रकाशं वितरन् च नूनं तयोः समीकं प्रोत्साहयामास ।

ಅರ್ಥ:- ಆಗ ಉದಯಿಸಿದ ಚಂದ್ರನು ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಮೃತಮಯವಾದ ಶ್ರಮನಿವಾರಕವಾದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಆಪ್ಯಾಯನಗೊಳಿಸುತ್ತಲೂ ಮತ್ತು ಸೌಮ್ಯವಾದ ಬೆಳಕನ್ನು ಪಸರಿಸುತ್ತಾ ಆ ಗಜ ಹಾಗೂ ಮೊಸಳೆಗಳ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದನು.

Meaning - (With the struggle going on as described above) the moon rose in the horizon, pleasing everyone with his ambrosia-like, cool-rays. The moon with his rays appeared (as if he was encouraging) to cheer the fight between elephant and crocodile.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಆಪ್ಲಾವಯನ್ = ಆಙ್ + ಪ್ಲವ್ + ಣಿच् + ಶತ್; ಶ್ರಾಂತಿಂ
ಹರತಿತಿ = ಶ್ರಾಂತಿಹರಃ; ತೈ: (ಉಪಪದಸಮಾಸ:); ಸೌಮ್ಯ: ಪ್ರಕಾಶ: = ಸೌಮ್ಯಪ್ರಕಾಶ: (ಕ
ಸ); ವಿತರನ್ = ವಿ + ತ್ + ಶತ್; ಸಮೀಕಮ್ = ಯುಕ್ತಮ್

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸ = ಪ್ರ + ಉತ್ + ಸಹ್ + ಣಿच् (ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ) -
ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸತು: ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸು: |
ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸಿಥ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸಥು: ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸಃ |
ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸಿವ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಯಾಮಾಸಿಮ್ ||

ರಾತ್ರಿಂದಿವಂ ಸಙ್ಗರ-ಸಕ್ತಮೇತತ್

ಪ್ರಾಣಿ-ದ್ವಯಂ ನ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ಕಿञ್ಚಿತ್ |

ನ ಭೀರ್ನ ಖೇದೋ ನ ಚ ಬುದ್ಧಿನಾಶಃ

ಕಿನ್ತ್ವೇಥತೇ ವೀರ್ಯ-ಯುತಃ ಪ್ರಕೋಪಃ ||೪೧||

ಅನ್ವಯ:- ರಾತ್ರಿಂದಿವಂ ಸಙ್ಗರ-ಸಕ್ತಮ್ ಉತತ್ ಪ್ರಾಣಿ-ದ್ವಯಂ ಕಿञ್ಚಿತ್ (ಅನ್ಯತ್) ನ
ಪ್ರತಿಭಾತಿ | ನ ಭೀ: ನ ಖೇದಃ ನ ಚ ಬುದ್ಧಿನಾಶಃ; ಕಿನ್ತು ವೀರ್ಯ-ಯುತಃ ಪ್ರಕೋಪಃ ಉದತೇ |

ಅರ್ಥ:- ಹಗಲೂ ರಾತ್ರಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ ನಿರತರಾದ ಆ ಎರಡೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ
(ಆನೆ ಮತ್ತು ಮೊಸಳೆಗಳಿಗೆ) ಬೇರೇನೂ ಕಾಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಭಯವೂ ಇಲ್ಲ,
ದುಃಖವೂ ಇಲ್ಲ, ಬುದ್ಧಿ ನಾಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪ್ರಕೋಪವೇ
ಅವುಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಉಂಟಾಯಿತು.

Meaning - The crocodile and the elephant were fully
engaged in the fight by day and by night, continuously.
They seemed to think of nothing else. There was no fear or
regret, in their minds. There was no anxiety in their minds.
With every move, they only become angrier (and tried to
defeat each other).

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಸಙ್ಗರೇ (ಯುಕ್ತೇ) ಸಕ್ತಮ್ (ಸ ತ ಸ); ಪ್ರಾಣಿನೋಃ ದ್ವಂದ್ವಮ್ =
ಪ್ರಾಣಿದ್ವಂದ್ವಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಬುದ್ಧೇಃ ನಾಶಃ = ಬುದ್ಧಿನಾಶಃ (ಷ ತ ಸ); ವೀರ್ಯಣ ಯುತಃ = ವೀರ್ಯಯುತಃ
(ತು ತ ಸ) |

क्रियापदम्- एधते = एध (वृद्धौ) लट् प्रपु ए व; एधते एधेते एधन्ते ॥ एधसे
एधेथे एधध्वे ॥ एधे एधावहे एधामहे ॥

समास्सहस्रं प्रतियुध्यमानौ
तौ विस्मयोत्फुल्ल-मुखास्सुरेन्द्राः ।
यतस्समैक्षन्त ततः परं तु
ते निर्निमेषा इति लब्ध-संज्ञाः ॥४२॥

अन्वयः- सहस्रं समाः प्रतियुध्यमानौ तौ विस्मयोत्फुल्ल-मुखाः सुरेन्द्राः यतः
समैक्षन्त ततः परं तु ते 'निर्निमेषाः' इति लब्ध-संज्ञाः (अभवन्)।

ಅರ್ಥ:- ಸಾವಿರವರ್ಷಗಳವರೆವಿಗೂ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ
ದೇವತೆಗಳು ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ಎವೆಯಿಕ್ಕದೆ (ಬಿಟ್ಟಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಂತೆ)
ನೋಡಿದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ (ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಇರಬೇಕು) ದೇವತೆಗಳು
'ನಿರ್ನಿಮೇಷ'ರು ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಪಡೆದಿರಬಹುದು. (ದೇವತೆಗಳು
ಕಣ್ಣುಮಿಟುಕಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ವಿಚಾರವಿದೆ.)

Meaning - The Gods watched this fight which went on
for one thousand years with astonishment without batting
their eyelids and perhaps came to be thence forth known as
Nirnimesha-s (ones whose eyelids are always open). [Gods
are known to not blink their eyes. The poet alludes to this
characteristic of Devas here.]

व्याकरणबिन्दवः- प्रतियुद्ध्यमानौ = प्रति + युद्ध् + ज्ञानच्; विस्मयेन
उत्फुल्लं मुखं येषां ते (ब स), सुराणाम् इन्द्रः (ष त स); निर्गतः निमेषः येभ्यः ते =
निर्निमेषाः (ब स); लब्धा संज्ञा यैः ते = लब्धसंज्ञाः (ब.स.) ।

क्रियापदम्- समैक्षन्त = सम् + ईक्ष् (लङ् आत्मने प्र पु ब व); समैक्षत
समैक्षेताम् समैक्षन्त ॥ समैक्षथाः समैक्षेथाम् समैक्षध्वम् ॥ समैक्षे समैक्षावहि
समैक्षामहि ॥

रणं त्वदृष्ट-श्रुत-पूर्वमेतत्
 ददर्श देवाधिपतिर्विशेषम् ।
 सार्थक्यमापास्य पुराणवर्ण्यं
 सहस्र-नेत्रत्वमिति प्रसिद्धिः ॥४३॥

अन्वयः- देवाधिपतिः तु अदृष्ट-श्रुत-पूर्वं विशेषम् एतत् रणं ददर्श । अस्य पुराणवर्ण्यं सहस्र-नेत्रत्वम् इति प्रसिद्धिः सार्थक्यम् आप ।

ಅರ್ಥ:- ದೇವಾಧಿರಾಜನಾದ ಇಂದ್ರನು ಮೊದಲಿಗೆ ಎಂದೂ ನೋಡದ ಕೇಳರಿಯದ ವಿಶೇಷವಾದ ಆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಸಾವಿರನೇತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ನೋಡಿದನು. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುವ ಸಹಸ್ರನೇತ್ರತ್ವವೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು ಅಂದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಸಾರ್ಥಕವಾಯಿತು.

Meaning - King of gods, Indra, watched this hitherto unseen and unheard fight with his one thousand eyes, and thereby his famed-name Sahasraaksha (the one with thousand eyes) stood validated, (in words and action).

व्याकरणबिन्दवः- दृष्टं श्रुतम् = दृष्टश्रुतम् (क स), दृष्टश्रुतं पूर्वम् = दृष्टश्रुतपूर्वम् (क स), न दृष्टश्रुतपूर्वम् = अदृष्टश्रुतपूर्वम् (नञ् तत्पुरुषसमासः); ददर्श = दृश् (लिट् प्रपु एव;); देवानाम् अधिपतिः = देवाधिपतिः (ष त स); पुराणेषु वर्ण्यम् = पुराणवर्ण्यम् (स त स); सहस्रं नेत्राणि यस्य सः = सहस्रनेत्रः (ब स); सहस्रनेत्रस्य भावः = सहस्रनेत्रत्वम् (सहस्रनेत्र + त्व प्रत्ययः)।

क्रियापदम्- आप = आप्लृ (व्याप्तौ) लिट् प्रपु एव; आप आपतुः आपुः ॥ आपिथ आपथुः आप ॥ आप आपिव आपिम ॥

नाथस्य तां दुर्बलतां विदित्वा
 सर्वे गजास्सम्मिलिता बभूवुः ।
 पार्ष्णि-ग्रहेणास्य विकर्षणार्थं
 किन्तु प्रयत्नस्सफलो न हन्त ॥४४॥

ಅನ್ವಯ:- सर्वे गजाः नाथस्य तां दुर्बलतां विदित्वा सम्मिलिताः बभूवुः। किन्तु पार्ष्णि-ग्रहेण अस्य विकर्षणार्थं (कृतः) प्रयत्नः न सफलः हन्त!

ಅರ್ಥ:- ತಮ್ಮ ನಾಯಕನಾದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನ ದೌರ್ಬಲ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಇತರ ಎಲ್ಲ ಗಜಗಳು ಈಗ ಒಗ್ಗೂಡಿದವು. ಆದರೆ ಹಿಂಬದಿಯಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಅದನ್ನು ಮೊಸಳೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನವು ಮಾತ್ರ ಸಫಲವಾಗಲಿಲ್ಲ.

Meaning - After having observed their king's difficulty in wresting himself free, all other elephants joined hands and tried to help him. But, alas, they were unsuccessful in securing their king's freedom.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- दुर्बलस्य भावः = दुर्बलता (दुर्बल + तल् प्रत्ययः); विदित्वा = विद् + क्त्वा; पार्ष्णिः = गुल्फस्य अधोभागः, पार्ष्णिं गृह्णातीति = पार्ष्णिग्रहः, तेन (उपपदसमासः); विकर्षणाय इदम् = विकर्षणार्थम् (च त स)।

दैवप्राबल्यम् - (45-46)

Power of fate - (45 - 46)

इत्थं विचारे प्रसृते वदामः

कुम्भीरनाथो न हि याप्यजन्तुः ।

किन्तु प्रकृष्ट-विबुधः पुरासी-

च्छापेन जन्म प्रकृतं स लेभे ॥४५॥

ಅನ್ವಯ:- इत्थं विचारे प्रसृते वदामः कुम्भीरनाथः याप्यजन्तुः न हि । किन्तु, पुरा प्रकृष्टविबुधः आसीत्। सः शापेन प्रकृतं जन्म लेभे ।

ಅರ್ಥ:- ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ವಿಚಾರವು ಬರಲಾಗಿ ನಾವು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಂತು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಈ ಮೊಸಳೆಯು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಮೊದಲಿಗೆ ಅತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ದೇವನೇ ಆಗಿದ್ದನು. ಆದರೆ, ಅವನು ಶಾಪದಿಂದಾಗಿ ಈ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದನು.

Meaning - At this juncture, we (the poet) declare thus. It was clear that the crocodile was not an ordinary beast. He was a celestial being, cursed to assume this form. (and hence this strength).

व्याकरणबिन्दवः - कुम्भीराणां नाथः = कुम्भीरनाथः (ष त स); याप्यः (अधमः) जन्तुः = याप्यजन्तुः (क स) । आसीत् + शापेन = आसीच्छापेन ।

क्रियापदम् - लेभे = डुलभष् (लभ्) (आत्मने लिट् प्र पु ए व) लेभे लेभाते लेभिरे । लेभिषे लेभाथे लेभिध्वे । लेभे लेभिवहे लेभिमहे ॥

दुरत्यया वैष्णव-दिव्य-माया
देवैरपि श्रेष्ठ-बलैः किमन्यैः ।
सैव द्विपं नष्ट-बलं विधाय
बलाधिकं नक्र-पतिं चकार ॥४६॥

अन्वयः - श्रेष्ठ-बलैः देवैः अपि वैष्णव-दिव्य-माया दुरत्यया, (एवं स्थिते) अन्यैः किम्? सा एव द्विपं नष्ट-बलं विधाय नक्र-पतिं बलाधिकं चकार ।

ಅರ್ಥ:- ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಮೋಘವಾದ ಮಾಯೆಯೆಂಬುದು ಮಹಾಬಲಿಷ್ಠ ರೆನಿಸುವ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಾಗದು. ಇಂತಿರುವಾಗ, ಇತರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದುದೇನು? ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುಮಾಯೆಯೇ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ದುರ್ಬಲನನ್ನಾಗಿಯೂ, ಮೊಸಳೆಯನ್ನು ಬಲಿಷ್ಠನನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿದುದು.

Meaning - When it is impossible, even for the celestial beings, to overcome the Devamaya-(ignorance) what can be said of others? It seemed that the Maaya of Lord Vishnu, had by itself made the elephant weaker and the crocodile stronger.

व्याकरणबिन्दवः - विष्णोः इयम् = वैष्णवी, दिव्या माया = दिव्यमाया (क स), वैष्णवी दिव्यामाया (क स); श्रेष्ठं बलं येषां ते, तैः (ब स); नष्टं बलं यस्य सः, तम् (ब स); विधाय = वि + धा + ल्यप्; बलम् अधिकं यस्य सः, तम् बलाधिकम् (ब स); नक्राणां पतिः = नक्रपतिः (ष त स) ।

क्रियापदम्— चकार = डुकृञ् (करणे) लिट् प्रपु एव। चकार चक्रतुः चक्रुः ॥
चकर्त्तु चक्रथुः चक्र ॥ चकार – चकर चकृव चकृम ॥

कपोत्युपदेशः – (47-54)

The moral teach of Kapoti (she - pigeon) (47 - 54)

सन्नद्ध-चापं निज-मारणार्थं
व्याधं वधित्वा शित-पुष्करेण ।
ररक्ष यः स्वं तदवस्थयाद्य
खिन्ना कपोती करुणं विरौति ॥४७॥

अन्वयः— निज-मारणार्थं सन्नद्ध-चापं व्याधं शित-पुष्करेण वधित्वा यः स्वं
ररक्ष, तदवस्थया अद्य खिन्ना कपोती करुणं विरौति ।

ಅರ್ಥ:- ತನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಬಾಣವನ್ನು ಹೂಡಿ ಸಿದ್ಧನಾದ ವ್ಯಾಧನನ್ನು
(ಬೇಡನನ್ನು) ತನ್ನ ಸೊಂಡಿಲಿನ ತುದಿಯಿಂದ ಎತ್ತಿ ಸಂಹರಿಸಿ ಯಾವ ಗಜವು
ತನ್ನನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿತೋ, ಈಗ ಅದರ ದೀನವಾದ ಈ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿದ
ಕಪೋತಿಯು ದೈನ್ಯದಿಂದ ರೋದಿಸಿತು.

Meaning - A she-pigeon, was visibly, moved at the
pitiable and poor plight of the elephant-king, who had
previously saved her life, from the hunters arrow by killing
the hunter by his trunk. She was in tears.

व्याकरणबिन्दवः— सन्नद्धः चापः येन सः, तम् (ब स); निजस्य मारणम् =
निजमारणम् (ष त स), निजमारणाय इदम् = निजमारणार्थम् (च त स); वधित्वा =
वध् + क्त्वा; शितं पुष्करम् (हस्तितुण्डाग्रम्), तेन (क स); तस्य अवस्था,
तदवस्था, तया तदवस्थया (ष त स)।

क्रियापदम्— विरैति = वि + रु (शब्दे) लट् प्र पु ए व। रौति—रवीति रुतः—
रुवीतः रुवन्ति ॥ रौषि—रवीषि रुथः—रुवीथः रुथ—रुवीथ ॥ रौमि—रवीमि रुवः—
रुवीवः रुमः—रुवीमः ॥ ररक्ष = रक्ष् (लिट् प्र पु ए व) – ररक्ष ररक्षतुः ररक्षुः । ररक्षिथ
ररक्षथुः ररक्ष । ररक्ष ररक्षिव ररक्षिम ॥

साम्राज्य-भोगं निखिल-द्विपानां

निष्कण्टकं योऽन्वभवत् पुरा सः ।

मृत्योर्मुखे तिष्ठति दीन-दीनः

अहो सुखानां क्षणिकत्व-दोषः ॥४८॥

अन्वयः— यः पुरा निखिल-द्विपानां साम्राज्य-भोगं निष्कण्टकम् अन्वभवत्
सः दीन-दीनः मृत्योः मुखे तिष्ठति। अहो सुखानां क्षणिकत्वदोषः।

ಅರ್ಥ:- ಯಾವುದು ಈ ಮೊದಲಿಗೆ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿನ ಸಮಸ್ತಗಜಗಳಿಗೂ
ಅಧಿಪನಾಗಿ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಭೋಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ್ದಿತೋ ಅಂತಹ ಗಜವು ಈಗ
ಅತ್ಯಂತದೀನನಾಗಿ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಬಾಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವಂತಾಗಿದೆ. ಸುಖಗಳ
ಕ್ಷಣಿಕತ್ವವೆಂಬ ದೋಷವು ಎಷ್ಟು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿದೆಯಲ್ಲವೇ?

Meaning - That king of elephants which had enjoyed its
unchallenged reign over the herd was now distressed, weak
and staring at death. Alas! the ephemeral nature of
pleasures, is so fleeting and difficult to unravel !

व्याकरणबिन्दवः— साम्राज्यस्य भोगः, तम् (ष त स); निखिलाः द्विपाः =
निखिलद्विपाः, तेषाम् (क स); कण्टकस्य अभावः = निष्कण्टकम् (अ स); दीनेषु
दीनः = दीनदीनः (स त स); क्षणिकस्य भावः क्षणिकत्वम्, क्षणिकत्वम् एव दोषः
= क्षणिकत्वदोषः (क स) ।

क्रियापदम्— अन्वभवत् = अनु + भू (लङ् प्र पु ए व) – अन्वभवत्
अन्वभवताम् अन्वभवन् । अन्वभवः अन्वभवतम् अन्वभवत । अन्वभवम्
अन्वभवाव अन्वभवाम ॥

एकाधिपत्यं तव कुत्र यातं
 क्व तद्वलं धाम च सर्वमान्यम् ।
 दुर्निग्रह-ग्राह-गृहीत-पाद-
 मात्मानमद्यापि कुतो न वेत्सि ॥४९॥

अन्वयः- तव एकाधिपत्यं कुत्र यातम्? क्व तद्वलम्? सर्वमान्यं धाम च क्व?
 (त्वं) दुर्निग्रह-ग्राह-गृहीत-पादम् आत्मानम् अद्यापि कुतो न वेत्सि ?

ಅರ್ಥ:- ಎಲೈ ಗಜೇಂದ್ರನೇ ! ನಿನ್ನ ಏಕಾಧಿಪತ್ಯವು ಈಗ ಎಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು? ಮೊದಲು ನಿನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ಬಲವೆಲ್ಲಿ? ಎಲ್ಲರ ಮನ್ನಣೆಗೂ ಪಾತ್ರವಾಗಿದ್ದ ಆ ನಿನ್ನ ಅಂದಿನ ಸ್ಥಿತಿಯೆಲ್ಲಿ? ನಿಗ್ರಹಿಸಲಾಗದ ಮೊಸಳೆಯಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾದವುಳ್ಳ ನಿನ್ನನ್ನು ಈಗಲೂ ಏತಕ್ಕೆ ಅರಿಯದಾದೆ ?

Meaning - [The she-pigeon approached him and addressed him thus] ``O! King of the elephants! Where has your monarchy gone? Where has your strength disappeared? Where is your towering status, praised by everyone? Even after being caught by this invincible crocodile, you don't seem to realise the nature of the Self?

व्याकरणबिन्दवः- यातम् = या + क्त; सर्वैः मान्यम् = सर्वमान्यम् (तृ त स);
 दुर्निग्रहः ग्राहः = दुर्निग्रहग्राहः (क स), दुर् ग्राहेण गृहीतः पादः यस्य सः, तम्
 (ब स)।

क्रियापदम् - वेत्सि = विद (ज्ञाने) लट् म पु ए वा वेत्ति वित्तः विदन्ति ॥ वेत्सि
 वित्थः वित्थ ॥ वेद्मि विद्वः विद्मः ॥

दर्पो बहुस्ते ननु चूर्णितोऽभूत्
 मदस्य धारा रुरुधे बलाच्च ।
 निश्चेष्ट-गात्रोऽसि विवेक-शून्यः
 किमङ्ग विज्ञातमिभ त्वयाद्य ॥५०॥

अन्वयः— ते बहुः दर्पः चूर्णितः अभूत् ननु? (नक्रस्य) बलात् (तव) मदस्य धारा रुरुधे । (त्वं) निश्चेष्टगात्रः विवेकशून्यः (च) असि। (हे) इभ, अङ्ग, त्वया अद्य किं विज्ञातम्?

ಅರ್ಥ:- ನಿನ್ನ ಹಿಂದಿನ ದರ್ಪವೆಲ್ಲವೂ ಈಗ ಉಡುಗಿಹೋಗಿದೆಯಷ್ಟೆ ? ಯಾವ ಮದಜಲವು ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸುರಿಯುತ್ತಿದ್ದಿತೋ ಅದು ಈಗ ನಿಂತೇ ಹೋಗಿದೆಯಲ್ಲವೇ? ವಿವೇಕರಹಿತನಾಗಿ ಸ್ತಬ್ಧನಾಗಿರುವಂತಾಗಿದೆ, ಹೀಗಾಗಲು ಕಾರಣ ಏನು ? ಎಂಬುದು ಅರಿವಿಗೆ ಬಂತೇ?

Meaning - O lord of elephants ! Your pride is crushed. The ever-flowing musth of your rut (Madajala) has also stopped. You look stupefied , with loss of wit and strength. Do you realise the reason for this downfall, at least now?

व्याकरणबिन्दवः— चेष्टायाः अभावः निश्चेष्टम् (अ स)निश्चेष्टं गात्रं यस्य सः = निश्चेष्टगात्रः (ब स); विवेकेन शून्यः = विवेकशून्यः (तृ त स); विज्ञातम् = वि + ज्ञा + क्त ।

क्रियापदम्— अभूत् = भू लुङ् प्र पु ए व; अभूत् अभूताम् अभूवन् ॥ अभूः अभूतम् अभूत ॥ अभूवम् अभूव अभूम ॥ रुरुधे = रुधिर् (आवरणे) लिट् प्र पु ए व; रुरुधे रुरुधाते रुरुधिरे ॥ रुरुधिषे रुरुधाथे रुरुधिध्वे ॥ रुरुधे रुरुधिवहे रुरुधिमहे ॥

श्रियं बलं चापि विनाश-शीलं
जानीहि सामुद्र-तरङ्ग-लोलम् ।
आशां विहायाशु मनो निधाय
स्वबन्धनान्मोचयितुं त्वरस्व ॥५१॥

अन्वयः— (त्वं) श्रियं बलं च अपि विनाश-शीलं सामुद्र-तरङ्ग-लोलं जानीहि । (त्वम्) आशाम् आशु विहाय, मनो निधाय, स्वबन्धनात् मोचयितुं त्वरस्व ।

ಅರ್ಥ:- ಐಶ್ವರ್ಯ, ಹಾಗೂ ಬಲವು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸುವ ತರಂಗಗಳಂತೆ ವಿನಾಶಸ್ವಭಾವವಾದುವು ಮತ್ತು ಕ್ಷಣಿಕವಾದುವು ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೋ. ಈ

ಆಸೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಈ ಕೂಡಲೇ ಮನವಿಟ್ಟು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ತ್ವರೆ ಮಾಡುವವನಾಗು.

Meaning - Wealth and brawn are transient like the waves of an ocean. Cast aside your desires. Hurry! Focus on securing your release (from the clutches of this material world-Samsara, and in result) from the clutches of this crocodile now.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ವಿನಾಶಂ ಶೀಲಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ = ವಿನಾಶಶೀಲಮ್ (ಬ ಸ); ಸಮುದ್ರಸ್ಯ ತರಂಗಾಃ = ಸಮುದ್ರತರಂಗಾಃ (ಷ ತ ಸ), ಸಮುದ್ರತರಂಗಾ ಇವ ಲೋಲಮ್ (ಕ ಸ); ವಿಹಾಯ = ವಿ + ಹಾ + ಲ್ಯಪ್; ಆಶ್ರು = ಶಿಘ್ರಮ್; ನಿಧಾಯ = ನಿ + ಧಾ + ಲ್ಯಪ್; ಸ್ವಸ್ಯ ಬಂಧನಾತ್ = ಸ್ವಬಂಧನಾತ್ (ಷ ತ ಸ); ಮೋಚಯಿತುಮ್ - ಮುಚ್ + ಣಿಚ್ + ತುಮುನ್ |

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಜಾನಿಹಿ - ಜ್ಞಾ (ಲೋಟ್ ಮ ಪು ಉ ವ) - ಜಾನಾತು ಜಾನಿಹಿ: ಜಾನಂತು | ಜಾನಿಹಿ ಜಾನಿಹಿತ್ಮ ಜಾನಿಹಿ | ಜಾನಾನಿ ಜಾನಿವ ಜಾನಿಮ || ತ್ವರಸ್ವ - ತ್ವಿ ತ್ವರಾ (ಸಂಪ್ರಮೇ) ಆತ್ಮನೇ ಲೋಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ | ತ್ವರತಾಮ್ ತ್ವರೇತಾಮ್ ತ್ವರಂತಾಮ್ || ತ್ವರಸ್ವ ತ್ವರೇತಾಮ್ ತ್ವರಥ್ವಮ್ || ತ್ವರೈ ತ್ವರಾವಹೈ ತ್ವರಾಮಹೈ ||

ಅವೇಹಿ ಕಾಲಂ ಸಕಲಸ್ಯ ಮೂಲಂ
ಕಾಲಸ್ಯ ನಿಘ್ನಾಮಖಿಲ-ಸ್ಥಿತಿಂ ಚ |
ಕಾಲಸ್ಯ ದಂಷ್ಟ್ರೋಗ್ರಮುಖಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಂ
ಕೋ ವಾ ಪ್ರಭುರ್ಮೋಚಯಿತುಂ ಜಗತ್ಯಾಮ್ ||೫೨||

ಅನ್ವಯ:- (ತ್ವಂ) ಕಾಲಂ ಸಕಲಸ್ಯ ಮೂಲಮ್ ಅವೇಹಿ | ಅಖಿಲಸ್ಥಿತಿಂ ಚ ಕಾಲಸ್ಯ ನಿಘ್ನಾಮ್ ಅವೇಹಿ | ಕಾಲಸ್ಯ (ಮೃತ್ಯೋಃ) ದಂಷ್ಟ್ರೋಗ್ರಮುಖಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಮೋಚಯಿತುಂ ಜಗತ್ಯಾಮ್ ಕೋ ವಾ ಪ್ರಭುಃ?

ಅರ್ಥ:- ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಕಾಲವೇ ಮೂಲವೆಂದೂ, ಸಮಸ್ತವಿಶ್ವದ ಸ್ಥಿತಿಯೂ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿ. ಯಮನ ದವಡೆಯ ಕೋರೆಹಲ್ಲಿಗೆ ಸಿಲುಕಿದವನನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವನು ತಾನೇ ಸಮರ್ಥನಾದಾನು?

Meaning - [O king of elephants!] (Know that) Time is the premordial cause for everything and the entire universe is under its command. Who can free himself, when caught between the jaws of death?

व्याकरणबिन्दवः - अखिलस्य स्थितिः = अखिलस्थितिः, तम् (ष त स); दंष्ट्रेण उग्रं मुखम् = दंष्ट्रोग्रमुखम् ((क स); प्रविष्टम् = प्र + विश् + क्त ।

क्रियापदम् - अव + इण् (गतौ) - लोट् म पु ए व - अवैतु - अवेतात् अवेताम् अवयन्तु ॥ अवेहि - अवेतात् अवेतम् अवेत ॥ अवायानि अवायाव अवायाम ॥

तत्काल-चक्रं यदधीनमास्ते
यत्पाद-पद्माश्रित-भक्त-वृन्दम् ।
शक्नोति न स्पृष्टुमपि प्रपन्नं
तं काल-कालं शरणं प्रयाहि ॥५३॥

अन्वयः - तत्काल-चक्रं यदधीनम् आस्ते, यत्पाद-पद्माश्रित-भक्त-वृन्दं प्रपन्नं (कालः/यमः) स्पृष्टुमपि न शक्नोति, (त्वं) तं काल-कालं शरणं प्रयाहि।

ಅರ್ಥ:- ಈ ಕಾಲಚಕ್ರವು ಯಾವನಿಗೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದೋ, ಶರಣಾಗತನಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಪಾದಾರವಿಂದವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವನನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ಕಾಲಕ್ಕೇ ಕಾಲಸ್ವರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಶರಣ ಹೊಂದುವವನಾಗು.

Meaning - Seek refuge in Him, who controls the wheel of Time(kaala). Even God of Death/Yama(Kaala) will not dare to touch those who have surrendered unto His lotus feet. You (would do well to) seek refuge at the feet of that Annihilator of the (seemingly invincible) Time. (Note that the word Kaala can mean time and death. Here and in the previous shloka, the poet has used it in both of these connotations)

व्याकरणबिन्दवः - कालस्य चक्रम् = कालचक्रम् (ष त स); यस्य अधीनम् =

ಯದಧೀನಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಪಾದೌ ಪದ್ವೆ ಇವ = ಪಾದಪದ್ವೆ (ಕ ಸ); ಯಸ್ಯ ಪಾದಪದ್ವೆ, ಯತ್ಪಾದಪದ್ವೆ (ಷ ತ ಸ); ಯತ್ಪಾದಪದ್ವೆ ಆಶ್ರಿತಾ: (ದ್ವಿ ತ ಸ) ಯತ್ಪಾದಪದ್ವಾಶ್ರಿತಾ:; ಭಕ್ತಾನಾಂ ವೃಂದಮ್ = ಭಕ್ತವೃಂದಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಸ್ಪ್ರಷ್ಟುಮ್ - ಸ್ಪೃಶ್ + ತುಮುನ್; ಕಾಲಸ್ಯ ಕಾಲ:; ತಮ್ (ಷ ತ ಸ);

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್ - ಆಸ್ತೇ = ಆಸ (ಉಪವೇಶನೇ) ಲಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ; ಆಸ್ತೇ ಆಸಾತೇ ಆಸತೇ || ಆಸ್ತೇ ಆಸಾತೇ ಆಧ್ವೇ || ಆಸೇ ಆಸ್ವಹೇ ಆಸ್ಮಹೇ || ಶಕ್ನೋತಿ - ಶಕ್ (ಲಟ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ) - ಶಕ್ನೋತಿ ಶಕ್ನುವತ: ಶಕ್ನುವಂತಿ | ಶಕ್ನೋಷಿ ಶಕ್ನುವಥ: ಶಕ್ನುವಥ | ಶಕ್ನೋಮಿ ಶಕ್ನುವ: ಶಕ್ನುಮ: || ಪ್ರಯಾಹಿ = ಪ್ರ + ಯಾ (ಪ್ರಾಪಣೇ) ಲೋಟ್ ಮ ಪು ಉ ವ; ಪ್ರಯಾತು ಪ್ರಯಾತಾಮ್ ಪ್ರಯಂತು || ಪ್ರಯಾಹಿ ಪ್ರಯಾತಮ್ ಪ್ರಯಾತ || ಪ್ರಯಾನಿ ಪ್ರಯಾವ ಪ್ರಯಾಮ ||

ಸ ರಕ್ಷತಿ ತ್ವಾಂ ತದ್ವತೇ ನ ಕಶ್ಚಿತ್
 ತ್ರಾತಾ ಮಹಾಕಾಲ-ಮುಖ-ಪ್ರವೇಶಾತ್ |
 ಭಜಸ್ವ ದೇವಂ ತಮಪಾರ-ಶಕ್ತಿಂ
 ವಿಮುಚ್ಯಸೇ ಸತ್ಯಮಸಹ್ಯ-ಬನ್ಧಾತ್ ||೫೪||

ಅನ್ವಯ:- ಸ: ತ್ವಾಂ ರಕ್ಷತಿ | ತದ್ವತೇ ಮಹಾಕಾಲಮುಖಪ್ರವೇಶಾತ್ ತ್ರಾತಾ ನ ಕಶ್ಚಿತ್ (ಅಸ್ತಿ)| (ತ್ವಮ್) ಅಪಾರಶಕ್ತಿಂ ತಂ ದೇವಂ ಭಜಸ್ವ | (ತ್ವಮ್) ಅಸಹ್ಯಬನ್ಧನಾತ್ ಸತ್ಯಂ ವಿಮುಚ್ಯಸೇ |

ಅರ್ಥ:- ಅವನು ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನನ್ನುಳಿದು ಆ ಮಹಾಕಾಲನ ಬಾಯಿಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಲು ಯಾವೊಬ್ಬನೂ ಶಕ್ತನಲ್ಲ. ಆ ಅಪಾರಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಭಜಿಸು. ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಈ ಸಹಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಬಂಧನದಿಂದ ನೀನು ವಿಮೋಚನೆ ಪಡೆಯುವೆ.

Meaning - He (The one who controls Time) will protect you. No one else can free you from the jaws of death (crocodile). Worship that Omnipotent Lord. You will be able to free yourself from this insufferable shackle (of birth and death, as also of) this crocodile.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ತಸ್ಮಾತ್ ಋತೇ = ತದ್ವತೇ (ಪಂ ತ ಸ); ಮಹಾನ್ ಕಾಲ: = ಮಹಾಕಾಲ: (ಕ ಸ), ಮಹಾಕಾಲಸ್ಯ ಮುಖಮ್ = ಮಹಾಕಾಲಮುಖಮ್ (ಷ ತ ಸ), ಮಹಾಕಾಲಮುಖಸ್ಯ ಪ್ರವೇಶ:

= महा---प्रवेशः, तस्मात् (ष त स); अपारा शक्तिः यस्य सः = अपारशक्तिः (ब स); विमुच्यसे = वि + मुच् लट् मपु ए व; न सह्यः = असह्यः (नञ् त स), असह्यः बन्धः = असह्यबन्धः, तस्मात् (क स) ।

क्रियापदम्— भजस्व = भज् आत्मने लोट् मपु ए व; भजताम् भजेताम् भजन्ताम् ॥ भजस्व भजेथाम् भजध्वम् ॥ भजै भजावहै भजामहै ॥

आपत्-समुद्र-सलिले दुरदृष्ट-वाता-
 दामजितो गजपतिर्जनान्तरस्य ।
 खिन्नो जजाप निगमागम-सम्मतं स-
 ज्ञप्यं तदेक-मनसा फलदायि सद्यः ॥५५॥

अन्वयः— आपत्-समुद्र-सलिले दुरदृष्ट-वातात् आमजितः खिन्नः गजपतिः जनान्तरस्य निगमागमसम्मतं सद्यः फलदायि सज्ञप्यं तदेकमनसा जजाप ।

ಅರ್ಥ:- ಆಪತ್ತೆಂಬ ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ದುರದೃಷ್ಟವೆಂಬ ಬಿರುಗಾಳಿಯಿಂದಾಗಿ ಮುಳುಗಿಹೋಗಲಾಗಿ ಅತ್ಯಂತಖಿನ್ನಮನಸ್ಕನಾದ ಗಜೇಂದ್ರನು ಜನ್ಮಾಂತರದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನೆನೆದು ವೇದ-ಆಗಮಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ, ಕೂಡಲೇ ಫಲಪ್ರದವಾದ ಯಾವ ಸದ್ವಸ್ತು (ಪರಮಪುರುಷನುಂಟೋ, ಅವನನ್ನು)ವುಂಟೋ ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಜಪಿಸಲು, ಧ್ಯಾನಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು.

Meaning - The elephant which was immersed in swirling waters of the dolour- (of being in clutches of the crocodile), and pushed into such a position by the winds of the bad destiny, [and now being initiated to the thought of the Divine, by the she-pigeon], now remembered the chants/prayers established by the scriptures and chanted by him previously (in his previous births) and set about to immediately pray the Supreme Lord (ParamaPurusha), through those chants.

व्याकरणबिन्दवः— आपत् एव समुद्रः = आपत्समुद्रः (क स), आपत्समुद्रस्य
 सलिलम् = आपत्समुद्रसलिलम्, तस्मिन् (ष त स); न दृष्टः = अदृष्टः (नञ्), दुष्टः
 अदृष्टः = दुरदृष्टः(प्रादि), दुरदृष्टः वातः = दुरदृष्टवातः, तस्मात् (क स); अन्यत्
 जननम् = जननान्तरम्, तस्य (मयूरव्यंसकादिसमासः); निगमाश्च आगमाश्च
 निगमागमाः (द्वन्द्वः), निगमागमानां सम्मतम् = नि---तम् (ष त स); तस्मिन्
 (एकस्मिन्) एव मनः, तेन (स त स) ।

क्रियापदम्— जजाप = जप (व्यक्तायां वाचि मानसे च) लिट् प्र पु ए व; जजाप
 जेपतुः जेपुः ॥ जेपिथ जेपथुः जेप ॥ जजाप— जजप जेपिव जेपिम ॥

गजेन्द्रप्रतिपत्तिर्नाम चतुर्थः सर्गः

Canto 4 - Surrendering of the elephant

गजेन्द्रकृत-नारायणस्तुतिः अथवा गजेन्द्र - प्रतिपत्तिः (56-71)

The praise of Sri Narayana of the king of elephant (56 - 71)

तस्मै नमश्चिद-चिदात्मक-विश्व-वृक्ष-
मूलाय सूक्ष्म-वपुषे परमेश्वराय ।
स्वायत्त-सर्व-विषयेण विना न येन
लोके तृणस्य चलनादिकमप्यसाध्यम् ॥५६॥

अन्वयः- स्वायत्त-सर्व-विषयेण येन विना लोके तृणस्य चलनादिकम् अपि
असाध्यं तस्मै चिदचिदात्मक-विश्व-वृक्ष-मूलाय सूक्ष्म-वपुषे परमेश्वराय नमः ।

ಅರ್ಥ:- ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ತನ್ನ ನಿಯಂತ್ರಣದಲ್ಲಿಯೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ,
ಯಾವನಿಲ್ಲದೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತೃಣವೇ ಮುಂತಾದ ಯಾವುದೂ ಚಲಿಸಲೂ ಆಗದೋ,
ಅಂತಹ ಚಿದಚಿದ್ರೂಪವಾದ ವಿಶ್ವವೆಂಬ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮೂಲಸ್ವರೂಪನೂ,
ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪನೂ ಆದ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಗೆ ನಮನವು.

Meaning - I venerate Him, who is in the form of Chith and Achith,(the sentient and the non-sentient), who is the origin of the tree (called this) Universe, the Lord of all beings (Parameshwara) though he be in a very subtle form and without whose grace, movement of even a blade of grass is impossible .

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಚಿच्च अचिच्च चिदचिदौ (द्वन्द्वः), चिदचिदोः आत्मकम् = चिदचिदात्मकम् (ष त स), चिद---दात्मकं विश्वम् = चिद----विश्वम् (क स), चिद---विश्वमेव वृक्षः = चिद---वृक्षः (क स), चिद-वृक्षस्य मूलम्, तस्मै (ष त स); सूक्ष्मं वपुः यस्य सः, तस्मै (ब स); परमः ईश्वरः = परमेश्वरः (क स); स्वस्य आयत्ताः (अधीनाः) = स्वायत्ताः (ष त स), स्वायत्ताः सर्वे विषयाः यस्मिन् सः, तेन (ब स), न साध्यम् = असाध्यम् (नञ्)।

व्याकरणविशेष:- तस्मै नमः - 'नमः-स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषट्-योगाच्च' इति सूत्रेण एतेषामव्ययानां योगे चतुर्थी ।

येन विना - 'पृथक्-विना-नानाभिः तृतीया अन्यतरस्याम्' इति सूत्रेण एतेषामव्ययानां योगे द्वितीया, तृतीया, पञ्चमी वा भवति ।

आदिस्समस्त-जगतां स्वयमादि-शून्यो

विश्वं सिसृक्षुरप एव ससर्ज पूर्वम् ।

उप्त्वा च तासु निजवीर्यममोघमद्भ्यो

नाना-चराचरमवाप नमोऽस्तु तस्मै ॥५७॥

अन्वय:- समस्तजगताम् आदिः स्वयम् आदिशून्यः, विश्वं सिसृक्षुः पूर्वम् अप एव ससर्ज। तासु च अमोघं निजवीर्यम् उप्त्वा अद्भ्यः नानाचराचरम् अवाप, तस्मै नमः अस्तु ।

ಅರ್ಥ:- ಸಮಸ್ತಜಗತ್ತಿಗೂ ಆದಿಕಾರಣಭೂತನೂ, ತಾನು ಮಾತ್ರ ಅನಾದಿಯಾಗಿ, ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಜಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ, ಹಾಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಜಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಮೋಘವಾದ ವೀರ್ಯವನ್ನು (ಮಹಾಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ಬಿತ್ತಿದನೋ ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಆ ಜಲದಿಂದಾಗಿಯೇ ನಾನಾಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ ಅಂತಹ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನನ್ನ ನಮನವು.

Meaning - I salute that Lord, the Primeval Cause of this entire universe, who is without a beginning and who first

created the Causal waters with an intent to create this universe and then entered the causal waters with His infallible energy, (and by this act), whence from those Causal waters sprang this universe, comprising of both the sentient and the non-sentient beings.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಸಮಸ್ತಾನಿ ಜಗಂತಿ, ತೇಷಾಂ (ಕ ಸ), ಆದಿ: ಶून್ಯ: ಯಸ್ಯ ಸ: = ಆದಿಶून್ಯ: (ಬ ಸ); ಸಿಸ್ಕೃ: = ಸ್ರಷ್ಟುಂ ಇಚ್ಛು:; ಉಪ್ತವಾ = ವಪ್ + ಕ್ತವಾ; ನಿಜಂ ವೀರ್ಯಮ್ = ನಿಜವೀರ್ಯಮ್ (ಕ ಸ); ನ ಮೋಘಮ್ = ಅಮೋಘಮ್ (ನಜ್); ಚರಾಣಿ ಚ ಅಚರಾಣಿ ಚ ಏತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರ: = ಚರಾಚರಮ್ (ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ:) ನಾನಾ ಚರಾಚರಮ್ = ನಾನಾಚರಾಚರಮ್ (ಕ ಸ)।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಸಸರ್ಜ - ಸೃಜ್ (ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಏ ವ) ಸಸರ್ಜ ಸಸೃಜತು: ಸಸೃಜು: । ಸಸೃಜಿಥ ಸಸೃಜತು: ಸಸೃಜ ॥ ಸಸರ್ಜ-ಸಸೃಜ ಸಸೃಜಿವ ಸಸೃಜಿಮ ॥ ಅಸ್ತು - ಅಸ(ಭುವಿ) (ಲೋಟ್ ಪ್ರ ಪು ಏ ವ) ಅಸ್ತು-ಸ್ತಾತ್ ಸ್ತಾಮ್ ಸಂತು ॥ ಏಥಿ-ಸ್ತಾತ್ ಸ್ತಮ್ ಸ್ತ ॥ ಅಸಾನಿ ಅಸಾವ ಅಸಾಮ ॥

ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮ: ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯು: । ವಾಯೋರಗ್ನಿ: । ಅಗ್ನೇರಾಪ: । ಅದ್ಭ್ಯ: ಪೃಥಿವೀ । ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಆಂಶಧಯ: । ಆಂಶಧೀಭ್ಯೋಽನ್ನಮ್ । ಅನ್ನಾತ್ ಪುರುಷ: । (ತೈ ತ - ಬ್ರಹ್ಮಾನಂದವಲ್ಲೀ) ಆಂಶದಿಂದ ವಾಯು. ವಾಯುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಜಲ. ಜಲದಿಂದ ಪೃಥಿವೀ. ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಒಷಧಿಗಳು. ಒಷಧಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನ. ಅನ್ನದಿಂದ ಪುರುಷ. ಇದು ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮ.

**ಪುಷ್ಪೇ ಸುಗಂಧ ಇವ ಪಕ್ವಫಲೇ ರಸಶ್ಚ
ತೈಲಸ್ತೀಲೇಽಗ್ನಿರಿವ ದಾರುಣಿ ಯೋಽಖಿಲೇಷು ।
ಅಂತ: ಸ್ಥಿತ: ಪರಮ-ಸಾರ-ವಿಶೇಷ ಀಶ:
ನೈವೇಕ್ಷಯತೇ ಪಿಹಿತ-ದೃಷ್ಟಿಭಿರೇಷ ಪಾತು ॥೫೮॥**

ಅನ್ವಯ:- ಪುಷ್ಪೇ ಸುಗಂಧ ಇವ, ಪಕ್ವಫಲೇ ರಸ ಇವ, ತಿಲೇ ತೈಲಮಿವ, ದಾರುಣಿ ಅಗ್ನಿರಿವ ಯ: ಅಖಿಲೇಷು ಅಂತ: ಸ್ಥಿತ: ಪರಮಸಾರವಿಶೇಷ: ಪಿಹಿತದೃಷ್ಟಿಭಿ: ನೈವ ಀಕ್ಷಯತೇ ಀಷ: ಀಶ: (ಮಾಂ) ಪಾತು ।

ಅರ್ಥ:- ಪುಷ್ಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಮಳವಿರುವಂತೆ, ಪಕ್ವವಾದ ಹಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ರಸವಿರುವಂತೆ, ಎಳ್ಳಿನಲ್ಲಿ ತೈಲವಿರುವಂತೆ, ಕಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯಿರುವಂತೆ, ಯಾವನು ಎಲ್ಲದರ ಒಳಗಿದ್ದುಕೊಂಡು ಸಾರತಮನಾಗಿರುವನೋ, ಭೌತಿಕವಾದ ಈ ಹೊರಗಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾತ್ರ ದೃಷ್ಟಿಯುತರಾದವರಿಂದ ಯಾವನು ನೋಡಲು ಅಸಾಧ್ಯನೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಭುವು (ನನ್ನನ್ನು) ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

Meaning - May that Lord, who is Omniscient, who pervades everything, just as the fragrance in a flower, the juice in a ripe fruit, the oil in sesamum, the fire in wood, source and substratum of everything (in this Universe) and who cannot be perceived by the ignorant, though perceived by the inner mind, is unseen otherwise, protect me.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಪक्वं फलम् = पक्वफलम् (क स); परमः सारः = परमसारः (क स), परमसारः विशेषः (क स); पिहिता दृष्टिः येषां ते = पिहितदृष्टयः (ब स);

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ईक्ष्यते = ईक्ष् (कर्मणि लट् प्र पु ए व); ईक्ष्यते ईक्ष्येते ईक्ष्यन्ते । ईक्ष्यसे ईक्ष्येथे ईक्ष्यध्वे ईक्ष्ये ईक्ष्यावहे ईक्ष्यामहे ॥ पातु = पा (रक्षणो) लोट् प्र पु ए व। पातु-पातात् पाताम् पान्तु ॥ पाहि-पातात् पातं पात ॥ पानि पाव पाम ॥

स्वायत्त-विश्व-जनन-स्थिति-भञ्जनस्य

यच्छक्तिरप्रतिहता सकल-प्रदेशे ।

काल-त्रयेऽपि विगत-क्षतिरद्भुता सा

दुर्वार-सङ्कटमिदं मम हन्तु शीघ्रम् ॥५९॥

अन्वय:- स्वायत्त-विश्व-जनन-स्थिति-भञ्जनस्य यच्छक्तिः सकलप्रदेशे अप्रतिहता, कालत्रयेऽपि विगतक्षतिः, अद्भुता सा इदं मम दुर्वार-संकटं शीघ्रं हन्तु ।

ಅರ್ಥ:- ಇಡೀ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ-ಸ್ಥಿತಿ-ಸಂಹಾರವೆಲ್ಲವೂ ಯಾವನ ಅಧೀನವೇ ಆಗಿದೆಯೋ, ಯಾವನ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯು ಅಡೆತಡೆಯಿಲ್ಲದೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ

ಇದೆಯೋ, ತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವನ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂಠಿತವಾಗಲಾರದೋ, ಅಂತಹ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ನನ್ನ ತಡೆಯಲಾರದ ಈ ಮಹಾಸಂಕಟವನ್ನು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ನಿವಾರಿಸಲಿ.

Meaning - Let that Supreme Power, which controls creation, sustenance and destruction {of this Universe}, whose energy is omnipotent and unhindered at every place and whose ability is unbridled, at all time (meaning-in past, present and future), be pleased to destroy this difficulty of mine and rescue me from these clutches (both of the crocodile and consequently this unreal world).

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಜನನञ್ಚ ಸ್ಥಿತಿಶ್ಚ ಭಜ್ಜನञ್ಚ = ಜನನಸ್ಥಿತಿಭಜ್ಜನಾನಿ (ದ್ವಂದ್ವಃ), विश्वस्य जनन---भज्जनानि (ष त स), स्वायत्तानि विश्व---भज्जनानि यस्य सः = स्वा---भज्जनः, तस्य (ब स); यस्य शक्तिः = यच्छक्तिः (ष त स); न प्रतिहता = अप्रतिहता (नञ्); सकलः प्रदेशः = सकलप्रदेशः, तस्मिन् (क स); कालानां त्रयम् = कालत्रयम्, तस्मिन् (ष त स); विगतक्षतिः = नाशरहिता, विगता क्षतिः (नाशः) यस्याः सा (ब स); दुर्वारं सङ्कटम् = दुर्वारसङ्कटम् (क स)।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- हन्तु = हन (हिंसागत्योः) लोट् प्र पु ए वा हन्तु-हतात् हताम् घन्तु॥ जहि-हतात् हतम् हत ॥ हनानि हनाव हनाम ॥

योऽन्तः प्रविश्य सचराचर-देह-भाजा-

मात्मानमेव शिव-शक्तितया विभज्य ।

सर्ग-स्थिति-प्रलय-ताण्डव-लास्य-कर्ता

स्वीयञ्जगच्च परिवर्तयति स्वशक्त्या ॥६०॥

ಅನ್ವಯ:- यः सचराचर-देह-भाजाम् अन्तः प्रविश्य (सः) आत्मानम् एव शिवशक्तितया विभज्य, सर्ग-स्थिति-प्रलय-ताण्डव-लास्यकर्ता स्वीयं जगच्च स्वशक्त्या परिवर्तयति ।

ಅರ್ಥ:- ಯಾವ ಪರಮಪುರುಷನು ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವರ ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ (ಅವನೇ) ತನ್ನನ್ನೇ ಶಿವರೂಪವಾಗಿಯೂ, ಶಕ್ತಿಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೂ ವಿಭಜಿಸಿಕೊಂಡು ಸೃಷ್ಟಿ-ಸ್ಥಿತಿ-ಲಯ-ತಾಂಡವ-ಲಾಸ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನಾಗಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ವಿವಿಧರೂಪದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

Meaning - That Supreme being (Paramapurusha) enters the bodies of every animate and the inanimate being. He divides himself as Shiva and Shakti and manifests himself, as the boisterous and graceful movement (dance) and thereby is the cause of procreation, sustenance and destruction of this Universe. He transforms this universe by His will.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಪ್ರವಿಶ್ಯ = ಪ್ರ + ವಿಶ್ + ಲ್ಯಪ್; ಚರಾಣಿ ಚ ಅಚರಾಣಿ ಚ = ಚರಾಚರಾಣಿ (ದ್ವಂದ್ವ:) ಚರಾಚರೈಃ ಸಹ ವಿಧತೇ ಇತಿ ಸಚರಾಚರಮ್ (ಬ ಸ), ಸಚರಾಚರಾಣಾಂ ದೇಹಭಾಜಃ, ತेषಾಮ್ = ಸಚರಾಚರದೇಹಭಾಜಾಮ್ (ಷ ತ ಸ); ವಿಭಜ್ಯ = ವಿ + ಭಜ್ = ಲ್ಯಪ್; ಸರ್ಗಾಶ್ಚ ಸ್ಥಿತಿಶ್ಚ ಪ್ರಲಯಶ್ಚ ತಾण्डवञ्च लास्यञ्च = ಸರ್ಗ----ಲಾಸ್ಯಾನಿ, (ದ್ವಂದ್ವ:), ಸರ್ಗ----ಲಾಸ್ಯಾನಾಂ ಕರ್ತಾ (ಷ ತ ಸ); परिवर्तयति = परि + वृ + णिच् (लट् प्र पु ए व); स्वस्य शक्तिः, तथा (ಷ ತ ಸ) ।

सर्वागमास्सकल-शास्त्र-कलाश्च यस्माद्

एकात् परात्पर-गुरोर्मुखतः प्रवृत्ताः ।

यस्यामनन्ति परमपदमेक-कण्ठा-

स्तन्मूल-लक्ष्यमवताज्जड-देहिनं माम् ॥६१॥

ಅನ್ವಯ:- ಯಸ್ಮಾತ್ ಏಕಾತ್ ಪರಾತ್ಪರಗುರೋಃ ಪ್ರವೃತ್ತಾಃ ಸರ್ವಾಗಮಾಃ ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಕಲಾಶ್ಚ ಏಕಕಣ್ಠಾಃ ಯಸ್ಯ ಪದಂ ಪರಮಂ ಪದಮ್ ಆಮನಂತಿ ತತ್ ಮೂಲಲಕ್ಷ್ಯಂ ಜಡದೇಹಿನಂ ಮಾಮ್ ಅವತಾತ್ ।

ಅರ್ಥ:- ಯಾವ ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬನಾದ ಪರವಸ್ತುವಿಗೂ ಪರಸ್ವರೂಪನಾದ ಮಹಾ ಗುರುವಿನ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟುಬಂದ ಎಲ್ಲ ಆಗಮಗಳೂ ಎಲ್ಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ,

ಸಕಲಕಲೆಗಳೂ ಯಾವನ ಪಾದರವಿಂದಗಳನ್ನೇ ಏಕಕಂಠದಿಂದ 'ಪರಮಪದ' ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡುವುದೋ, ಅಂತಹ ಮೂಲ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಪರಮ ಪುರುಷನು ಈ ಜಡವಾದ ದೇಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

Meaning - Unknowledgeable (Benighted) that I am, let, that Paramapurusha, the sole and the Supreme Preceptor, who is the source of all scriptures, sciences and arts, and is extolled by those scriptures which praise the divine lotus feet (of His) as the ultimate place (Paramapada) of Rest (to every sentient being) and who is the Primordial cause of this Universe, protect me.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವಃ - सर्वे आगमाः = सर्वागमाः (क स); सकलानि शास्त्राणि च कलाः च = सकलशास्त्रकलाः (द्वन्द्वः); परात् परः - परात्परः - (अलुक्) परात्परः गुरुः, परात्परगुरुः, तस्मात् (क स); मुखतः = मुख + तसिल्; प्रवृत्ताः = प्र + वृ + क्त; एककण्ठाः = एकः एव कण्ठः येषां ते = एककण्ठाः (ब स); तत् मूलं लक्ष्यम् = तन्मूललक्ष्यम् (क स); जडः देहः = जडदेहः (क स), जडदेहः अस्य अस्तीति जडदेही, तम् (तद्धितः)।

क्रियापदम् - अवतात् = अव लोट् प्र पु ए व; अवतु - अवतात् अवताम् अवन्तु ॥ अव - अवतात् अवतम् अवत ॥ अवानि अवाव अवाम ॥ (Note: Even though अवतात् is in लोट् (imperative), this being the secondary formation is always used in benedictive (आशीः) sense.)

कल्याण-कल्पकतरुं करुणालवालं
विश्वातिशायि-विटपैर्भरितं बृहन्तम् ।
आब्रह्मकीटमखिलैरुपसेव्यमानं
मन्मानसस्य सुजलैरपि तर्पयामि ॥६२॥

अन्वयः- करुणालवालं, विश्वातिशायि-विटपैः भरितं बृहन्तम् आब्रह्मकीटम् अखिलैरपि सेव्यमानं मन्मानसस्य कल्याणकल्पतरुं सुजलैरपि तर्पयामि ।

ಅರ್ಥ:- ಅಪಾರವಾದ ಕರುಣೆಯೇ ಅಲವಾಲ(ಪಾತಿ)ವಾಗಿ, ಇಡೀ ವಿಶ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸರ್ವಾತಿಶಯಿಯಾದ ಮಹಾವೃಕ್ಷವಾಗಿರುವ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಯಾಗಿ ಸಕಲಕ್ರಿಮಿಕೀಟಗಳಿಂದಲೂ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ, ನನ್ನ ಮನಕ್ಕೆ ಮಂಗಲವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷವಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಪರಮಪವಿತ್ರವಾದ ತೀರ್ಥದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತೇನೆ.

Meaning - I offer my ablutions to the SupremeBeing, who is like the blemishless Wish-yeilding Tree (Kalpataru), being the substratum of this creation, sustaining every being, from the insignificant insects to Brahma. The tree has been watered at the roots by the Divine Kindness of Supreme Lord Himself. This tree shall undoubtedly usher peace in my mind.

[Note: The metaphor of comparing the Brahman to the Wish-yeilding Tree. Also note the subtily whereby the poet clearly brings out the fact that the Brahman sustains itself and nourishes every being by its own self- alluding to the "water of kindness"- sustaining the tree and the water being the elixir of life, to sustain all others. The tree itself is a sustaining substratum]

व्याकरणबिन्दवः- कल्पकः तरुः = कल्पकतरुः (क स), कल्याणम् कल्पकतरुः = कल्याणकल्पकतरुः, तम् (क स); करुणा एव आलवालः यस्य, तम् (ब स); विश्वे अतिशायिनः = विश्वातिशायिनः (स त स), विश्वातिशायिनः विटपाः, तैः (क स); ब्रह्मणः प्रभृति कीटपर्यन्तम् = आब्रह्मकीटम् (अ स); उपसेव्यमानम् = उप + सेव् + ज्ञानच्; मम मानसम्, तस्य (ष त स), शोभनं जलं = सुजलम्, तैः (क स); तर्पयामि = तृप (प्रीणने) लट् उ पु ए व ।

देवं सहस्र-चरणाक्षि-भुजोत्तमाङ्गं
 पाद-त्रय-प्रमित-विश्वमपाणि-पादम् ।
 वन्दे महत्तम-सुसूक्ष्मतमाप्रमेयं
 नाना-स्वरूपमपि रूप-विहीनमीशम् ॥६३॥

अन्वयः- सहस्र-चरणाक्षि-भुजोत्तमाङ्गं पादत्रय-प्रमित-विश्वम्, अपाणिपादं, महत्तमसुसूक्ष्मतमाप्रमेयं नाना-स्वरूपमपि रूपविहीनम् ईशं देवं वन्दे ।

ಅರ್ಥ:- ಅಸಂಖ್ಯಪಾದಗಳು ಅಸಂಖ್ಯನೇತ್ರಗಳು ಅಸಂಖ್ಯಭುಜಗಳು ಅಸಂಖ್ಯ ಶಿರಸ್ಸುಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನೂ, ತನ್ನ ತ್ರಿಪಾದಗಳಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಅಳಿದವನೂ, ಆದರೆ ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಗಳೇನೂ ಇಲ್ಲದವನು, ಮಹತ್ತಿಗೆ ಮಹತ್ತಮನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಕ್ಕೂ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮನೂ ಹಾಗೂ ಯಾರಿಂದಲೂ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ಯಾವುದೇ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಅರಿಯಲಸಾಧ್ಯನೂ ನಾನಾರೂಪವನ್ನು ತಾಳುವವನೂ, ಆದರೂ ರೂಪವಿಹೀನನೂ ಆದ ಪ್ರಭುವಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ನಮಿಸುವೆನು.

Meaning - My salutations unto that Paramapurusha endowed with (thousands of) innumerable feet, eyes, shoulders and heads, (omni present), who measured the three worlds by His three strides. He is invisible to the gross vision, considered as the most gross in form, yet is also (known to be) subtler than the smallest and non-measurable. Though he appears in innumerable forms through his manifestations, He is devoid of any form.

व्याकरणबिन्दवः- चरणौ च भुजौ च उत्तमाङ्गं. च - एतेषां समाहारः = चरणाक्षिभुजोत्तमाङ्गम् - (समाहारद्वन्द्वसमासः) सहस्रं चर- - -उत्तमाङ्गम् यस्य सः तम् (ब स); पादानां त्रयम् = पादत्रयम् (ष त स), पादत्रयेण क्रमितम् = पादत्रयक्रमितम् (तृ त स), पादत्रयक्रमितं विश्वं येन सः, तम् (ब स); पाणि च पादौ च एतेषां समाहारः = पाणिपादम् (समाहारद्वन्द्वसमासः), अविद्यमानं पाणिपादं यस्य

सः (ब स); महत् + तमप् = महत्तमः, सुसूक्ष्म + तमप् = सुसूक्ष्मतमः, न प्रमेयः = अप्रमेयः (नञ् तत्पुरुषसमासः) महत्तमः सुसूक्ष्मतमः अप्रमेयः = सुसूक्ष्ममहत्तमाप्रमेयः, तम् (कर्मधारयसमासः); नाना स्वरूपाणि यस्य सः = नानास्वरूपः (ब स); रूपेण विहीनः = रूपविहीनः (तृ त स) ।

क्रियापदम् – वन्दे = वन्द् (लट् उ पु ए व) – वन्दते वन्देते वन्दन्ते ॥ वन्दसे वन्देथे वन्दध्वे ॥ वन्दे वन्दामहे वन्दामहे ॥

मोक्ष-प्रदं विविध-भोग-विधान-दक्षं

वन्दे तपस्विनमवाप्त-समस्तकामम् ।

तं जागरूकमवलम्बित-योगनिद्रं

नित्यं निरस्त-कुहकं कुहनाप्रियं च ॥६४॥

अन्वयः- मोक्षप्रदं विविध-भोग-विधान-दक्षं तपस्विनम् अवाप्त-समस्त-कामं जागरूकम् अवलम्बित-योगनिद्रं नित्यं निरस्त-कुहकं कुहनाऽप्रियं च तं देवं वन्दे ।

ಅರ್ಥ:- ಮೋಕ್ಷದಾಯಕನೂ, ಆದರೆ ತನ್ನ ಭಕ್ತರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣ ಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ವಿವಿಧಭೋಗಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವಲ್ಲಿ, ದಕ್ಷನೂ ನರ-ನಾರಾಯಣ ರೂಪನಾಗಿ ಸಂಕಲ್ಪಾತ್ಮಕತಪಸ್ಸನ್ನಾಚರಿಸುವವನೂ, ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳನ್ನು ಸ್ವತಃ ಪಡೆದಿರುವವನೂ, ಸದಾಜಾಗರೂಕನೂ, ಹಾಗೂ ಯೋಗನಿದ್ರಾಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವವನೂ ಯಾವುದೇ ದೋಷಗಂಧವಿಲ್ಲದವನೂ, ನಿತ್ಯನೂ, ಡಂಭಾಚಾರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಿಯನೂ, ಆದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ನಮಿಸುವೆನು.

Meaning - I salute the Supreme Being who bestows upon his devotees Liberation (from the cycle of birth and death- Moksha or Nirvana) and also grants various enjoyments to his devotees, engages himself in penance as Nara-Narayana by His own volition, whose is devoid of any desire, ever-alert, who is without any blemish even in his state of sleep

(by the reason of being absorbed in the state of Yoga-nidra- as opposed to us, where sleep engulfs us in ignorance), is eternal and dislikes deceitful conduct (of the mind or action).

व्याकरणबिन्दवः- मोक्षं प्रददातीति = मोक्षप्रदः (उपपदसमासः); भोगस्य विधानं = भोगविधानम् (ष त स), भोगविधाने दक्षः = भोगविधानदक्षः, तम् (स त स); अवाप्ताः समस्ताः कामाः येन सः = अवाप्तसमस्तकामः, तम् (ब स); न विलम्बिता = अविलम्बिता (नञ्), योगस्य निद्रा = योगनिद्रा (ष त स), अविलम्बिता योगनिद्रा येन सः, तम् (ब स); निरस्तं कुहकं येन सः = निरस्तकुहकः (ब स); कुहनम् (कपटाचारः) अप्रियं यस्य सः = कुहनाप्रियः, तम् (ब स) ।

ब्रह्मेश-विष्णु-वरुणेन्द्र-यमानिलार्क-

मुख्याभिधान-विषयो य उ एक एव ।

आत्माखिलस्य चिदचिन्मय-कञ्चुकश्च

स्वामी स रक्षतु सदादि-विशेष-संज्ञः ॥६५॥

अन्वयः- यः उ एक एव, ब्रह्मेश-विष्णु-वरुणेन्द्र-यमानिलार्क-मुख्याभिधान-विषयः, अखिलस्य आत्मा, चिदचिन्मय-कञ्चुकश्च सः सदादिविशेषसंज्ञः स्वामी रक्षतु ।

ಅರ್ಥ:- ಯಾವನೊಬ್ಬನೇ ಬ್ರಹ್ಮ, ಈಶ, ವರುಣ, ಇಂದ್ರ, ಯಮ, ಅನಿಲ, ಅರ್ಕ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಜೀವನನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಅತಿಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಾಚ್ಯನಾಗಿರುವನೋ, ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವನೋ, ಸತ್ ಚಿತ್ ಆನಂದ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ತಾಳಿರುವನೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಭುವು ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

Meaning - Let that great Lord known by different names, as Brahma, Isha, Vishnu, Varuna, Indra, Yama, Anila, Arka and so on, who manifests himself in these form/s, is the soul of all sentient and insentient objects in this creation, known as Sat (the source) -Chit (pure Intellect)- Ananda (Bliss), protect me.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿन्दವ:- ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚ ಇಶಾಶ್ಚ ವಸುಣಶ್ಚ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಯಮಶ್ಚ ಅನಿಲಶ್ಚ ಅರ್ಕಶ್ಚ = ಬ್ರಹ್ಮ-
 ---ಅರ್ಕಾ: (ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ:), ಮುಖ್ಯಾನಿ ಅಭಿಧಾನಾನಿ = ಮುಖ್ಯಾಭಿಧಾನಾನಿ (ಕ ಸ), ಬ್ರಹ್ಮೇಶ-
 ಅರ್ಕಾ ಏವ ಮುಖ್ಯಾಭಿಧಾನಾನಿ = ಬ್ರಹ್ಮೇಶ-ನಾನಿ, ಬ್ರಹ್ಮೇಶ----ನಾನಾಂ ವಿಷಯ: (ಷ ತ ಸ); ಚಿತ್ ಚ
 ಅಚಿತ್ ಚ - ಚಿದಚಿದೌ (ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ:), ಚಿದಚಿದೌ + ಮಯತ್, ಚಿದಚಿನ್ಮಯ: ಕञ್ಚುಕ: ಯಸ್ಯ ಸ:
 (ಬ ಸ); ರಕ್ಷತು = ರಕ್ಷ (ಲೋಟ್ ಪ್ರ ಪು ಏ ವ); ಆದಿ: ಇತಿ ವಿಶೇಷಸಂಜ್ಞಾ ಯಸ್ಯ ಸ: = ಆದಿವಿಶೇಷಸಂಜ್ಞ:
 (ಬ ಸ)।

ಯೋಗೀಶ್ವರೈರಮಲ-ಮಾನಸ-ಮಂದಿರೇ ಯ:
ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತೌ ವಿತನುತೇ ಪರಮಾಮವರ್ಣ್ಯಾಮ್ |
ಆನಂದ-ಸಂತತಿಮಬಾಧಿತ-ಶಾಂತಿ-ಯುಕ್ತಾಂ
ತಂ ಶಾಶ್ವತಂ ಸುಖ-ನಿರ್ಥಿಂ ಶರಣಂ ಬ್ರಜಾಮಿ ||೬೬||

ಅನ್ವಯ:- ಯ: ಯೋಗೀಶ್ವರೈ: ಅಮಲ-ಮಾನಸ-ಮಂದಿರೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕೃತ: ಪರಮಾಮ್ ಅವರ್ಣ್ಯಾಮ್-
 ಅಬಾಧಿತಶಾಂತಿಯುಕ್ತಾಮ್ ಆನಂದ-ಸಂತತಿಂ ವಿತನುತೇ ತಂ ಶಾಶ್ವತಂ ಸುಖನಿರ್ಥಿಂ ಶರಣಂ ಬ್ರಜಾಮಿ |

ಅರ್ಥ:- ಯಾವನು ಮಹಾಯೋಗಿಗಳ ಅತ್ಯಂತಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ಹೃದಯ
 ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ಪರಮಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಯಾರಿಂದಲೂ ವರ್ಣಿಸಲು
 ಅಸಾಧ್ಯವೂ, ಯಾವುದೇ ಲೌಕಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಶಾಂತಿ
 ಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪರಮಾನಂದರಸಪ್ರವಾಹವನ್ನು ಉಂಟಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅಂತಹ
 ಶಾಶ್ವತಸುಖಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ಶರಣ ಹೊಂದುವೆನು.

Meaning - I take refuge in the Supreme Being, the Eternal one, who is realised in the pure heart of the yogis and is indescribable. That Paramatma is the bestower of peace upon his devotees. The peace he bestows is such that, it is not hindered by any worldly force. He is also the source of flow of eternal Ananda (Bliss?) in the minds of his devotees.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿन्दವ:- ಅಮಲಂ ಮಾನಸಮ್ = ಅಮಲಮಾನಸಮ್ (ಕ ಸ), ಅಮಲಮಾನಸಮ್ ಏವ
 ಮಂದಿರಂ ಯಸ್ಯ ಸ: = ಅಮಲಮಾನಸಮಂದಿರ:, ತಸ್ಮಿನ್ (ಬ ಸ); ನ ವರ್ಣ್ಯಾಮ್ = ಅವರ್ಣ್ಯಾಮ್

(नञ्); आनन्दानां सन्ततिः = आनन्दसन्ततिः, ताम् (ष त स); अबाधिता ज्ञान्तिः = अबाधितज्ञान्तिः (क स), अबाधितज्ञान्त्या युक्ता, ताम् (तृ त स); सुखस्य निधिः = सुखनिधिः, तम् (ष त स);

क्रियापदम्– वितनुते – वि + तनु (लट् प्र पु ए व) – वितनुते वितन्वाते वितन्वते ।
वितनुषे वितन्वाथे वितनुध्वे ॥ वितन्वे वितन्वहे वितन्महे ॥ ब्रजामि = ब्रज् (लट् उ पु ए व)।

अन्तर्निरुध्य करणानि गतेऽर्ध-रात्रे

वाचंयमाः पिहित-कर्ण-बिलाः कराभ्याम् ।

शृण्वन्ति पावन-रवानचलञ्च दीपं

पश्यन्ति यं प्रणव-नाद-तनुं तमीडे ॥६७॥

अन्वयः– अर्धरात्रे गते, करणानि अन्तः निरुध्य, वाचंयमाः कराभ्यां पिहितकर्णबिलाः पावनरवान् शृण्वन्ति, यम् अचलं दीपं पश्यन्ति च, प्रणवनादतनुं, तम् ईडे ।

ಅರ್ಥ:- ಮುನಿಗಳು ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆಯಲಾಗಿ ಚಕ್ಷುರಾದಿಯಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ನಿರೋಧಿಸಿ ಮೌನಿಗಳಾಗಿ ಎರಡುಶ್ರುತಗಳನ್ನೂ ಕೈಗಳಿಂದ ಪಿಧಾನಮಾಡಿ (ಮುಚ್ಚಿ), ಅಂತರ್ನಾದವನ್ನು ಕೇಳುವರೋ, ಹಾಗೂ ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಜ್ಯೋತಿರ್ಧರ್ಶನವನ್ನು ಪಡೆಯುವರೋ ಅಂತಹ ಪ್ರಣವನಾದಶರೀರಿಯಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ನಾನು ಸ್ತುತಿಸುವೆನು.

Meaning - The Yogis meditate upon the Divine form of the Lord. When the whole world is asleep, they don't slumber, but turn their mind inward and are awake in communion with the Divine and perceive Him in the form of (Jyoti) Light. They lend themselves to the yogic experiences of the (Antashravana), wherein the ears perceive the Primordial sound in the innermost recesses of their hearts. I hail the Paramapurusha, (who is the object of the meditation

of these Yogis) who pervades the primordial sound of Pranava-ॐ.

व्याकरणबिन्दवः— निरुध्य = निर् + रुद्ध् + ल्यप्; वाचः यच्छति (विरमति) – वाचंयमः; ते (उपपद) (Note: the root दा (to give) and the root यम् (to control) have the same formation as यच्छति । However, the root यम् is considered here). कर्णयोः बिलम् = कर्णबिलम् (ष त स), पिहितं कर्णबिलं यैः ते = पिहितकर्णबिलाः (ब स); पावनः रवः = पावनरवः; तान् (क स); पश्यन्ति = दृश् (लट् प्र पु ब व); प्रणवस्य नादः = प्रणवनादः (ष त स), प्रणवनाद एव तनुः यस्य सः; तम् (ब स);

क्रियापदम्— शृण्वन्ति = श्रु (श्रवणे) (लट् प्र पु ब व) – शृणोति शृणुतः शृण्वन्ति ॥ शृणोषि शृणुथः शृणुथ ॥ शृणोमि शृणुवः – शृण्वः शृणुमः—शृण्मः ॥ ईडे = ईङ् (स्तुतौ) (लट् उ पु ए व) – ईडते ईडेते ईडन्ते ॥ ईडसे ईडेथे ईडध्वे ॥ ईडे ईडावहे ईडामहे ॥

आयाहि देव करुणाकर पुण्यमूर्ते
रक्षस्व दीनमतिदुस्तर-दुःख-मग्नम् ।
क्षुद्रोऽस्मि जन्तुरिति नाहमुपेक्षणीयः
त्वां पक्षपात-रहितं कथयन्ति सन्तः ॥६८॥

अन्वयः— करुणाकर ! पुण्यमूर्ते! देव! आयाहि! अतिदुस्तर-दुःखमग्नं दीनं (मां) रक्षस्व । क्षुद्रः जन्तुरस्मि इति अहं न उपेक्षणीयः । सन्तः त्वां पक्षपातरहितं कथयन्ति हि ।

ಅರ್ಥ:- ಓ ಕರುಣಾಮೂರ್ತಿಯೇ! ಪುಣ್ಯಮೂರ್ತಿಯೇ! ದೇವನೇ! ನೀನು ದಯಮಾಡಿಸು. ಪಾರಾಗಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ದುಃಖದಲ್ಲಿ ನಾನು ಮುಳುಗಿರುವೆನು. ದೀನನಾದ ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು. ನಾನು ಕ್ಷುದ್ರವಾದ ಜಂತುವೆಂದು ಉಪೇಕ್ಷಿಸಬೇಡ. ಸತ್ತಿರುವೆನು ನಿನ್ನನ್ನು ಪಕ್ಷಪಾತವಿಲ್ಲದವನೆಂದು ಹೇಳುವರಷ್ಟೇ!

Meaning - O! Ocean of pity! Personified form of good deeds! The effulgent one! Please do come! I am drowned in

unsurmountable and endless misery. Protect me! Don't be indifferent to me (and look down upon me) as a lowly animal. Have not the learned Sages hailed you as the one who is ever impartial?

व्याकरणबिन्दवः- पुण्या मूर्तिः यस्य सः = पुण्यमूर्तिः, तस्य सम्बुद्धिः (ब स); रक्षस्व (आर्षप्रयोगः) = रक्ष् (लोट् म पु ए व); अतिदुस्तरं दुःखम् = अतिदुस्तरदुःखम् (क स), अतिदुस्तरदुःखे मग्नम् = (स त स); न उपेक्षणीयः = अनुपेक्षणीयः (नञ्) अनुपेक्षणीयः = उप + ईक्ष् + अनीयर् (विध्यर्थककृदन्तः); पक्षे पातः = पक्षपातः (स त स), पक्षपातेन रहितः = पक्षपातरहितः (तृ त स);

क्रियापदम्- आयाहि = आ + या लोट् म पु ए व; आयातु आयाताम् आयन्तु ॥ आयाहि आयातम् आयात ॥ आयानि आयाव आयाम ॥ कथयन्ति - कथ (वाक्यप्रबन्धे) लट् प्र पु ब व ।

नान्या गतिर्मम महेश्वर मूल-शक्ते

यत् त्वां विहाय तदुपेहि दया-समुद्र ।

बन्धो भयापह विमोचय मां विपत्तेः

अन्वर्थितं भवतु ते श्रित-वत्सलत्वम् ॥६९॥

अन्वयः- महेश्वर! मूलशक्ते! मम त्वां विहाय अन्या गतिः न (अस्ति)। दयासमुद्र! तत् उपेहि! बन्धो! भयापह! मां विपत्तेः विमोचय । ते श्रितवत्सलत्वम् अन्वर्थितं भवतु ।

ಅರ್ಥ:- ಮಹೇಶ್ವರನೇ! ಮೂಲಶಕ್ತಿಯೇ! ದಯಾಸಮುದ್ರನೇ, ನನಗೆ ನಿನ್ನನ್ನಿಲ್ಲದ ಬೇರಾವ ಗತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. (ಅನ್ಯಥಾ ಶರಣಂ ನಾಸ್ತಿ) ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸು. ಓ ಬಂಧುವೇ, ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಿಲುಕಿದವರ ಭಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವವನೇ, ನನ್ನನ್ನು ವಿಪತ್ತಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸು. ನಿನಗೆ ಸಲ್ಲಿರುವ 'ಆಶ್ರಿತವತ್ಸಲ' ನೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಲಿ.

Meaning - O lord! O ocean of mercy! Please come! O!

kinsman! Remover of fear! Free me from distress. I have only you as my refuge. Let your fame of being (Aashritavatsala) , the one who loves/protects those who seek refuge in, be rendered meaningful (by your act of protecting me and relieving me from this distress).

व्याकरणबिन्दवः- गतिः = गम् + क्तिन्; महान् ईश्वरः = महेश्वरः, (क स) तस्य सम्बुद्धिः; मूला शक्तिः यस्य सः, तस्य सम्बुद्धिः (ब स); विहाय = वि + हा + ल्यप्; दयायाः समुद्रः = दयासमुद्रः तस्य सम्बुद्धिः (ष त स); भयम् अपहन्तीति - भयापहः, तस्य सम्बुद्धिः (उपपद); श्रितवत्सलत्वम् = श्रिते वत्सलः =श्रितवत्सलः (स त स)। श्रितवत्सलस्य भावः = श्रितवत्सलत्वम् (श्रितवत्सल + तल्)।

क्रियापदम्- उपेहि = उप + इण् (लोट् म पु ए व); उपैतु-उपेतात् उपेताम् उपयन्तु॥ उपेहि-उपेतात् उपेतम् उपेत ॥ उपायानि उपायाव उपायाम् ॥ विमोचय = वि + मुच् (लोट् म पु ए व); विमोचयतु-विमोचयतात् विमोचयताम् विमोचयन्तु ॥ विमोचय-विमोचयतात् विमोचयतम् विमोचयत ॥ विमोचयानि विमोचयाव विमोचयाम् ॥ भवतु = भू लोट् प्र पु ए व; भवतु-भवतात् भवताम् भवन्तु ॥ भव-भवतात् भवतम् भवत ॥ भवानि भवाव भवाम् ॥

विश्वाय विश्व-वपुषेऽखिल-विश्व-कर्त्रे
विश्वात्मने विवृत-विश्वक-विश्वनेत्रे ।
विश्वेतराय विदिताखिल-विश्व-हर्त्रे
विश्वेश्वराय पुरुषाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥७०॥

अन्वयः- विश्वाय, विश्ववपुषे, अखिलविश्वकर्त्रे, विश्वात्मने, विवृत-विश्वक-विश्वनेत्रे, विश्वेतराय, विदिताखिल-विश्वहर्त्रे विश्वेश्वराय पुरुषाय तुभ्यं नमः अस्तु ।

ಅರ್ಥ:- ವಿಶ್ವಸ್ವರೂಪನೂ, ವಿಶ್ವವನ್ನೇ ತನ್ನ ಒಡಲಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೂ, ಚತುರ್ದಶ ಭುವನಾತ್ಮಕವಾದ ಇಡೀ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನೂ, ವಿಶ್ವಾತ್ಮಕನೂ, ಹೀಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನೂ, ಆದರೆ ವಿಶ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಂದಿಗೂ ಬೇರೆಯಾದವನೂ,

ಹೀಗಿರುವ ಸಮಸ್ತವಿಶ್ವದ ಸಂಹಾರಕನೂ, ವಿಶ್ವೇಶ್ವರನೂ ಆದ ಆ ಪರಮಪುರುಷನಾದ ನಿನಗೆ ನನ್ನ ನಮನವು.

Meaning - Salutations unto Thee! The one who is seen in the form of the whole universe, has the universe as your body, creator of the entire universe, inner soul of the universe (source and substratum of this entire Universe), the All -Knower (in the form of knowledge-lit.eyes of the world). Nay ! You rise above all these. You are the creator, sustainer and destroyer and the only Lord of the universe.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿन्दವ:- विश्वं वपुः यस्य सः, तस्मै (ब स); अखिलानि विश्वानि= अखिलविश्वानि (क स), अखिलविश्वानां कर्ता, तस्मै (ष त स); विश्वस्य आत्मा, तस्मै (ष त स); विवृतं विश्वकं विश्वम् = विवृतविश्वकविश्वम् (क स), विवृतविश्वकविश्वस्य नेता = विवृतविश्वकविश्वनेता, तस्मै (ष त स); विश्वस्मात् इतरः = विश्वेतरः (पं त स); विदितम् अखिलम् = विदिताखिलम्; विदिताखिलं विश्वं = विदिताखिलविश्वम् (क स); विदिताखिलविश्वस्य हर्ता = विदिताखिलविश्वहर्ता, तस्मै (ष त स); विश्वस्य ईश्वरः = विश्वेश्वरः, तस्मै (ष त स)।

क्रियापदम्- अस्तु - अस (भुवि) लोट् प्र पु ए व; अस्तु-स्तात् स्ताम् सन्तु ॥ एधि-स्तात् स्तम् स्त ॥ असानि असाव असाम ॥

इति गज-कुल-राजस्संस्तुवन् बाष्प-पूर्णः

परमपुरुष-भावे सङ्कटावस्थया सः ।

उपजनित-समाधिर्मग्न आनन्द-सिन्धौ

क्षणमिव निज-पीडां व्यस्मरन्निश्चलाङ्गः ॥७१॥

अन्वयः- इति सः गजकुलराजः बाष्पपूर्णः संस्तुवन्, संकटावस्थया उपजनितसमाधिः परमपुरुषभावे आनन्दसिन्धौ मग्नः निश्चलाङ्गः क्षणमिव निजपीडां व्यस्मरत् ।

ಅರ್ಥ:- ಹೀಗೆ ಆ ಗಜಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಗಜೇಂದ್ರನು ಕಣ್ಣೀರು ತುಂಬಿದ ನೇತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿ ಆ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ತನಗೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ದುಃಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಮಾಧಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಪರಮಪುರುಷನ ಆನಂದಧಾಮದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿ ನಿಶ್ಚಲವಾದ ಶರೀರದೊಡನೆ ಕ್ಷಣಕಾಲ ತನಗೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ನೋವನ್ನು ಮರೆತನು.

Meaning - The king of elephants, thus praised the Supreme being, with eyes brimming with tears, and slowly entered Samaadhi (Deep state of meditation achieved by restraining the senses and confining the mind to contemplate on the true nature of the Supreme Being) and immersed himself in the thought of that Supreme being. The elephant's thoughts were fixed on the Lord. For a moment, the elephant forgot his miserable situation.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಗಜಾನಾಂ ಕುಲಮ್ = ಗಜಕುಲಮ್ (ಷ ತ ಸ), ಗಜಕುಲಸ್ಯ ರಾಜಾ = ಗಜಕುಲರಾಜಃ (ಷ ತ ಸ); ಸಂಸ್ತುವನ್ = ಸಮ್ + ಸ್ತೂಞ್(ಸ್ತವನೆ) + ಇತ್; ಬಾಷೈಃ ಪೂರ್ಣಃ = ಬಾಷಪೂರ್ಣಃ (ತೃ ತ ಸ); ಪರಮಃ ಪುರುಷಃ = ಪರಮಪುರುಷಃ, (ಕ ಸ), ಪರಮಪುರುಷಸ್ಯ ಭಾವಃ = ಪರಮಪುರುಷಭಾವಃ, ತಸ್ಮಿನ್ (ಷ ತ ಸ), ಸಂಘಟಸ್ಯ ಅವಸ್ಥಾ = ಸಂಘಟಾವಸ್ಥಾ, ತಯಾ (ಷ ತ ಸ); ಉಪಜನಿತಃ ಸಮಾಧಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ = ಉಪಜನಿತಸಮಾಧಿಃ (ಬ ಸ); ಆನಂದಸ್ಯ ಸಿಂಧುಃ = ಆನಂದಸಿಂಧುಃ, ತಸ್ಮಿನ್ (ಷ ತ ಸ); ನಿಜಾ ಪಿಡಾ = ನಿಜಪಿಡಾ, ತಾಮ್ (ಕ ಸ); ನಿಶ್ಚಲಾನಿ ಅಂಗಾನಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ = ನಿಶ್ಚಲಾಂಗಃ (ಬ ಸ)।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ವ್ಯಸ್ಮರತ್ = ವಿ + ಸ್ಮ (ಲಙ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ಏ ವ)। ವ್ಯಸ್ಮರತ್ ವ್ಯಸ್ಮರತಾಮ್ ವ್ಯಸ್ಮರನ್ | ವ್ಯಸ್ಮರಃ ವ್ಯಸ್ಮರತಮ್ ವ್ಯಸ್ಮರತ | ವ್ಯಸ್ಮರಮ್ ವ್ಯಸ್ಮರಾವ ವ್ಯಸ್ಮರಾಮ ||

ಅಥ ಗಜೇಂದ್ರಾನುಗ್ರಹೋ ನಾಮ ಪಞ್ಚಮಃ ಸರ್ಗಃ
Canto 5 - Bestowal of Grace to Gajendra

ಸ್ತುತಿಪ್ರಶಂಸಾ- (72-74)

In praise of the encomium - (72 - 74)

ಸರ್ವ-ಭೂತ-ಹೃದಯೇಶಯದೇವೇ
ಪೂರ್ಣ-ಭಾವ-ಸಹಿತಾ ಸ್ತುತಿರೇಷಾ |
ಆವಿವೇಶ ಹೃದಯಾನಿ ಸಮೇಷಾಂ
ತತ್ರ ವಾಸಮಕರೋಚ್ಚಿರಕಾಲಮ್ ||೭೨||

ಅನ್ವಯಃ- ಸರ್ವಭೂತಹೃದಯೇಶಯದೇವೇ, ಪೂರ್ಣಭಾವಸಹಿತಾ ಏಷಾ ಸ್ತುತಿಃ ಸಮೇಷಾಂ ಹೃದಯಾನಿ ಆವಿವೇಶ | ತತ್ರ ಚಿರಕಾಲಂ ವಾಸಮ್ ಅಕರೋತ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸರ್ವಭೂತಗಳ ಹೃದಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಸವಾಗಿರುವ ಆ ದೇವನಲ್ಲಿ ಪರಿಪೂರ್ಣಭಾವದೊಡನೆ ಮಾಡಿದ ಗಜೇಂದ್ರನ ಈ ಸ್ತುತಿಯು ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯವನ್ನೂ ತಲುಪಿತು. ಹೀಗಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಪರಮಪುರುಷನು ಚಿರಕಾಲ ನೆಲೆಸಿದನು.

Meaning - Gajendra's whole-hearted encomium on the Omni-Present Lord reached the hearts of all (and in effect) the Supreme being and resided there for times to come.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವಃ- ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ = ಸರ್ವಭೂತಾನಿ (ಕ ಸ), ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ಹೃದಯಮ್ = ಸರ್ವಭೂತಹೃದಯಮ್ (ಷ ತ ಸ), ಸರ್ವಭೂತಹೃದಯೇ ಶಯಃ = ಸರ್ವಭೂತಹೃದಯೇಶಯಃ (ಅಲ್ಪಕ್ರಮಾಸಃ), ಸರ್ವಭೂತಹೃದಯೇಶಯಃ ದೇವಃ, ತस्ಮಿನ್ (ಕ ಸ); ಪೂರ್ಣಃ ಭಾವಃ = ಪೂರ್ಣಭಾವಃ (ಕ ಸ), ಪೂರ್ಣಭಾವೇನ ಸಹಿತಾ = ಪೂರ್ಣಭಾವಸಹಿತಾ (ತು ತ ಸ) |

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಆವಿವೇಶ = ಆ + ವಿಶ್ (ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಏ ವ) - ಆವಿವೇಶ

आविशिः आविशुः ॥ आविशिथ आविशथुः आविश ॥ आविश-
आविश आविशिव आविशिम ॥ चिरः कालः = चिरकालः, तम् (क स);
अकरोत् = कृ (लङ् प्र पु ए व) - अकरोत् अकुरुताम् अकुर्वन् ॥ अकरोः
अकुरुत् अकुरुत ॥ अकरवम् अकुर्व अकुर्म ॥

धन्दो विचारः - रथोद्धता - रात्रराविह रथोद्धता लगौ ।

ब्रह्म-मुख्य-सुर-पालक-वर्गः

शुश्रुवुः स्तुतिमिमां रस-पूर्णाम् ।

किन्त्वपारयत कोऽपि विपन्नं

नोपसर्पितुमहो अभिमानः ॥७३॥

अन्वयः- ब्रह्ममुख्यसुरपालकवर्गः इमां रसपूर्णां स्तुतिं शुश्रुवुः। किन्तु
कोऽपि विपन्नम् उपसर्पितुं न अपारयत। अहो अभिमानः ।

ಅರ್ಥ:- ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನ ರಸಭರಿತ
ವಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಕೇಳಿದರು. ಆದರೆ ಯಾವನೊಬ್ಬನೂ ವಿಪತ್ತಿಗೆ
ಒಳಗಾದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಹಾ! ಎಷ್ಟೊಂದು
ಅಭಿಮಾನವು.

Meaning - Though this moving prayer was heard by all
the celestial gods like Brahma and Lords of all directions,
none of them budged forward, to rescue the elephant from
its pitiable condition. Was it their Pride (which withheld
them from hurrying to protect Gajendra?)!

व्याकरणबिन्दवः- सुराणां पालकाः = सुरपालकाः, (ष त स); सुरपालकानां
वर्गः = सुरपालकवर्गः (ष त स); ब्रह्मा मुख्यः सुरपालकवर्गः येषां ते (ब स); रसैः
पूर्णा = रसपूर्णा, ताम् (तृ त स); उपसर्पितुम् = उप + सर्प् + तुमुन्।

क्रियापदम्- शुश्रुवुः = श्रु लिट् प्र पु ब व; शुश्राव शुश्रुवतुः शुश्रुवुः ॥ शुश्रोथ
शुश्रुवथुः शुश्रुव ॥ शुश्राव - शुश्रव शुश्रुव शुश्रुम ॥

आदि-मूलमपहाय मुकुन्दं
 पूर्ण-तत्त्वमखिलामर-रूपम् ।
 सर्व-वाच्यमतिलङ्घित-भेदं
 कोऽपि नास्ति हि तथा स्तवनीयः ॥७४॥

अन्वयः- तथा स्तवनीयः आदिमूलं पूर्णतत्त्वम् अखिलामररूपं सर्ववाच्यम् अतिलङ्घितभेदं मुकुन्दम् अपहाय कोऽपि नास्ति ।

ಅರ್ಥ:- ಗಜೇಂದ್ರನು ಮಾಡಿದ ಅಂಥಹ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ, ಆದಿಮೂಲನೂ, ಪೂರ್ಣತತ್ವಸ್ವರೂಪನೂ, ಸಮಸ್ತದೇವತಾಸ್ವರೂಪನೂ, ಸರ್ವಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನೂ, ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಭೇದವಿಲ್ಲದವನೂ ಆದ ಆ ಮುಕುಂದನನ್ನುಳಿದು ಬೇರಾರೂ ವಿಷಯವಾಗಲಾರರಷ್ಟೇ.

Meaning - None else, but Mukunda, could be the object of Gajendra's incomium, for He is the source and substratum of entire universe, the All-encompassing, the one present in all the Gods, the object of all words and the omnipresent and hence without any difference arising of form, time, space etc.

व्याकरणबिन्दवः- आदिश्च असौ मूलञ्च = आदिमूलम् (क स); अपहाय = अप + हा + ल्यप्; पूर्णं तत्त्वम् = पूर्णतत्त्वम् (क स); अखिलाश्च अमराश्च = अखिलामराः, (क स) अखिलामराणां रूपाणि यस्य सः = अखिलामररूपः, तम् (ब स); सर्वं वाच्यम् = सर्ववाच्यम् (क स); अतिलङ्घितः भेदः येन सः = अतिलङ्घितभेदः, तम् (ब स); स्तवनीयः = स्तु + अनीयर् ।

ಪುರುಷೋತ್ತಮವಾಚ್ಯ: ನಾರಾಯಣ: (75-79)

The glory of Purushottama (75-79)

ವಿಶ್ವಪಾಲನ-ಪರ: ಪರಮಾತ್ಮಾ

ಭಕ್ಷಯತ್ಯಪಿ ಸಮಸ್ತಮನಂತ: ।

ಬಾಲರೂಪ-ವಟಪತ್ರಕ-ಶಾಯಿ

ಸೋಽಯಮೇವ ಪುರುಷೋತ್ತಮ-ವಾಚ್ಯ: ॥೭೫॥

ಅನ್ವಯ:- ವಿಶ್ವಪಾಲನಪರ: ಪರಮಾತ್ಮಾ ಬಾಲರೂಪವಟಪತ್ರಕಶಾಯಿ ಅನಂತ: ಸಮಸ್ತಂ ಭಕ್ಷಯತ್ಯಪಿ । ಸೋಽಯಮೇವ ಪುರುಷೋತ್ತಮವಾಚ್ಯ: ।

ಅರ್ಥ:- ಸಮಸ್ತವಿಶ್ವವನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವಂತಹ ಪರಮಪುರುಷನೇ, ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನಂತನಾಗಿ ತಾನೇ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಆ ಸಮಸ್ತವಿಶ್ವವನ್ನೂ ವಟಪತ್ರಶಾಯಿಯಾಗಿದ್ದು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ 'ಪುರುಷೋತ್ತಮ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು.

Meaning - (This Mukunda is verily) The Supremebeing, who sustains the entire universe, and at the time of obliteration, withdraws the macrocosm into Himself, and reclines on the banyan leaf. He is the one referred to by the word (Purushottama) The Best amongst All beings.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಪಾಲನಮ್ = ವಿಶ್ವಪಾಲನಮ್ (ಷ ತ ಸ), ವಿಶ್ವಪಾಲನೇ ಪರ: = ವಿಶ್ವಪಾಲನಪರ: (ಷ ತ ಸ); ಪರಮ: ಆತ್ಮಾ = ಪರಮಾತ್ಮಾ (ಕ ಸ); ಬಾಲಸ್ಯ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ಸ: = ಬಾಲರೂಪ: (ಬ ಸ), ವಟಸ್ಯ ಪತ್ರಕಮ್ = ವಟಪತ್ರಕಮ್ (ಷ ತ ಸ), ವಟಪತ್ರಕೇ ಶಾಯಿ (ಸ ತ ಸ); ಬಾಲರೂಪಶ್ಚಾಸೌ ವಟಪತ್ರಕಶಾಯಿ ಚ (ಕ ಸ); ಪುರುಷೋತ್ತಮಪದಸ್ಯ ವಾಚಕ: = ಪುರುಷೋತ್ತಮವಾಚಕ: (ಮಧ್ಯಮಪದಲೋಪಿ)।

ಭಕ್ತ-ಪಕ್ಷಮವಲಂಬತ ಉ

ಸರ್ವ-ಸಾಮ್ಯದ್ಗುಗಪಿ ಪ್ರಭುರೇಶ: ।

**अन्यथा कथमुपेक्षित-हस्ती
पूर्वमस्य दयनीयतमोऽद्य ॥७६॥**

अन्वयः- एषः प्रभुः सर्वसाम्यदृगपि भक्तपक्षम् अवलम्बते एव । अन्यथा पूर्वम् उपेक्षित-हस्ती अद्य अस्य कथं दयनीयतमः ?

ಅರ್ಥ:- ಈ ಪ್ರಭುವು ಸರ್ವಸಾಮ್ಯದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳವನಾದರೂ ತನ್ನ ಪರಮಭಕ್ತರ ಪಕ್ಷವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ಸತ್ಯವಾದುದು, ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ಮೊದಲಿಗೆ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗಜೇಂದ್ರನು ಈಗ ಹೇಗೆ ಆತನಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ದಯಾಪಾತ್ರನಾದನು?

Meaning - This is true that though the Lord perceives every being as equal, he still takes the side of his devotees. If that is not so, how was He, who was indifferent to Gajendra (before Gajendra took refuge in him), could now consider Gajendra fit to be rescued?

व्याकरणबिन्दवः- भक्तानां पक्षः, तम् (ष त स); सर्वेषु साम्यं दृक् यस्य सः = सर्वसाम्यदृक् (ब स); हस्तः अस्य अस्तीति हस्ती (गजः), उपेक्षितः हस्ती = उपेक्षितहस्ती (क स) ।

**नूनमेव नवनीत-समानं
साधु-चित्तमिति ये कथयन्ति ।
तानहं प्रतिवदामि मनुष्यान्
धारणा भ्रम-युता भवतां हि ॥७७॥**

अन्वयः- ये साधुचित्तं नूनमेव नवनीतसमानम् इति कथयन्ति, तान् मनुष्यान् प्रति अहं वदामि- भवतां धारणा भ्रमयुता हि!

ಅರ್ಥ:- ಯಾರು ಸತ್ಪುರುಷರ ಮನವು ಬೆಣ್ಣೆಯಂತೆ ಅತಿಕೋಮಲವು ಎಂದು ಹೇಳುವರೋ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು ನಾನು ಹೇಳುವೆನು, 'ತಮ್ಮ ಈ ಭಾವನೆಯು ಕೇವಲ ಭ್ರಮೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದು' ಎಂದು.

Meaning - (In this backdrop,) I hold that the ones who say that the heart of the Noble is soft as butter, are alas!, deluded.

व्याकरणबिन्दवः- नवनीतस्य समानम् = नवनीतसमानम् (ष त स); साधूनां चित्तम् = साधुचित्तम् (ष त स); भ्रमेण युता = भ्रमयुता (तृ त स)।

आत्म-ताप-वशतो नवनीतं
विद्रवज्जगति दृष्ट-चरं नु ।
साधुषु प्रथम-पूर्ण-महेश
स्वन्य-ताप-वशतो द्रवति स्म ॥७८॥

अन्वयः- नवनीतम् आत्मतापवशतः विद्रवत् जगति दृष्टचरं नु ! प्रथमपूर्ण-महेशः अन्यतापवशतः साधुषु द्रवति स्म तु !

ಅರ್ಥ:- ನವನೀತವೆಂಬುದು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ತಾಪದ ವಶದಿಂದಾಗಿ ಕರಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವಿದಿತವೂ ಹೌದು. ಆದರೆ ಆದಿಯಿಂದಲೂ ಪರಿಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ಬೇರೊಂದರ (ಗಜೇಂದ್ರನ) ತಾಪವನ್ನು ದುಃಖವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಸತ್ಪುರುಷರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದ್ರಮನಸ್ಕನಾದನಷ್ಟೇ!

Meaning - It is a known fact that the butter melts when it gets heated. But, the Almighty's heart melts at the heat of distress of His devotees.

व्याकरणबिन्दवः- व्याकरणबिन्दवः - आत्मनः तापः = आत्मतापः (ष त स), आत्मतापस्य वशः (ष त स), आत्मतापवश + तसिल् = आत्मतापवशतः; दृष्टं चरम् = दृष्टचरम् (क स); प्रथमः पूर्णः महेशः (क स); अन्यस्य तापः = अन्यतापः (ष त स), अन्यतापस्य वशः = अन्यतापवशः + तसिल् ।

व्याकरणविशेषः- द्रवति स्म - 'लट् स्मे' इति सूत्रेण स्म इति अव्ययस्य योगे भूतार्थं गृह्णाति लट् लकारक्रियापदम् ।

ಪ್ರೇಮ-ಪೂರ್ಣ-ವಚನೇ ಶ್ರುತಮಾತ್ರೇ
 ವ್ಯಾಕುಲಸ್ಸಪದಿ ಸ ಹೃದತಿष्ठत् ।
 ಮರ್ಷಯಿಷ್ಯತಿ ಕಥಂ ನು ಮಾಹಾತ್ಮಾ
 ದುಃಖಿ-ತಾಪ-ಪರಿಹಾರ-ವಿಲಂಬಮ್ ॥೨೧॥

ಅನ್ವಯ:- ಪ್ರೇಮಪೂರ್ಣವಚನೇ ಶ್ರುತಮಾತ್ರೇ ಸಪದಿ ಸ: ವ್ಯಾಕುಲ: ಉದತಿष्ठತ್ ಹಿ । ಮಾಹಾತ್ಮಾ
 ದುಃಖಿ-ತಾಪ-ಪರಿಹಾರ-ವಿಲಂಬಂ ಕಥಂ ನು ಮರ್ಷಯಿಷ್ಯತಿ ?

ಅರ್ಥ:- ಭಕ್ತಿಪೂರ್ಣವಾದ ವಾಣಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಆ
 ಪರಮಪುರುಷನು ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದನು. ಮಹಾತ್ಮನಾದವನು
 ದುಃಖಕ್ಕೆ ಈಡಾದವರ ಸಂತಾಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ತಾನೇ
 ತಡಮಾಡಿಯಾನು?

Meaning - Just by listening to the Gajendra's prayer, which was filled with devotion, and beseeching Him for his deliverance, The Supremebeing got himself positioned to rescue (Gajendra). How can a great person delay in alleviating the suffering of others.? (He cannot).

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಪ್ರೇಮ್ಣಾ ಪೂರ್ಣಮ್ = ಪ್ರೇಮಪೂರ್ಣಮ್ (ತು ತ ಸ), ಪ್ರೇಮಪೂರ್ಣ ವಚನಮ್ =
 ಪ್ರೇಮಪೂರ್ಣವಚನಮ್, ತಸ್ಮಿನ್ (ಕ ಸ); ಶ್ರುತಂ ಮಾತ್ರಮ್ = ಶ್ರುತಮಾತ್ರಮ್, ತಸ್ಮಿನ್ (ಕ ಸ); ಸಪದಿ
 = ತತ್ಕ್ಷಣೇ; ಮಾಹಾನ್ ಆತ್ಮಾ ಯಸ್ಯ ಸ: (ಬ ಸ); ದುಃಖಿನ: ತಾಪ: = ದುಃಖಿತಾಪ: (ಷ ತ ಸ),
 ದುಃಖಿತಾಪಸ್ಯ ಪರಿಹಾರ: = ದುಃಖಿತಾಪಪರಿಹಾರ: (ಷ ತ ಸ), ದುಃಖಿತಾಪಪರಿಹಾರೇ ವಿಲಂಬಮ್ =
 ದುಃಖಿತಾಪಪರಿಹಾರವಿಲಂಬಮ್ (ಸ ತ ಸ)।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಉದತಿष्ठತ್ = ಉತ್ + ಸ್ಥಾ (ಲಙ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ); ಉದತಿष्ठತ್ ಉದತಿष्ठತಾಮ್
 ಉದತಿष्ठನ್ । ಉದತಿष्ठ: ಉದತಿष्ठತಮ್ ಉದತಿष्ठತಾ ಉದತಿष्ठಮ್ ಉದತಿष्ठಾವ ಉದತಿष्ठಾಮ ॥
 ಮರ್ಷಯಿಷ್ಯತಿ = ಮರ್ಷ (ಲಠ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ವ)।

ಭಗವತಃ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯಾ (80-82)

The reflection of the Lord (80 - 82)

ಸೋಽಪಹೃತ್ಯ ಚರಣಂ ದಯಿತಾಯಾಃ

ಹಸ್ತ-ಪದ್ಮವದಪಾಸ್ಯ ಚ ತಲ್ಪಮ್ |

ಶೌಷ-ರೂಪಮಪಹಾಯ ಚ ಸರ್ವಂ

ಸ್ವಾನುಯಾಯಿ-ಗಣಮುತ್ಸುಕ-ಚಿತ್ತಮ್ ||೮೦||

ನಾಭಿಭಾವನ-ಚಮೂಪತಿಮಿಶಃ

ಪಾದುಕಾಮಪಿ ದಧಾರ ನ ವೇಗಾತ್ |

ಅಪ್ರಸಾಥಿತ-ವಿಹಙ್ಗಮ-ರಾಜ-

ಸ್ಕನ್ಧಮೇವ ಸಹಸಾಥಿರೂಹ ||೮೧||

ಅನ್ವಯಃ- ಸಃ ಇಶಃ (ಸ್ವ)ಚರಣಂ ದಯಿತಾಯಾಃ (ಕರಾತ್) ಹಸ್ತಪದ್ಮವತ್ ಅಪಹೃತ್ಯ, ಶೌಷರೂಪಂ ತಲ್ಪಂ ಚ ಅಪಾಸ್ಯ, ಉತ್ಸುಕಚಿತ್ತಂ ಸ್ವಾನುಯಾಯಿಗಣಂ ಸರ್ವಮ್, ಅಭಿಭಾವನ-ಚಮೂಪತಿಂ ಚ ಅಪಹಾಯ, ವೇಗಾತ್ ಪಾದುಕಾಮಪಿ ನ ದಧಾರ | ಅಪ್ರಸಾಥಿತ-ವಿಹಙ್ಗಮ-ರಾಜಸ್ಕನ್ಧಂ ಸಹಸಾ ಅಥಿರೂಹ ಏವ ||

ಅರ್ಥಃ- ಆ ಪ್ರಭುವಾದ ಪರಮಪುರುಷನು ತನ್ನ ಮಹಿಷಿಯಾದ ಶ್ರೀಮಹಾಲಕ್ಷ್ಮಿಯ (ಕರಕಮಲಗಳಿಂದ) ತನ್ನ ಚರಣವನ್ನು ಹಸ್ತಪದ್ಮದಂತೆ ಎಳೆದು ಕೊಂಡು, ಶೇಷರೂಪಿಯಾದ ತಲ್ಪ(ಹಾಸಿಗೆ)ವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಅತ್ಯುತ್ತಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ತನ್ನ ಸಮಸ್ತಪರಿವಾರವರ್ಗವನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಳ್ಳದೇ, ಎಲ್ಲೆಡೆಗೂ ಒಡನೆಯೇ ಆಗಮಿಸುವ ಸೇನಾನಾಯಕನನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು, ಅತಿವೇಗದಿಂದ ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನೂ ಧರಿಸದೇ, ಯಾವ ಸಿದ್ಧತೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರದ ಪಕ್ಷಿರಾಜನಾದ ಗರುಡನ ಭುಜವನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಏರಿದನು.

Meaning - That Master, Supremebeing, withdrew His lotus-like feet, served by the tender, Lotus-like hands of His Consort MahaLakshmi, got up from his serpent bed and

(not letting time pass by and therefore) without waiting for his entourage, without the company of the Chief of His army, who was always present with Him and without (even a) foot wear, mounted on the shoulders of the unprepared Garuda.

व्याकरणबिन्दवः— अपहृत्य = अप + हृ + ल्यप्; हस्तः पद्मम् इव, तस्मात् = हस्तपद्मात् (क स); अपास्य = अप + अस् + ल्यप्; शेषस्य रूपम् = शेषरूपम् (ष त स); अपहाय = अप + हा + ल्यप्; स्वस्य अनुयायिनः = स्वानुयायिनः (ष त स), स्वानुयायिनां गणः = स्वानुयायिगणः, तम् (ष त स), उत्सुकं चित्तम् यस्य सः (गणः) = उत्सुकचित्तः, तम् (ब स)।

चमूनां पतिः = चमूपतिः, तम् (ष त स); विहङ्गमानां राजा = विहङ्गमराजः (ष त स), विहङ्गमराजस्य स्कन्धः = विहङ्गमराजस्कन्धः (ष त स); प्रसाधितः विहङ्गमराजस्कन्धः = प्रसाधितविहङ्गमराजस्कन्धः (क स); न प्रसाधितविहङ्गमराजस्कन्धः = अप्रसाधितविहङ्गमराजस्कन्धः, तम् (नञ् त स)।

क्रियापदम्— दधार = धृ (लिट् प्र पु ए व); दधार दधतुः दधुः ॥ दधर्थ दधथुः दध ॥ दधार दधिव दधिम ॥ अधिरूरोह = अधि + रुह (बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च) लिट् प्र पु ए व । रूरोह रुरुहतुः रुरुहुः ॥ रूरोहित्थ रुरुहथुः रुरुह ॥ रूरोह रुरुहिव रुरुहिम ॥

चक्रपाणिरधिकाहित-वेगं

वाहनं परम-पावन-वीर्यम् ।

याहि याहि तरसेति जगाद

तं त्विदं प्रथम-शब्द-विषण्णम् ॥८२॥

अन्वयः— चक्रपाणिः परमपावनवीर्यम्, अधिकाहितवेगं, वाहनं तं (गरुडम्) 'तरसा याहि याहि' इति जगाद । तु (सर्वदा वेगगामिने गरुडाय) इदं (विष्णोः वचनं) प्रथमशब्दविषण्णम् (अभवत्)।

ಅರ್ಥ:- ಚಕ್ರಪಾಣಿಯಾದ ಭಗವಂತನು ಅತಿ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವವನೂ ತನ್ನ ವಾಹನವೂ ಆದ ಗರುಡನನ್ನು ಕುರಿತು 'ಬೇಗ ಬೇಗ ಹೋರಡು' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. (ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲೂ ವೇಗವಾಗಿ ಹೋಗುವ ಗರುಡನಿಗೆ) ಭಗವಂತನ ಈ ಮಾತು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಚಿಂತೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು.

Meaning - Wielding his weapon, Sudarshana, He constantly (verbally seemed to) goad the Lord of the birds, his vehicle, the swift Garuda to fly faster. For the first time, this constant goading words of His Master, to be nimbler, was perturbing to the ever-swift Garuda .

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಚಕ್ರಂ ಪಾಣೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ = ಚಕ್ರಪಾಣಿಃ (ಬ ಸ); ಅಧಿಕಃ ಆಹಿತವೇಗಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ = ಅಧಿಕಾಹಿತವೇಗಮ್ (ಬ ಸ); ಪರಮಂ ಪಾವನಂ ವೀರ್ಯಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ = ಪರಮಪಾವನವೀರ್ಯಮ್ (ಬ ಸ); ತರಸಾ = ಶಿಘ್ರಮ್; ಪ್ರಥಮಃ ಶಬ್ದಃ = ಪ್ರಥಮಶಬ್ದಃ (ಕ ಸ), ಪ್ರಥಮಶಬ್ದಃ ವಿಷಣ್ಣಮ್ (ಕ ಸ)।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಯಾಹಿ = ಯಾ (ಲೋಟ್ ಮ ಪು ಏ ವ); ಯಾತು-ಯಾತಾತ್ ಯಾತಾಮ್ ಯಂತು । ಯಾಹಿ-ಯಾತಾತ್ ಯಾತಮ್ ಯಾತಾ ಯಾನಿ ಯಾವ ಯಾಮ್ || ಜಗಾದ = ಗದ (ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ) ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಏ ವ; ಜಗಾದ ಜಗದತುಃ ಜಗದುಃ || ಜಗದಿಥ ಜಗದಥುಃ ಜಗದ || ಜಗಾದ-ಜಗದ ಜಗದಿವ ಜಗದಿಮ್ ||

ಭಗವತ್ಸ್ವರೂಪಮ್ – (83-85)

Description of the Lord (83 - 85)

ನೀಲ-ಮೇಘ-ಸಮ-ಮೋಹನ-ಕಾರ್ಯಂ
ವಿಶ್ವದಮ್ಬರಮಪಾರ-ಕೃಪಾಲುಮ್ ।
ವೇದ-ರೂಪ-ವಿಹಗೋ ಸುನಿಷಣ್ಣಂ
ವೇದ-ಮೌಲಿಷು ಚ ಮುದ್ರಿತ-ಪಾದಮ್ ||೮೩||

ಘೋರ-ದರ್ಶನ-ಸುದರ್ಶನ-ಸಂಜ್ಞಂ
ಕಾಲಚಕ್ರಮರಿಚಕ್ರ-ವಿನಾಶಮ್ ।

ಯೋಗಿರಾಜ-ನುತ-ಸಾರಸಹಸ್ರಂ
ಹೈತಿರಾಜಮಪಿ ಮಾನಸ-ತತ್ವಮ್ ||೮೪||

ಸಂಭರಂತಮಪರೇಣ ಕರೇಣ

ಚಂದ್ರ-ವರ್ಣ-ಶುಭ-ಶಂಭುಪತಿಂ ಚ |

ತಂ ವಿಲೋಕ್ಯ ಸಹಸಾಂಬುಜ-ಹಸ್ತಂ

ಸಾಂಬುಜಾತ್ಮ-ಕರಮಾರ್ಪಯದಸ್ಮೈ ||೮೫||

ಅನ್ವಯ:- ನೀಲಮೇಘಸಮಮೋಹನಕಾಯಂ, ವಿಶ್ವದಂಬರಮ್, ಅಪಾರಕೃಪಾಲುಂ, ವೇದರೂಪವಿಹಗೋ ಸುನಿಷಣ್ಣಂ, ವೇದಮೌಲಿಷು ಚ ಮುದ್ರಿತಪಾದಮ್ - ಅರಿಚಕ್ರವಿನಾಶಂ, ಯೋಗಿರಾಜನುತಸಾರಸಹಸ್ರಂ, ಹೈತಿರಾಜಂ, ಮಾನಸತತ್ವಂ, ಘೋರದರ್ಶನಸುದರ್ಶನಸಂಜ್ಞಂ ಕಾಲಚಕ್ರಮ್, ಅಪಿ (ಚ)- ಅಪರೇಣ ಕರೇಣ ಚಂದ್ರವರ್ಣಶುಭಶಂಭುಪತಿಂ ಚ ಸಂಭರಂತಮ್ ಅಂಬುಜಹಸ್ತಂ ತಂ ಸಹಸಾ ವಿಲೋಕ್ಯ, ಅಸ್ಮೈ ಸಾಂಬುಜಾತ್ಮಕರಮ್ ಆರ್ಪಯತ್ (ಗಜೇಂದ್ರ:)|

ಅರ್ಥ:- ನೀಲಮೋಡದಂತೆ ಶ್ಯಾಮಲವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಮೋಹಕ ದೇಹವುಳ್ಳವನೂ, ಮಹಾತೇಜೋರಾಶಿಯಿಂದ ಆವೃತನೂ, ಅಪಾರಕರುಣಾಳುವೂ, ವೇದಾತ್ಮನಾದ ಪಕ್ಷಿರಾಜನೆನಿಸಿದ ಗುರುತ್ಮಂತನ ಮೇಲೆ ಆರೂಢನಾಗಿರುವವನೂ, ವೇದಮೌಲಿಯೆನಿಸಿದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪಾದವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದವನೂ, (ಒಂದು ಕೈಯಿಂದ) ಶತ್ರುಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾಲಚಕ್ರವಾದ ಮಹಾಯೋಗಿಗಳಿಂದ ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಗೂ ರಾಜನಂತಿರುವ, ಮನಸ್ತತ್ವವೆನಿಸುವ, ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಮಹಾಭಯಂಕರವಾದ ದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಡುವ 'ಸುದರ್ಶನ'ವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಚಕ್ರಾಯುಧವನ್ನೂ, ಮತ್ತೊಂದು ಕೈಯಿಂದ ಚಂದ್ರಸಮಾನವಾದ ಶುಭವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಂಖವನ್ನೂ ಧರಿಸಿರುವ ಕಮಲಹಸ್ತನಾದ ಆ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ನೋಡಿ (ಗಜೇಂದ್ರನು) ಭಗವಂತನಿಗೆ ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಮಲವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿದ್ದನೋ ಅದನ್ನೇ ಅರ್ಪಿಸಿದನು, ಕಮಲಹಸ್ತನಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ನಮಿಸಿದನು.

Meaning - Gajendra saw the manifestation of the Lord, as beautiful as dark clouds in a streak of lightening, with

limitless compassion, seated on Garuda, who himself, casts the imprint of his foot steps in the Upanishads (which are considered to be the head of the Vedas (Upanishad) and is called embodiment of the Vedas. The Lord is the bearer of disc (chakra) which destroys entire set of enemies, praised by seers as king of weapons, the embodiment of the manastatvam (the formful aspect of the Mind), the mere sight of which induced fright in hordes of enemies, and is known as Sudarshana, (It. the beautiful one). The Lord was holding the Chakra and his conch, (called Panchajanya which was) as resplendent as the moon, in another hand and a lotus in yet another hand. Gajendra offered a Lotus which he held in his trunk to the Lord.

व्याकरणबिन्दवः- नीलः मेघः = नीलमेघः (क स), नीलमेघस्य समः = नीलमेघसमः (ष त स), मोहनः कायः = मोहनकायः (क स), नीलमेघसमः मोहनकायः यस्य सः, तम् (ब स); विद्युत् इव अम्बरं यस्य सः, तम् (ब स); अपारः कृपालुः, तम् (क स); वेदरूपः विहगः = वेदरूपविहगः, तस्मिन् (क स); वेदानां मौलयः, तेषु (ष त स); मुद्रितौ पादौ यस्य सः, तम् (ब स)।

सुदर्शन इति संज्ञा यस्य सः = सुदर्शनसंज्ञः (ब स), घोरं दर्शनं यस्य सः = घोरदर्शनः (ब स), घोरदर्शनश्च असौ सुदर्शनसंज्ञः = घोरदर्शनसुदर्शनसंज्ञः (क स); कालस्य चक्रम् = कालचक्रम् (ष त स); अरीणां चक्रम् = अरिचक्रम् (ष त स), अरिचक्रस्य विनाशम् = अरिचक्रविनाशम् (ष त स); योगिनां राजा = योगिराजः (ष त स), योगिराजैः नुतम् = योगिराजनुतम् (तृ त स), योगिराजनुतं सारसहस्रम् = योगिराजनुतसारसहस्रम् (क स); हेतीनां राजा = हेतिराजः, तम् (ष त स), मानसं तत्त्वम् = मानसतत्त्वम् (क स)

चन्द्रस्य वर्ण इव वर्णः यस्य सः = चन्द्रवर्णः (ब स), शङ्खानां पतिः = शङ्खपतिः, (ष त स) शुभः शङ्खपतिः = शुभशङ्खपतिः (क स), चन्द्रवर्णश्चासौ

ಶಙ್ಕುಪತಿಶ್ಚ = ಚಂದ್ರವರ್ಣಶಙ್ಕುಪತಿಃ, ತಮ್ (ಕ ಸ); ವಿಲೋಕ್ಯ = ವಿ + ಲೋಕ್ + ಲ್ಯಪ್;
 ಅಮ್ಬುಜಂ ಹಸ್ತೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ = ಅಮ್ಬುಜಹಸ್ತಃ (ಬ ಸ); ಅಮ್ಬುಜೇನ ಸಹ ವಿಧ್ಯಮಾನಃ ಇತಿ
 ಸಾಮ್ಬುಜಃ (ಬ ಸ), ಆತ್ಮನಃ ಕರಃ = ಆತ್ಮಕರಃ (ಷ ತ ಸ), ಸಾಮ್ಬುಜಃ ಆತ್ಮಕರಃ ಯಸ್ಯ
 ಸಃ (ಬ ಸ) ।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್– ಆರ್ಪಯತ್ = ಆ + ಋ (ಗತಿಪ್ರಾಪಣಯೋಃ) + ಣಿಚ್, ಲಙ್ ಪ್ರ ಪು ಉ ಏ ವ ।
 ಆರ್ಪಯತ್ ಆರ್ಪಯತಾಮ್ ಆರ್ಪಯನ್ ॥ ಆರ್ಪಯಃ ಆರ್ಪಯತಮ್ ಆರ್ಪಯತ ॥ ಆರ್ಪಯಮ್ ಆರ್ಪಯಾವ
 ಆರ್ಪಯಾಮ ॥

ಗಜೇಂದ್ರಸ್ಯ ಸರ್ವಸಮರ್ಪಣಭಾವಃ– (86-87)

Surrender of the elephant (86, 87)

ಚಿತ್ತ-ಪದ್ಮಮಿವ ಭಕ್ತಿ-ತಟಿನ್ಯಾಃ

ಬಾಷ್ಪ-ಪೂರ್ಯುತ-ಗದ್ಗದ-ಕಂಠಃ ।

ಪ್ರೀತಿ-ಕಂಠಕಿತ-ಪುಷ್ಪ-ಶರೀರಃ

ಕಷ್ಟ-ಪೂರ್ವಕಮುವಾಚ ಗಿರಂ ಸಃ ॥೮೬॥

ಅನ್ವಯಃ– ಭಕ್ತಿ-ತಟಿನ್ಯಾಃ ಚಿತ್ತಪದ್ಮಮಿವ (ಆಸೀತ್)। ಬಾಷ್ಪಪೂರ್ಯುತ-ಗದ್ಗದಕಂಠಃ
 ಪ್ರೀತಿಕಂಠಕಿತ-ಪುಷ್ಪಶರೀರಃ ಕಷ್ಟಪೂರ್ವಕಂ ಗಿರಮ್ ಉವಾಚ ॥

ಅರ್ಥಃ– ಆ ಕಮಲವಾದರೂ, ಭಕ್ತಿಸರೋವರದ ಹೃತ್ಕಮಲವೋ ಎಂಬಂತಿದ್ದಿತು.
 ಧಾರಾಕಾರವಾದ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದಾಗಿ ಗದ್ದದಿಶಕಂಠನಾದ, ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಪುಲಕಿತವಾದ
 ಪುಷ್ಪವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನು ಬಹಳ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಈ ಮುಂದೆ
 ಹೇಳುವಂತಹ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಅಡಿದನು.

Meaning - The lotus that Gajendra offered to the Lord seemed to be like heart of the lake called devotion (bhakthi). With eyes brimming with tears, a voice, overcome with gratitude on account of the incessant tears, (flowing due to remembrance of the Divine Grace bestowed upon him) Gajendra, uttered the following with great difficulty.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ಚಿತ್ತಮ್ ಏವ ಪದ್ಮಮ್ = ಚಿತ್ತಪದ್ಮಮ್ (ಕ ಸ), ತದೌ ಅಸ್ಯಾಃ ಸ್ತಃ ಇತಿ ತದಿಣಿ (ನದಿ), ಭಕ್ತಿರೇವ ತದಿಣಿ = ಭಕ್ತಿತದಿಣಿ, ತಸ್ಯಾಃ (ಕ ಸ); ಬಾಷ್ಪೇಣ ಪೂರಃ = ಬಾಷ್ಪಪೂರಃ (ತೃ ತ ಸ), ಬಾಷ್ಪಪೂರೇಣ ಯುತಃ = ಬಾಷ್ಪಪೂರಯುತಃ (ತೃ ತ ಸ), ಗದ್ಗದಃ ಕಠಃ = ಗದ್ಗದಕಠಃ (ಕ ಸ), ಬಾಷ್ಪಪೂರಯುತಃ ಗದ್ಗದಕಠಃ (ಕ ಸ); ಪುಷ್ಟಂ ಶರೀರಮ್ = ಪುಷ್ಟಶರೀರಮ್ (ಕ ಸ), ಪ್ರೀತ್ಯಾ ಕಠಕಿತಮ್ = ಪ್ರೀತಿಕಠಕಿತಮ್ (ತೃ ತ ಸ), ಪ್ರೀತಿಕಠಕಿತಮ್ ಪುಷ್ಟಶರೀರಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ = ಪ್ರೀತಿಕಠಕಿತಪುಷ್ಟಶರೀರಃ, (ಬ ಸ); ಕಠೇನ ಪೂರ್ವಕಮ್ = ಕಠಪೂರ್ವಕಮ್ (ತೃ ತ ಸ); ಗಿರಮ್ = ರೇಫಾನ್ತಃ ಸ್ತ್ರೀ ದ್ವಿ ವಿ ಏ ವಾ

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಉವಾಚ = ವಚ (ಪರಿಭಾಷಣೆ) ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಏ ವ, ಉವಾಚ ಊಚತುಃ ಊಚುಃ ॥ ಉವಚಿಥ-ಉವಕ್ಥ ಊಚತುಃ ಊಚ ॥ ಉವಾಚ-ಉವಚ ಊಚಿವ ಊಚಿಮ ॥

“ನಾರಾಯಣಾಖಿಲಗುರೋ ಭಗವನ್ ನಮಸ್ತೇ ”

ಇತ್ಯೇವ ಸಙ್ಗಿರದಸೌ ನಿಮಿಮಿಲ ನೇತ್ರೇ ।

ಯನ್ಮನ್ತ್ರಮುತ್ತಮತಮಂ ನಿಖಿಲಾಗಮೇಷು

ಯೋಗೀಶ್ವರೈರಹರಹಸ್ಸಮುಪಾಸ್ಯತೇ ವೈ ॥೮೭॥

ಅನ್ವಯ:- ಅಸೌ ನಿಖಿಲಾಗಮೇಷು ಯನ್ಮನ್ತ್ರಮ್ ಉತ್ತಮತಮಂ, ಯೋಗೀಶ್ವರೈಃ ಅಹರಹಃ ಸಮುಪಾಸ್ಯತೇ ವೈ, “ಭಗವನ್ ನಾರಾಯಣ ಅಖಿಲಗುರೋ ತೈ ನಮಃ” ಇತ್ಯೇವ ಸಂಗಿರತ್, ನೇತ್ರಂ ನಿಮಿಮಿಲ ।

ಅರ್ಥ:- ಆಗ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನು, ಸಮಸ್ತಾಗಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಮಂತ್ರವು ಉತ್ತಮೋತ್ತಮವೆಂದು ಸಾರಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ, ಯಾವ ಮಂತ್ರವು ಮಹಾಯೋಗಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿನಿತ್ಯವೂ ಉಪಾಸಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಂತಹ ‘ನಾರಾಯಣಾಖಿಲಗುರೋ ಭಗವನ್ ನಮಸ್ತೇ’, ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡನು.

Meaning - Gajendra uttered the incantation ‘ನಾರಾಯಣಾಖಿಲಗುರೋ ಭಗವನ್ ನಮಸ್ತೇ’ ‘‘O! Bhagavan Narayana. I Salute Thee the Premordial Being’’. This prayer is proclaimed to be the best of all mantras in all the scriptures and is chanted even by the great saints daily. He then closed his eyes in reverence.

व्याकरणबिन्दवः- अखिलगुरो = अखिलानां गुरुः, तस्य सम्बुद्धिः(ष त स);
उत्तमतमम् = उत्तम + तमप्; निखिलाः आगमाः = निखिलागमाः, तेषु (क स);
योगिनाम् ईश्वरः, तैः (ष त स);

क्रियापदम् – निमिमील = नि + मील (निमेषणे) (लिट् प्र पु ए व) – निमिमील
निमिमिलतुः निमिमिलुः ॥ निमिमीलिथ निमिमिलथुः निमिमील ॥ निमिमील
निमिमिलिव निमिमिलिम ॥ समुपास्यते – सम् + उप् + आस् (कर्मणि) (लट् प्र पु
ए व); सङ्गिरत् = सम् + (गृ लङ् प्र पु ए व) – सङ्गिरत् सङ्गिरताम् सङ्गिरन् । सङ्गिरः
सङ्गिरतम् सङ्गिरत । सङ्गिरम् सङ्गिराव सङ्गिराम ॥

सुदर्शनचक्रवर्णनम् –

The description of the Sudarshana chakram

चटुल-दहन-घोरान् विस्फुलिङ्गान् किरन्ती-
मशनि-शत-शितां तां कोटि-भास्वत्-प्रकाशाम् ।
हत-दनुज-सहस्रस्यास्र-दिग्धात्म-धारां
प्रभुरथ निज-हेतिं नक्र-देहे मुमोच ॥८८॥

अन्वयः- चटुलदहनघोरान्, विस्फुलिङ्गान् किरन्तीम्, अशनिशतशितां तां
कोटिभास्वत्प्रकाशाम्, हतदनुजसहस्रस्य अस्रदिग्धात्मधारां निजहेतिं नक्रदेहे मुमोच ।

अर्थः- मिಂಚिनಂತೆ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ, ಅತಿಭಯಂಕರವಾದ ಕಿಡಿಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲೆಡೆಗೂ
ಚೆಲ್ಲುತ್ತಿರುವ, ಅಸಂಖ್ಯಾತವಜ್ರಾಯುಧಗಳಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ, ಕೋಟಿಕೋಟಿ
ಸೂರ್ಯರಂತೆ ಬೆಳಗುವ, ಸಾವಿರಾರು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಅವರ ರಕ್ತದಿಂದ
ತೋಯ್ದು ಅಲಗಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ತನ್ನ ಚಕ್ರಾಯುಧವನ್ನು, ಆ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದ
ಮೊಸಳೆಯ ದೇಹದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು.

Meaning - Lord Narayana directed his weapon, the
Sudarshana Chakra at the crocodile which caught
Gajendra. The chakra was effulgent as it were like

lightening, emitting very fearful sparks everywhere, the disc - as sharp as innumerable thunderbolts (Vajraayudha-s) as bright as billions of Suns, which had vanquished many demons and was anointed with their blood, at the crocodile which had caught Gajendra.

व्याकरण बिन्दवः- चटुलाः दहनाः = चटुलदहनाः (क स), चटुलदहनाः घोराः, तान् (क स); किरन्तीम् = किल् + शत् + डीप्; अशनीनां शतम् = अशनिशतम् (ष त स), अशनिशतम् इव शिता, ताम् (क स); कोटयः भास्वन्तः (सूर्याः) = कोटिभास्वन्तः (क स), कोटिभास्वतां प्रकाशः यस्याः सा, ताम् (ब स); हताः दनुजाः = हतदनुजाः (क स), हतदनुजानां सहस्रम्, तस्य (ष त स); अस्त्रेण दिग्धा = अस्त्रदिग्धा (तृ त स), आत्मनः धारा = आत्मधारा (ष त स) अस्त्रदिग्धा आत्मधारा यस्याः सा, ताम् (ब स), निजा हेतिः = निजहेतिः ताम्, (क स); नक्रस्य देहे = नक्रदेहे (ष त स);

क्रियापदम्- मुमोच = मुच् लिट् प्र पु ए वा मुमोच मुमुचतुः मुमुचुः ॥ मुमुचिथ मुमुचथुः मुमुच ॥ मुमोच-मुमुच मुमुचिव मुमुचिम ॥

नक्रवधः

Slaying of the crocodile

रथाङ्ग-राजो मकरस्य देहं
तीक्ष्णोग्र-दंष्ट्रं विददार शीघ्रम् ।
समग्र-विज्ञान-बली यथा वा
योगीश्वरस्सन्तमसस्य पिण्डम् ॥८९॥

अन्वयः- समग्रविज्ञानबली योगीश्वरः संतमसस्य पिण्डं यथा वा (तथा) रथाङ्गराजः तीक्ष्णोग्रदंष्ट्रं मकरस्य देहं विददार ॥

ಅರ್ಥ:- ವಿಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಮಹಾಯೋಗಿಯು ಹೇಗೆ ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರವನ್ನು

ನಿರ್ಮೂಲಮಾಡುವನೋ ಅಂತೆಯೇ, ಆ ರಥಾಂಗರಾಜಸುದರ್ಶನನೂ (ಚಕ್ರಾಯುಧ) ಸಹ ಅತೀಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೊಸಳೆಯ ದೇಹವನ್ನು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಸೀಳಿ ಹಾಕಿದನು.

Meaning - Just as an enlightened soul, dispels the darkness in his mind caused by ignorance by his Knowledge, the discus of Vishnu, (called) Sudarshana, with tremendous speed and energy, (revered as) the wheel of the Lord Vishnu ripped the body of the crocodile into pieces.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ರಥಸ್ಯ ಅಙ್ಗಮ್ = ರಥಾಙ್ಗಮ್ (ಚಕ್ರಮ್) (ಷ ತ ಸ), ರಥಾಙ್ಗಾನಾಂ ರಾಜಾ = ರಥಾಙ್ಗರಾಜಃ (ಷ ತ ಸ); ತೀಕ್ಷ್ಣಾಃ: ಉಗ್ರಾಃ ದಂಟಾಃ: ಯಸ್ಯ ಸಃ, ತಮ್ (ಬ ಸ); ಸಮಗ್ರಂ ವಿಜ್ಞಾನಂ = ಸಮಗ್ರವಿಜ್ಞಾನಮ್ (ಕ ಸ), ಸಮಗ್ರವಿಜ್ಞಾನೇನ ಬಲೀ (ತೃ ತ ಸ), ಸಂತಮಸಮ್ = ಮೋಹಃ: ।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ವಿದದಾರ = ವಿ + ದೃ (ವಿದಾರಣೋ) ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಏ ವ; ವಿದದಾರ ವಿದದ್ರತುಃ- ವಿದರತುಃ: ವಿದದ್ರಃ:-ವಿದದರಃ: ॥ ವಿದದರಿಥ ವಿದದ್ರಥುಃ:-ವಿದದರಥುಃ: ವಿದದ್ರ-ವಿದದರ ॥ ವಿದದಾರ-ವಿದದರ ವಿದದ್ರಿವ ವಿದದರಿವ ವಿದದ್ರಿಮ - ವಿದದರಿಮ ॥

ಗಜಯೂಥಾದಿಸಂತುಷ್ಟಿಃ - (90-91)

The enjoyment of the group of the elephants - (90, 91)

ಆನಂದ-ತುಂದಿಲ-ತನುಂ ಗಜಯೂಥ-ನಾಥಂ

ಮೃತ್ಯೋರ್ಮುಖಾದಿವ ವಿಮುಕ್ತಮವೇಕ್ಷ್ಯ ಸರ್ವೇ ।

ದೇವಂ ಪ್ರಸಾದ-ಸುಮುಖಂ ಚ ತದೀಯ-ಗಾತ್ರಂ

ಪ್ರೇಮ್ಣಾ ಸ್ಪೃಶಂತಮತಿಮೋದ-ಸಮುದ್ರ-ಮಗನಾಃ ॥೯೦॥

ಅನ್ವಯಃ:- ಮೃತ್ಯೋಃ: ಮುಖಾತ್ ವಿಮುಕ್ತಮಿವ ಆನಂದ-ತುಂದಿಲತನುಂ ಗಜಯೂಥನಾಥಮ್ ಅವೇಕ್ಷ್ಯ, ತದೀಯಗಾತ್ರಂ ಪ್ರೇಮ್ಣಾ ಸ್ಪೃಶಂತಂ ಪ್ರಸಾದ- ಸುಮುಖಂ ದೇವಂ ಚ ಅವೇಕ್ಷ್ಯ ಸರ್ವೇ ಅತಿಮೋದಸಮುದ್ರಮಗನಾಃ: (ಅಭವನ್) ।

ಅರ್ಥಃ:- ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದೆಯೋ ಎನ್ನುವಂತಿರುವ ಆನಂದ

ಭರಿತವಾದ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಆ ಗಜೇಂದ್ರನ ದೇಹವನ್ನು ಪರಮಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಸನ್ನತೆಯಿಂದ ಅತಿಸುಮುಖನಾಗಿರುವ ಆ ಭಗವಂತನನ್ನೂ ನೋಡಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಇತರ ಗಜಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆನಂದಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಮಗ್ನವಾದವು.

Meaning - All the other elephants saw the happy Gajendra, who stood liberated from the clutches of death and also saw the Lord affectionately cajoling Gajendra with love and drowned themselves in the ocean of happiness.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿन्दವ:- ಆನಂದೇನ ತುಂದಿಲಾ ಆನಂದತುಂದಿಲಾ (ತು ತ ಸ), ಆನಂದತುಂದಿಲಾ ತನು: ಯಸ್ಯ ಸ:, ತಮ್ (ಬ ಸ); ಗಜಯುತಸ್ಯ ನಾಥ: ತಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಅವೇಕ್ಷ್ಯ = ಅವ + ಇಕ್ಷ್ + ಲ್ಯಪ್; ಶೋಭನಂ ಮುಖಂ ಯಸ್ಯ ಸ: = ಸುಮುಖ: (ಬ ಸ), ಪ್ರಸಾದಾಯ ಸುಮುಖ: ತಮ್ (ಚ ತ ಸ); ತಸ್ಯ ಇದಮ್ = ತದೀಯಮ್ (ತದ್ + ಇಯ), ತದೀಯಂ ಗಾತ್ರಮ್ = ತದೀಯಗಾತ್ರಮ್ (ಕ ಸ); ಪ್ರೇಮ್ಣಾ = ನ, ನಪುಂ ತು ಏ; ಸ್ಪೃಶಂತಮ್ = ಸ್ಪೃಶ + ಶತು; ಅತಿಮೋದ: ಸಮುದ್ರ: = ಅತಿಮೋದಸಮುದ್ರ: (ಕ ಸ), ಅತಿಮೋದಸಮುದ್ರೇ ಮಗ್ನಾ: (ಸ ತ ಸ) |

ವಾಯುರ್ವವೌ ಸಪದಿ ವೀತ-ರಜೋಽನುಷಙ್ಗೋ
 ದೇವಾಙ್ಗನಾ-ಕರ-ಲತಾ: ಕುಸುಮಾನ್ಯವರ್ಷನ್ |
 ಪಿಯೂಷ-ಪಾನ-ಮುದಿತಾಸ್ಸುರ-ವೈಣಿಕಾಶ್ಚ
 ಸಙ್ಗೀತ-ಮಙ್ಗಲ-ವಿಧಿಂ ವಿದಧುಸ್ಸಭಙ್ಗಾ: ||೧೨||

ಅನ್ವಯ:- ಸಪದಿ ವೀತರಜೋಽನುಷಙ್ಗ: ವಾಯು: ವವೌ | ದೇವಾಙ್ಗನಾ-ಕರಲತಾ: ಕುಸುಮಾನಿ ಅವರ್ಷನ್ | ಸುರ-ವೈಣಿಕಾಶ್ಚ ಪಿಯೂಷಪಾನ- ಮುದಿತಾ: ಸಭಙ್ಗಾ: ಸಙ್ಗೀತ-ಮಙ್ಗಲವಿಧಿಂ ವಿದಧು: |

ಅರ್ಥ:- ಆ ಗಜೇಂದ್ರನ ವಿಮೋಚನೆಯಾದ ಕೂಡಲೇ ವಾಯುವು ರಜಸ್ಸಿಲ್ಲದ (ಧೂಳಿನಿಂದ ಕೂಡಲಿಲ್ಲದ)ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಸಿತು. ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರ ಕೈಗಳೆಂಬ ಲತೆಗಳು ಪುಷ್ಪವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕರೆದವು. ವೀಣಾವಿಶಾರದರಾದ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೀಯರು ಅಮೃತ ಪಾನದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಸುತ್ತಲೂ ಸುತ್ತಾಡುತ್ತಿರುವ ಭೃಂಗನಾದಡೊಡನೆ ಸಂಗೀತ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡಿದರು.

Meaning - After Gajendra's release, the wind glided

across without carrying any dust. (This is held to be a good omen). The creepers like hands of the Celestial damsels showed flowers on Gajendra. Celestial damsels who were skilled in playing veena, played in tune together with the hum of the bees, present there in, was soulful.

व्याकरणबिन्दवः— वीतं रजः यस्मात् सः, तम् (ब स); देवानाम् अङ्गनाः = देवाङ्गनाः (ष त स), कराः लताः इव = करलताः (क स), देवाङ्गनानां करलताः = देवाङ्गनाकरलताः (ष त स); अवर्षन् – वर्ष लङ् प्र पु ब व; पीयूषस्य पानम् = पीयूषपानम्, (ष त स), पीयूषपानेन मुदिताः (तृ त स); सुराश्च अमी वैणिकाश्च (क स); मङ्गलं विधिः = मङ्गलविधिः (क स) सङ्गीतेन मङ्गलविधिः, तम् (तृ त स); भृङ्गैः सह विद्यमानाः सभृङ्गाः (ब स)।

क्रियापदम्— ववौ = वह् (लिट् प्र पु ए व)– ववौ ववतुः ववुः ॥ वविथ ववथुः वव ॥ ववौ वविव वविम ॥ विदधुः = वि + डुधाञ् (धारणपोषणयोः) लिट् प्र पु ब व; विदधौ विदधतुः विदधुः ॥ विदधित्–विदधाथ विदधथुः विदध ॥ विदधौ विदधिव विदधिम ॥

गजेन्द्रानुग्रहः – (92-93)

Delivering the gift offer to the elephant - (92 - 93)

योऽयं गजस्स हि पुरा नर-राज आसीत्

भक्तोत्तमोऽपि मुनिना भव कुञ्जरेति ।

शप्तोऽद्य दुर्लभतमं निधिमाप देवं

शापोऽप्युदक-सुखदो विमलेन्द्रियाणाम् ॥९२॥

अन्वयः— योऽयं गजः सः पुरा नरराजः आसीत् हि! भक्तोत्तमोऽपि मुनिना 'कुञ्जरो भव' इति शप्तः । अथ दुर्लभतमं देवं निधिम् आप । विमलेन्द्रियाणां शापोऽपि उदकसुखदः (भवति) ।

ಅರ್ಥ:- ಈ ಯಾವ ಗಜೇಂದ್ರನುಂಟೋ, ಅವನು ಮೊದಲಿಗೆ ಒಬ್ಬ ರಾಜ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದನು. ಇವನು ಪರಮಭಕ್ತಾಗ್ರಗಣ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ, ನಿಮಿತ್ತಾಂತರದಿಂದಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಮುನಿಯಿಂದ 'ನೀನು ಆನೆಯಾಗು' ಎಂದು ಶಾಪಕ್ಕೆ ಒಳಗಾದನು. ಹೀಗೆ ಶಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಅತ್ಯಂತದುರ್ಲಭವಾದ ನಿಧಿಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಪಡೆದನು. ಯಾರು ನಿರ್ಮಲವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವರೋ ಅಂತಹವರ ಶಾಪವೂ ಸಹ ಅಂತಿಮವಾಗಿ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಫಲವನ್ನೇ ಕೊಡುವುದಷ್ಟೇ!

Meaning - This Gajendra was once a great king. Though he was endowed with deep devotion, he was cursed by a Muni to be born as an elephant. In spite of being cursed, he became a Realised Soul, which is toughest task in the world. Even the curse of a pious person, (whose Mind and intellect are pure without any trace of vice) shall result in good only. [It is well known that the blessings of realised souls, who are pure in mind and heart, confer only well being on the blessed. But the poet here, exclaims, that even the curse of those pure souls, do not culminate in torment or chastisement, but end up in conferring Absolute Bliss]

ವ್ಯಾಕರಣಬಿन्दವ:- ನರರಾಜ: - ನರಾಣಾಮ್ ರಾಜಾ (ಷ ತ ಸ); ಭಕ್ತೇಷು उत्तम: = भक्तोत्तम: (स त स); दुर्लभ + तमप्; उदर्क: = भविष्यत्काल:, उदर्के सुखम् = उदर्कसुखम् (स त स); उदर्कसुखं ददातीति = उदर्कसुखद: (उपपदसमास:); विमलानि इन्द्रियाणि येषां ते, तेषाम् (ब स)।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- आसीत् - अस् लङ् प्र पु ए व; आसीत् आस्ताम् आसन् ॥
आसी: आस्तम् आस्त ॥ आसम् आस्व आस्म ॥ आप - आपल् (व्याप्तौ) लिट् प्र
पु ए वा आप आपतु: आपु: ॥ आपिथ आपथु: आप ॥ आप आपिव आपिम ॥

अथ वरवरविष्णोः स्पर्श-पूतः करीन्दो

विगत-कलुष-गन्धो देव-कारुण्य-लभ्यम् ।

ವಿಧಿ-ಸನಕ-ಮಹೇಂದ್ರೈಸ್ಸಸ್ಪೃಹಂ ವೀಕ್ಷ್ಯಮಾಣಃ

ಪರಮಪುರುಷ-ಲೋಕಂ ಪಾರ್ಷದತ್ವಾಯ ಭೇಜೆ ||೧೩||

ಅನ್ವಯ:- ಅಥ ವರವರವಿಷ್ಣೋಃ ಸ್ಪರ್ಶಾತ್ ಪೂತಃ ವಿಗತ-ಕಲುಷಗಂಧಃ ಕರಿಂದ್ರಃ ವಿಧಿಸನಕಮಹೇಂದ್ರೈಃ ಸಸ್ಪೃಹಂ ವೀಕ್ಷ್ಯಮಾಣಃ ದೇವಕಾರುಣ್ಯ-ಲಭ್ಯಂ ಪರಮಪುರುಷಲೋಕಂ ಪಾರ್ಷದತ್ವಾಯ ಭೇಜೆ ||

ಅರ್ಥ:- ಹೀಗೆ ಶಾಪವಿಮೋಚನೆಯ ಅನಂತರ ಆ ಗಜೇಂದ್ರನು ಪರಮ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ಪುನೀತನಾಗಿ, ಎಲ್ಲವಿಧವಾದ ಕಲಮುಷಗಳನ್ನೂ ನೀಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಬ್ರಹ್ಮ, ಸನಕ, ಇಂದ್ರ ಇವರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಆದರದೊಡನೆ ವೀಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ದೇವನ ಕರುಣೆಯಿಂದ ಲಭ್ಯನಾದ ಪರಮಪುರುಷನ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದು ಅವನ ಪಾರ್ಷದತ್ವ (ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಯತ್ವ)ವನ್ನು ಪಡೆದನು.

Meaning - When the elephant was rid of the curse, and liberated from the sins, by the divine touch of Vishnu, the celestial gods Brahma, Sanaka and Indra, looked upon him with joy and love. Being bestowed with His Divine Grace, the liberated soul of the elephant attained the Eternal Abode, the Paramapada and joined the entourage of the Lord, with a portfolio of Parshada (a member) in His divine assembly.

ವ್ಯಾಕರಣಬಿನ್ದವ:- ವರೇಷು ವರಃ = ವರವರಃ (ಸ ತ ಸ), ವರವರಶ್ಚಾಸೌ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ, ತಸ್ಯ (ಕ ಸ); ಸ್ಪರ್ಶಾತ್ ಪೂತಃ = ಸ್ಪರ್ಶಾತ್ ಪೂತಃ (ಪಂ ತ ಸ); ಕರಿಣಾಮ್ ಇಂದ್ರಃ = ಕರಿಂದ್ರಃ (ಷ ತ ಸ); ಕಲುಷಸ್ಯ ಗಂಧಃ = ಕಲುಷಗಂಧಃ (ಷ ತ ಸ), ವಿಗತಃ ಕಲುಷಗಂಧಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ (ಬ ಸ); ದೇವಸ್ಯ ಕಾರುಣ್ಯಮ್ = ದೇವಕಾರುಣ್ಯಮ್ (ಷ ತ ಸ), ದೇವಕಾರುಣ್ಯೇನ ಲಭ್ಯಮ್ = ದೇವಕಾರುಣ್ಯಲಭ್ಯಮ್ (ತು ತ ಸ); ವಿಧಿಶ್ಚ ಸನಕಶ್ಚ ಮಹೇಂದ್ರಶ್ಚ = ವಿಧಿಸನಕಮಹೇಂದ್ರಾಃ, ತೈಃ (ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸಃ); ಸ್ಪೃಹಯಾ ಸಹ/ಯುಗಪತ್ = ಸಸ್ಪೃಹಮ್ (ಅ ಸ); ಇಕ್ಷಮಾಣಃ = ಇಕ್ಷು + ಜ್ಞಾನಚ್; ಪರಮಪುರುಷಸ್ಯ ಲೋಕಃ, ತಮ್ (ಷ ತ ಸ); ಪಾರ್ಷದಸ್ಯ ಭಾವಃ = ಪಾರ್ಷದತ್ವಮ್, ತಸ್ಮೈ (ಪಾರ್ಷದ + ತ್ವ)।

ಕ್ರಿಯಾಪದಮ್- ಭಜ್ ಲಿಟ್ ಪ್ರ ಪು ಂ ವಾ ಭೇಜೆ ಭೇಜಾತೆ ಭೇಜಿರೆ || ಭೇಜಿಷೆ ಭೇಜಾಥೆ ಭೇಜಿಧ್ವೆ || ಭೇಜೆ ಭೇಜಿವಹೆ ಭೇಜಿಮಹೆ ||

काव्यसमर्पणम् – (94-95)

Dedication of the literature - (94-95)

परमगुरु-पवित्र-पाद-धूलिं

नत-शिरसा प्रतिगृह्य तत्प्रसादात् ।

श्रुति-तरु-कुसुमैः पुराण-वाक्यैः

विमल-गुणा ग्रथिताद्य पद्य-माला ॥९४॥

अन्वयः- परमगुरुपवित्रपादधूलिं नतशिरसा प्रतिगृह्य अद्य तत्प्रसादात् श्रुतितरुकुसुमैः पुराणवाक्यैः विमलगुणा पद्यमाला ग्रथिता ॥

ಅರ್ಥ:- ಪರಮಗುರುವಿನ ಪವಿತ್ರವಾದ ಚರಣಧೂಳಿಯನ್ನು ಬಾಗಿರ ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಈಗ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಾಗಿ ಶ್ರುತಿಗಳೆಂಬ ವೃಕ್ಷಗಳ ಕುಸುಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪುರಾಣವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಶುಭವಾದ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಗುಣದಿಂದ) ಕೂಡಿದ ಪದ್ಯಮಾಲೆಯು ಹೂಮಾಲೆಯಂತೆ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

Meaning -After placing the dust of the sacred feet of the Supreme Preceptor, on my (the poet's) head and with His grace, this garland of poems is strung by blemishless thread, (of meditation on HIM) with the flowers plucked from the Trees called Vedas and (purana vaakyaas) sentences from the Puranas.

व्याकरणबिन्दवः- परमश्चासौ गुरुश्च = परमगुरुः (क स), पादस्य धूलिः = पादधूलिः (ष त स), पवित्रा पादधूलिः = पवित्रपादधूलिः (क स), परमगुरोः पवित्रपादधूलिः, तम् (ष त स); नतं शिरः = नतशिरः, तेन (क स); प्रतिगृह्य = प्रति + ग्रह + ल्यप्; तस्य प्रसादात् = तत्प्रसादात् (ष त स); श्रुतय एव तरवः = श्रुतितरवः (क स), श्रुतितरूणां कुसुमैः = श्रुतितरुकुसुमैः (ष त स); पुराणानां वाक्यानि, तैः (ष त स); विमलाः गुणाः यस्यां सा = विमलगुणा (ब स); पद्यानां माला = पद्यमाला (ष त स)।

स्वयंवर-वधूर्यस्य ब्रह्मविद्या महात्मनः ।

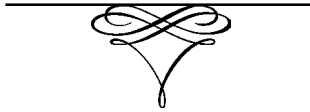
नमस्तस्मै मुनीन्द्राय परब्रह्म-स्वरूपिणे ॥१५॥

अन्वयः- यस्य महात्मनः ब्रह्मविद्या स्वयंवरवधूः तस्मै परब्रह्म-स्वरूपिणे मुनीन्द्राय नमः ।

ಅರ್ಥ:- ಯಾವ ಮಹಾಢಹಿಮನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ತಾನಾಗಿಯೇ ಒಲಿದ ಸ್ವಯಂವರವಧುವಾಯಿತೋ ಅಂತಹ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ ಮುನಿಶ್ರೇಷ್ಠನಿಗೆ (ಮಹಾಗುರುವಿಗೆ) ನನ್ನ ನಮನವು.

Meaning - The bride called BrahmaVidya (Knowledge of the Supreme Brahman) Herself, sought and wed the Great Preceptor. My salutations to that Great Preceptor (of mine), who is Himself a manifestation of the Supreme Being, (there being no difference between the Guru and the Paramatman).

व्याकरणबिन्दवः- स्वयंवरस्य वधूः = स्वयंवरवधूः (ष त स); ब्रह्मप्रापिका विद्या ब्रह्मविद्या (मध्यमपदलोपि); महान् आत्मा यस्य सः, तस्य (ब स); मुनीनाम् इन्द्रः मुनीन्द्रः (ष त स); परं ब्रह्म = परब्रह्म (क स), परब्रह्मणः स्वरूपं अस्य अस्तीति परब्रह्मस्वरूपी, तस्मै ।



Model Question Paper
I Sem B.A. Examination
LANGUAGE - SANSKRIT 1

Gajendramoksha samgraha, Grammar and Comprehension

Time: 2½ hrs

Max. Marks: 60

Instructions: 1) Answer in Sanskrit / Kannada / English
2) Answer Q.Nos I, V and VI in Sanskrit only

I समीचीनम् उत्तरं लिखत । **1x10 =10**

ಸರಿಯಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಆರಿಸಿ ಬರೆಯಿರಿ

Select and write the correct answer

1. रघुवंशमहाकाव्यस्य कर्ता कः?
अ) भोजः आ) व्यासः इ) अश्वघोषः ई) कालिदासः
2. वेदाः कति?
अ) चत्वारः आ) पञ्च इ) त्रयः ई) षट्
3. व्यासस्य पुत्रः कः?
अ) सूतः आ) शुकः इ) शौनकः ई) दत्तः
4. नैषधमहाकाव्यस्य कर्ता कः?
अ) माघः आ) बाणः इ) भारविः ई) हर्षः
5. गजेन्द्रः कुत्र वसति स्म?
अ) त्रिकूटे आ) विध्ये इ) हिमालये ई) मन्दरे
6. गजेन्द्रः केन जग्राह ?
अ) सिंहेन आ) गृध्रेण इ) नक्रेण ई) सर्पेण

7. गजेन्द्रं का उपदिष्टवती?
 अ) गोपी आ) शुकी इ) कपोती ई) करिणी
8. विष्णुः नक्रं केन अहनत्?
 अ) चक्रेण आ) बाणेन इ) खड्गेन ई) वज्रेण
9. अखिलगुरुः कः?
 अ) अग्निः आ) नारायणः इ) इन्द्रः ई) यमः
10. विष्णोः वाहनं किम्?
 अ) गरुडः आ) अश्वः इ) गजः ई) हंसः

II. द्वयोः प्रबन्धं लिखत । ಎರಡಕ್ಕೆ ಪ್ರಬಂಧ ಬರೆಯಿರಿ. 2x8 =16

Write an essay on any two of the following.

अ) गजेन्द्रमोक्षसंग्रहे वर्णितं नैदाघं विवृणुत ।

ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಬೇಸಿಗೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರಿ.

Describe summer as depicted in Gajendramosha samgraha.

आ) महाकाव्यलक्षणानि विवृणुत ।

ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರಿ.

Describe the charecteristics of Mahakavya.

इ) गजेन्द्रमोक्षसंग्रहस्य कथां लिखत ।

ಗಜೇಂದ್ರಮೋಕ್ಷಸಂಗ್ರಹದ ಕಥೆಯನ್ನು ಬರೆಯಿರಿ.

Describe the story of Gajendramokshasamgraha.

III. त्रयाणां श्लोकानाम् अनुवादं कृत्वा विवृणुत । 3x3 =9

ಯಾವುದಾದರೂ ಮೂರು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ ವಿವರಿಸಿ

Translate any three shlokas and explain

- 1 आस्ते वनं विविधगुल्मलतातृणाढ्यं
शार्दूलसिंहवृकसर्पमुखोरुसत्त्वैः ।
व्याप्तं गिरीन्द्रपृथुकूटतले विशालं
मातङ्गयूथपतिरेक उवास यत्र ॥
- 2 अस्ति त्रिकूट इति विश्रुतपर्वतेन्द्रो
गन्धर्वसिद्धविबुधाश्रयपुण्यभूमिः ।
सद्यः प्रदक्षिणपरो निजवीचिहस्तैः
यस्मै समर्पयति दुग्धसमुद्रराजः॥
- 3 प्रह्लादनारदमुखैर्बहुपुण्यपात्रैः
पेपीयमानसुरसापि निरन्तरं या ।
नैवास्ति तृप्तिरिति वर्ण्यविचित्रसौख्या
वक्ष्ये कथां मधुमयीं मधुहन्तुरेताम् ॥
- 4 श्रुत्वा समस्तभुवनस्य दिधक्षयेव
क्रोधोद्यतो ज्वलितुमेष रविः प्रवृत्तः।
क्षुद्रोऽपि नैव सहतेऽभिभवं परस्मात्
पूर्ण-प्रताप-सहितः किमुताभिमानी ॥
- 5 सन्तापमात्मजनितं स्वयमेव सोढुं
शक्तिर्नचण्डकिरणस्य किमन्यजन्तोः ।
तप्तां हि शीतलयितुं तनुमेष भानुः
गृह्णाति वारि ननु सर्वजलाशयेभ्यः॥

IV. वाक्यद्वयं ससन्दर्भं विवृणुत । 2x3 = 6

ಯಾವುದಾದರೂ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸಸಂದರ್ಭ ವಿವರಿಸಿ

Explain with reference to context any two of the following sentences

- 1 अङ्गार-वृष्टिमवनौ कुरुते किमद्य ।
- 2 सर्वर्तु-भोग्य-मृतुमत्-प्रथितं बभूव ।
- 3 आनन्ददां वरतनुं रसिको वृणीते ।
- 4 येषां त एव पुरुषा अधिकारिणोऽस्मिन् ।

V. संस्कृतभाषया उत्तराणि लिखत । 5x1 =5

आ) पञ्चानां लिङ्ग-विभक्ति-वचनानि लिखत ।

- | | | | |
|----------|-------------|----------|----------|
| १ रामस्य | २ हरौ | ३ भगवता | ४ भक्ताः |
| ५ ययोः | ६ अधिकारिणः | ७ नैदाघे | ८ सरसि |

आ) चतुर्णां लकार-पुरुष-वचनानि लिखत । 4x1 =4

- | | | | |
|----------|-----------|---------|------------|
| १ पठन्तु | २ लभेय | ३ निनाद | ४ भविष्यसि |
| ५ अभूत् | ६ अगच्छन् | ७ करोमि | ८ सीदन्ति |

VI. परिच्छेदं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतभाषया लिखत । 2x5=10

गोदावार्याः तीरे एकः विशालः शाल्मलीतरुः आसीत् । तत्र नानादिग्देशादागत्य पक्षिणः रात्रौ निवसन्ति स्म। एकदा एकः कपोतानां यूथम् आकाशे विसर्पन् भूमौ तण्डुलानां कणान् अपश्यत् । कपोतानां राजा चित्रग्रीवः 'कथम् अस्मिन् निर्जने वने तण्डुलकणानां सम्भवः? भद्रमिदं न पश्यामि । सम्यक् निरूप्य अवतरत' । इति

कपोतान् अवदत् । परन्तु जिह्वालोलुपाः अन्ये कपोताः अवधीर्य
चित्रग्रीववचनम् अवतीर्य पाशे बद्धाः अभवन् । अत एव उच्यते
– सहसा विदधीत न क्रियाम् इति ।

अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तरं संस्कृतभाषया लिखत ।

- १ चित्रग्रीवः किमवदत् ?
- २ पक्षिणः कुत्र निवसन्ति ?
- ३ शाल्मलीतरुः कुत्र आसीत् ?
- ४ अस्याः नीतिः का ?
- ५ कपोताः कुत्र बद्धाः अभवन् ?

